

‘एवमादिगुणपूतं परितं तं भणास्मय’

(अनेक गुणले सहित भएको परित्राणलाई हामी सबैले पाठ गरौं !!)

पाँच परित्राणका सूत्रार्थ

(शब्दार्थ र भावार्थसहित)

(मंगल-धर्म विशेष)

लेखन सम्पादन तथा प्रस्तुति

दोलेन्द्ररत्न शाक्य

दथुलँ, शंखमूल, ललितपुर

०१-५२६१५४०/९८४३-४१६६८५

मेरो मनको कुरा

गृहस्थ जीवनमा सुख दुःख, भय अन्तराय, आपत विपद, भर भ्रमेला आइपर्छन् । तिनको समाधान र निराकरण गरी मानिस भयबाट मुक्त हुन चाहन्छन्, त्रासबाट त्राण पाउन चाहन्छन् । 'परिको अर्थ वरिपरिबाट आउनसक्ने अनेक प्रकारका भय त्रास हो भने 'त्राण' भनेको तिनबाट सुरक्षा हुनु हो भनिएको छ । यस कुरामा म विश्वस्त छु ।

मलाई परित्राण पढनमा रुचि छ । फुर्सतको समयमा र बिहान बेलुकी परित्राण पाठ गर्ने गर्छु । त्यसैले परित्राणलाई पाठ गर्नुमात्र नभई संक्षिप्तमा भए पनि अर्थसहितको व्याख्या भएको पुस्तकको खोजीमा थिएँ । अहिले आएर मेरो धोको पूरा भएको छ । कल्याणमित्र श्री जेलेन्द्ररत्न शाक्य सरज्यूले मलाई नै भनी लेख्नुभएको जस्तैगरी परित्राणसम्बन्धी एउटा पुस्तक बनाउनुभएको रहेछ । सो पुस्तकलाई मैले प्रकाशन गर्ने इच्छा व्यक्त गरे । उहाँले सहर्ष अनुमति दिनुभो । त्यसको लागि उहाँ सरलाई कृतज्ञतासहित साधुवाद दिन चाहन्छु ।

संस्कार धर्म सबै अनित्य हो । मेरी श्रीमान पनि यसै अनित्यताको घेराभित्र पर्नुभई गतवर्ष चैत्र १४ गते दिवंगत हुनुभो । उहाँ हामी सबैका प्यारा, उपकारी र संरक्षक नै हुनुहुन्थ्यो । देश, जनता र समाजको सेवामा खटिएर काम गर्नुहुन्थ्यो । आज उहाँ हामीमाभ हुनुहुन्न तर पनि उहाँ हामी नजिकै भएर संरक्षण दिइरहेभै लाग्छ । हामीलाई धेरै हर्ष लागेको छ कि यो पुस्तक उहाँको पावन वार्षिक तिथिको अवसरमा प्रकाशित गरी धर्मदान गर्न पाएका छौँ । यस धर्मदानको पुण्यको आनुभावले उहाँ जहाँ जुन भवमा हुनुभएको भए पनि सुखसाथ बस्न पाऊन् । धर्मको आचरण गरी दुःख मुक्तिको अवस्था भेट्टाउन सकून् भनी उहाँमा निर्वाण क्रमना गर्दछु ।

अन्तमा, यस पुस्तकलाई सबैले सन्तुष्ट मनले अनुमोदन

लक्ष्मीकुमारी शाक्य
(प्रकाशिका)

(च)

हाल यो पुस्तक ललितपुर सानेपा निवासी लक्ष्मी शाक्यले आफ्ना दिवंगत पति लक्ष्मी प्रसाद शाक्यको निर्वाण-क्रमना गरी धर्मदानको उद्देश्य राखेर प्रकाशित गर्नुभएको छ । 'धर्मदान नै सर्वोच्च दान हो' भन्ने भगववान बुद्धको वचनलाई शिरोपर गरी परित्राण जस्तो मूल्यवान र जीवनोपयोगी पुस्तकलाई जनमानसमा भिजाउने काममा सहायक होस् भन्ने हेतुले पनि उहाँ प्रेरित हुनुहुन्छ । बुद्ध-शिक्षाप्रति उहाँको श्रद्धा रहेको प्रतीति यसले दिन्छ । दिवंगत पति लक्ष्मी प्रसाद शाक्य प्रति लक्षित गरी प्रकाशित यस पुस्तकमार्फत् धर्मदानको माध्यमद्वारा निर्वाण-क्रमना गर्नुभएकोमा उहाँलाई साधुवाद व्यक्त गर्दछु ।

परित्राण पाठको आनिशंसलाई बुझी यस पुस्तकलाई पाठकवर्गले रुचाइदिनुहुन्छ र परित्राण पाठ गर्ने संस्कृतिलाई मौलाउन सहयोग गर्नुहुन्छ भन्ने क्रमना गर्दछु ।

सबैमा मंगल-क्रमनासहित धन्यवाद !

Dhamma.Digital

दोलेन्द्ररत्न शाक्य
(लेखक तथा सम्पादक)

(६)

- १) बुद्ध-शिक्षाप्रतिको पूर्ण आस्था र जानकारी हुनुपर्छ ।
- २) परित्राणक शब्दहरूको शुद्ध र प्रष्ट उच्चारण गरी पाठ गरि दिनुपर्छ ।
- ३) मैत्रीपूर्वक पाठ गरिदिनुपर्छ ।
- ४) संयमतापूर्वक र तन्मयतापूर्वक पाठ गरिदिनुपर्छ ।
- ५) बदलामा केही पाउने आसा नराखी पाठ गरिदिनुपर्छ ।

त्यस्तै परित्राण पाठ गराइमाग्ने जो केहीमा पनि निम्नानुसारको गुणाङ्ग हुनुपर्छ । जस्तै -

- १) शान्त चित्तले सुनिदिनुपर्छ ।
- २) श्रद्धापूर्वक अनुशासित भई सुनिदिनुपर्छ ।
- ३) पाठ गरिदिनेप्रति द्वेष जगाउनुहुँदैन ।
- ४) शब्द नबुझे पनि त्रिरत्नप्रति श्रद्धाचित्त विकसित गरी सुन्नुपर्छ ।
- ५) सचेत र सजग भई सुन्नुपर्छ ।

यस पुस्तकमा ५ वटा परित्राणलाई मात्र समावेस गरिएको छन् । तिनको शब्दार्थ, भावार्थ र कुनैमा केही मात्रामा व्याख्या पनि गरिएको छन् । साथमा आटानाटिय सूत्रको अन्तिम अंश 'बचसा मनसा चैव . . . . . वेरिण तत्सम्भको अङ्ग'लाई पनि पठनीय एवं मननयोग्य ठानी थपुवाको रूपमा अर्थसहित समावेस गरिदिएको छु । यसबाट पाठ गर्ने र सुन्ने पढ्ने सबै लाभान्वित हुनेछन् भन्ने आसा लिएको छु ।

उक्त ५ परित्राणको शब्दार्थमा सुस्पष्टताको लागि अधिकशमा श्रद्धेय डा. ज्ञानपूर्णिक महास्थविर भन्तेज्यूले नेपालभाषामा अनुवाद गर्नुभएको 'न्हुगु परित्राण निश्रय'बाट आधार पाएको छु । साथै भावार्थ प्रस्तुतिमा सहयोगको लागि दिवंगत श्रद्धेय बुद्धघोष महास्थविर भन्तेज्यूको 'परित्राण' पुस्तकबाट साभार पाएको छु । उहाँ भन्तेहरूमा कृतज्ञतासहित साधुवाद अर्पण गर्दछु । सूत्र सम्बन्धको प्राक्कथन, बुँदागत टिप्पणी र अन्य आफ्नै हुन् ।

(घ)

सम्पादक तथा प्रस्तोताको भनाइ : -

बौद्ध वाङ्मयमा परित्राण सूत्रको विशेष स्थान छ । विहारहरूमा, उपासक उपासिकहरूको घरघरमा वा भोजनदानको समयमा वा बौद्ध कार्यक्रमहरूमा तथा विशेष महत्त्वपूर्ण दिनहरूमा परित्राण सूत्रहरूलाई आस्था, विश्वास र श्रद्धाका साथ पाठ गर्ने गरिन्छ ।

परित्राण पाठ भनेको वरिपरिबाट आउने भय अन्तरायलाई छेकथुन गर्ने अभिप्रायले गर्ने पाठ हो । 'परिको अर्थ वरिपरि हो भने 'त्राणको अर्थ सुरक्षा गर्ने बचाउ गर्ने हो । परित्राणको पाठ गर्दा शुद्ध चित्तले श्रद्धाका साथ पाठ गरिनुपर्छ । कसैको लागि पाठ गरिदिदा मैत्री राखी शुद्धसित उच्चारण गरी पाठ गरिदिनुपर्छ । भारू ताने किसिमले परित्राण पाठ गर्नु भनेको नगरेको बराबर हुनजान्छ ।

उक्त परित्राण सुनिमाग्नेमा पनि बुद्ध, धर्म संघप्रति अटल विश्वास हुनुपर्छ । सुनाइएको परित्राणलाई तन्मयताका साथ रुचि जगाई सुन्नुपर्छ । भाषा बुझे त अति नै राम्रो हुन्छ तर भाषा नबुझे पनि बुद्ध-वचन हो भनेर श्रद्धाका साथ सुन्नु पनि निष्फल हुँदैन । पुण्यको भागिदार बनिन्छ ।

कोही बिरामीलाई परित्राण सुनाउनु परेमा बिरामीलाई सफा शुद्ध बनाई चित्त सफा राखी ध्यानपूर्वक सुन्नु भनी अग्रिम तयारीको स्थितिमा राख्नुपर्छ । बिरामी स्वयं बुद्ध-धर्मका उपासक वा उपासिका हुन् भने धेरै भनिरहनु नपर्ला । ऊ स्वयं श्रद्धा जगाई तयार हुन्छ नै । आफैँ परित्राण पढिराख्ने ब्यक्ति हो र पढ्न सक्ने स्थितिमा छ भने आफैँले पढ्नु राम्रो हो । आफैँले पढ्न नसक्ने स्थितिमा छ भने पनि उसले श्रद्धा चित्तले सुन्नमा तत्पर हुनुपर्छ । मूल कुरा श्रद्धा र विश्वास हो । श्रद्धा र विश्वास छैन भने पाठ प्रभावपूर्ण हुँदैन ।

प्रभावकारिताको सम्बन्धमा अधि माथि उल्लेख भएजस्तै परित्राण पढिदिने ब्यक्ति र पढाइमाग्ने ब्यक्तिमा निर्भर गर्दछ । परित्राण पढिदिनेको गुणाङ्क निम्नप्रकार छन् -

(ग)

निर्वाण-कामना

भगवान बुद्धद्वारा प्रतिपादित सम्यकमार्गको अवलम्बन गरिराख्न सकून्, बाल मूर्खजनको संगत नमिलोस् अनि कल्याणमित्रहरूको सानिध्य पाइराखून् भनी मंगल-कामना ब्यक्त गर्दै जन्म-मरणरूपी कारण-कार्यको चक्करमा घुम्न नपर्ने अवस्था मुक्ति निर्वाणको शिघ्र साक्षात्कार गर्न सकून् भनी

दिवंगत पिता तेजरत्न शाक्य

एवं

माता ज्ञानकुमारी शाक्य

र

मलाई धर्म-प्रेरणा दिई धर्म-भूमिमा पाइला टेकाइजाने केही वर्षअगाडिमात्र दिवंगत भएकी मेरी उनी

दिवंगत हीराशोभा शाक्यमा निर्वाण-कामना गर्दछु ।

दोलेन्द्ररत्न शाक्य

लेखक तथा सम्पादक

(क)

निर्वाण कामना

जन्म -

१८८६ कार्तिक २७

मृत्यु -

२०७१ चैत्र १४

प्रहरी सेवामा प्रहरी नायव निरीक्षक पदमा कार्यरत हुनुभई मिति २०७१ साल चैत्र १४ गते दिवंगत हुनुभएका हाम्रा पति/पिता/हजुर बुबा लक्ष्मीप्रसाद शाक्य जुनसुकै भवमा जन्म लिनुभएको भए पनि सुख शान्तिका साथ रहन पाऊन्, शील समाधि र प्रज्ञाको मार्गगामी हुन पाऊन् र अन्ततोगत्वा जन्म, जरा, न्याधि र मरणको चक्रबाट सर्वथा मुक्त अवस्था निर्वाण-सम्पत्ति पनि शिघ्र प्राप्त गरिलिन सक्षम होऊन् भन्ने मंगल-कामनाका साथ हामी परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूले उहाँको सश्रद्धा निर्वाण-कामना गर्दछौं ।

निर्वाण-कामना गर्ने परिवारका सदस्यहरू-

१) धर्मपत्नी - लक्ष्मीकुमारी शाक्य

२) पुत्र/पुत्रवधु -

क) शेखरकुमार शाक्य/उषा शाक्य

ख) समीर शाक्य/किरण शाक्य

ग) अमीर शाक्य/रञ्जिता शाक्य

३) नातिनातिनीहरू -

क) सेउल शाक्य

ख) अशमी शाक्य

ग) आयल शाक्य

घ) सलिका शाक्य

ङ) उमङ्ग शाक्य

(ख)

प्रकाशिकाः—
लक्ष्मी शाक्य
सानेपा, ललितपुर ।

पुस्तकक्रे नामः— पाँच परित्राण सूत्रार्थ (मंगल-धर्म विशेष)
(5 paritrana Suttas with explanation)
(With due emphasis and importance given to 'Mangala-sutta')

लेखन तथा सम्पादनः—
दोलेन्द्ररत्न शाक्य
Dolendra Ratna Shakya.

प्रकाशनः—

वि.सं. २०७३ बैशाख (ने.सं. ११३६ चउलागाः)
बु.सं. २५६० निर्वाण-वर्ष (ई.सं. २०१६ अप्रिल)

सर्वाधिकार सम्पादकमा सुरक्षित
(प्रकाशिका लक्ष्मी शाक्यद्वारा आफ्ना दिवंगत पतिक्रे
पुण्यतिथिक्रे अवसरमा धर्मदानस्वरूप सद्धमप्रीमीमा धर्मोपहार !)

मुद्रकः— देवी प्रिन्टर्स, भोष्ठे, न्हूसाल, फोनः ०१-४२४६८६४

एवमादि गुणूपेतं परितं तं भणामयं
(अनेक गुणुले सहित भएक्रे परित्राणकई हामी सकेले पठ गरी ।)

पाँच परित्राणका सूत्रार्थ

(शब्दार्थ र भावार्थसहित)

(मंगल-धर्म विशेष)

लेखन तथा सम्पादन

दोलेन्द्ररत्न शाक्य

दथुलँ, शंखमूल, ललितपुर ।

०१-५२६१५४० / ८८४३-४१६६८५

निर्वाण-कामना

दिवंगत लक्ष्मी प्रसाद शाक्य

'इदंनो पुत्र निब्बानस्सं पच्चयो होतु'

जन्म -
१९८६ कार्तिक २०

मृत्यु -
२००९ चैत्र १४

विषयसूची

- १) मंगल सूत्र
- २) मैत्री सूत्र
- ३) रत्न सूत्र
- ४) बोध्यङ्ग सूत्र
- ५) जयमंगल गाथा
- ६) आटानाटिय सूत्रको अन्तिम अंश (थपुवा)

Dhamma.Digital

१) मंगल-सूत्र

प्राक्कथन

सुलक्षण कुलक्षण वा साइत कुसाइतको प्रभाव रूढिवादीहरूमा गहिरोसित परेको हुन्छ । तर सुलक्षणको प्रभाव सधैं राम्रो नै हुन्छ र कुलक्षणको प्रभाव सधैं नराम्रो नै हुन्छ भन्न सकिंदैन । यदि सुलक्षणको प्रभाव राम्रो हुने भए जसलाई पनि जुनबेला पनि राम्रो नै हुनुपर्ने हो । सबैलाई समानरूपले राम्रो त भइराखेको हुँदैन । कसैलाई राम्रो र कसैलाई नराम्रो त हुनु नपर्ने हो ।

मुसाले काटेको लुगा लगाउनु अपशकुन मान्दछन् तर बुद्धले एकपल्ट आफैले त्यस्तो लुगा (चिवर) लगाएर अपशकुन हो भन्ने धारणाबाट ग्रसित रूढिवादीहरूलाई अन्धविश्वासबाट मुक्त गर्नुभएको थियो ।

जोतिषकहाँ दैइनुको पछाडि पनि कुनै तुक छैन । त्यसले भन मनमात्र गोलमाल पारिदिन्छ । जोतिषले केही नराम्रो भनिदिएमा मनमा नैराश्यता छाउने हुन्छ । काम गर्ने जाँगर पनि चल्दैन । अकर्मण्यता बढ्छ । अतः सकेसम्म भविष्यवाणी पाउनबाट टाढै रहनुमा राम्रो हुन्छ । बरू असल कर्म गर्नमा उद्यत रहनुपर्दछ । असल कर्मको फल असलै हुन्छ । यसले मात्र हाम्रो मंगल सुनिश्चित हुन्छ ।

हाम्रो समाजमा विवाहको लगनको बेला दुल्हा दुलहीको चिना देखाएर ग्रह नक्षत्र मिलाउने चलन छ । त्यसको पनि खास महत्व भल्किदैन । कुण्डली मिलाउनु र साइत जुराई

विवाह गर्नु राम्रो मान्दछन् तर हामीले देखेका छौं कि त्यसरी विवाह गर्नेहरू पनि पारपाचुकेको सिकार भएका छन् । राम र सीताकै विवाहलाई हेरौं - राजकुमार हुन्, त्यत्रा राजप्योतिषीहरूले साइत हेरेकै हुन्, विवाहको साइत नराम्रो त निकललेकै होइनन् होला । त्यै त, उनीहरूलाई के सुझ भो र । जिन्यगीभर बियोगमा रही र अन्ततः बियोगान्तमै जीवन टुङ्गियो ।

अन्धविश्वासलाई काखी च्यापेर ठूलो वा राम्रो नतिजा भेटिदैन । प्रकृतिको नियम त नियम नै हो । जे जस्तो कर्म गरिन्छ, त्यसको फल भोग्नुपर्दछ । सबै घटना प्रकृतिको नियमानुसार नै हुन्छ ।

हामीले त यसरी बुझ्नुपर्छ - कुशल कर्म गरिएको क्षण असल साइत हो भने अकुशल कर्मको क्षण कुसाइत । खराब कर्म गरी सकुन वा साइत खोज्ने धारणा गलत हो । फेरि असल कर्म गरी अपसकुन होला कि भनी भय लिनु पनि बुद्धिमानी होइन ।

दायाँ वा बायाँ आँखा फर्फराएकोलाई पनि मानिस सुलक्षण कुलक्षणको रूपमा लिन्छन् । यो पनि सामान्य घटनामात्र हो । यसले राम्रो वा नराम्रो परिणाम दिन्छ भन्ने मान्यता पनि गलत हो ।

कोही सर्पले बाटो काटेकोलाई घोर अपसकुनको रूपमा लिन्छन् । हिँड्दाहिँड्दै हामीभन्दा सर्प अगाडि पऱ्यो, हामी पछि पऱ्यौं । त्यसमा हाम्रो मंगल अमंगल कसरी गाँसिन जान्छ ? सर्प भन्दा हामी अगाडी परेको भए हामीले सर्पको बाटो

काट्यौ र सर्पलाई अपसगुन हुन्थ्यो तर सर्पले त्यसो भन्न जान्दैन । त्यसमा उसलाई कुनै प्रकारको गुनासो वा शंका पनि छैन । हामी सर्पभन्दा जान्ने र बुद्धिमान भएको नतिजा प्रदर्शन गर्न खोजेका मात्र हौं ।

कल्याण अकल्याण हुने कुरामा साइत कुसाइतको सवाल आउँदैन । कर्म गतिलो हुनुपर्छ भनेर बुद्धले मंगल-धर्म बताउनुभएको छ । उहाँले हामी गृहस्थहरूलाई अनुकम्पा राख्नुभई ३८ मंगल-धर्म सिकाउनुभयो जुन गृहस्थहरूका लागि वरदान सावित सिद्ध छ । जीवनलाई सफल र सार्थक बनाउन र दुःख-मुक्तिको अवस्था साक्षात्कार गर्न यी मंगल-धर्महरू कल्याणकारी र सार्थक छन् । हामीले सदाचरण गर्नुपर्छ । सदाचरण नै धर्माचरण हो । धर्मले शून्य हुनु दुराचरण हो । दुराचरणबाट मंगल कदापि हुँदैन । सदाचरण नै मंगलदायक हुन्छ ।

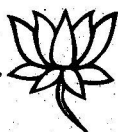
धर्माचरण नभएर नै अनेकन वादहरू जन्मे, सम्प्रदायहरू बने जसले गर्दा जीवनमा धर्म प्रभावकारी हुन सकेन । अतः कल्याणको लागि र सुख शान्तिको लागि धर्माचरण चाहिन्छ । बरू धर्माचरण नगरेमा अपसकुन निम्तिन्छ । कथं कदाचित भूलले वा जानी जानीकन पनि दुराचरण हुन पुगेमा त्यसको प्रायश्चित गर्नुपर्छ । त्यसलाई लुकाउन हुँदैन । ठूलाबडाकहाँ गएर भूल स्वीकार गर्नुपर्दछ । पुनः त्यस्तो भूल दोहरिन दिनुहुँदैन । आफ्नो भूल वा अपराधलाई मनमा नै गुम्साई दुःखीत भइराख्नुहुँदैन । भूलको प्रायश्चित गर्नु नै बुद्धिमानी हुन्छ । यसैमा आफ्नो मंगल निहित हुन्छ ।

अन्धविश्वासमा पर्नु र तदनुरूप कार्य गर्नु लोभ क्रोधको वशमा परेर निन्दा, चुगली गर्नु, कर्कश वचन बोल्नु, लोभ र दुर्भावना लिई शारीरिक कर्म गर्नु जसमा आफ्नो पनि अर्काको पनि अमंगल समाहित हुन्छ, त्यसैमा अमंगल समाहित हुन्छ ।

मंगल अमंगल बाह्य आलम्बनमा होइन, आन्तरिक कुरामा निहित हुन्छ । उहाँ बुझ्ने बताउनुभएको ३८ मंगल-धर्ममा आन्तरिक सुधारको गुञ्जाइस हुनुको साथै सम्पूर्ण दुःख-बन्धनबाट उन्मुक्ति मिल्ने धर्मको उपदेश छ ।

मंगल अमंगल भनेको आँखाले देखेको, कानले सुनेको, नाकले गन्ध पाएको, जिब्रोले स्वाद चाखेको र त्वचाले स्पर्श गरेको कुरा वा दृश्यमा हुँदैन । मंगल अमंगल त काय, वाक र चित्तद्वारा कुशल अकुशल चेतनासहित भई सम्पादन गरिएका कर्ममा हुन्छ ।

Dhamma.Digital

मंगल-धर्मको उत्पत्ति सम्बन्धमा -

पाँच कोलाहल -

१) कल्प कोलाहल - १,००,००० वर्ष अगाडिदेखि कोलाहल हुने । कामधातु भुवनको 'लोकन्यूह' देवताद्वारा ब्रम्हलोकसम्म नष्ट हुन्छ भनी सूचना दिने ।

२) बुद्ध कोलाहल - १,००० वर्ष अगाडिदेखि कोलाहल हुने । यो कोलाहल लोकपाल देवताद्वारा हजार वर्षपछि सर्वज्ञ बुद्ध उत्पन्न हुन्छ भनी सूचना दिने ।

३) चक्रवर्ती कोलाहल - १०० वर्ष अगाडिदेखि कोलाहल हुने । शुद्धावास ब्रम्हाहरूद्वारा सय वर्षपछि चक्रवर्ती राजा उत्पन्न हुन्छ भनी सूचना दिने ।

४) मंगल कोलाहल - १२ वर्ष अगाडिदेखि कोलाहल हुने । यो कोलाहल मनुष्यलोकदेखि ब्रम्हलोकसम्म हुन्छ ।

५) मोनेय्य कोलाहल - मोनेय्य नामका एक विशेष प्रकार का भिक्षु पुद्गल उत्पन्न हुन्छ भनी सात वर्ष अगाडिदेखि कोलाहल हुने ।

मंगल-धर्मको उत्पत्ति -

१२ वर्ष अगाडिदेखि मंगल-कोलाहल भयो । राजगृहनगरको एक शून्यागारमा जम्मा भएकामध्ये एक ब्यक्तिले 'आज मंगल कार्य एउटा गर्नु छ' भनेर उठेर गएपछि मंगल भनेको के होला भनेर आपसमा कुरा गरे । कसैले राम्रो प्रिय वस्तु देख्नुलाई मंगल हो भने, कसैले कर्णप्रिय शब्द सुन्नुलाई मंगल भने, कसैले मिठो वस्तुको स्वादमा, नरम वस्तु

धुनुमा, कसैले सुवास लिनुमा मंगल हुन्छ भने । तर कसैले पनि मंगल यही हो भनेर ठम्याउन सकेनन् । यसरी मंगल एक विवादको विषय बन्न पुग्यो । देवराज इन्द्रले मंगल बारेमा बुद्धकहाँ गएर नै सोध्नुपर्ला भनेर एक देवतालाई यो काम सुम्पे । अनि त्यस देवताले पनि धेरै देवताहरू साथमा लिएर बुद्ध सन्मुख पुगे ।

भगवान बुद्धले ती देवताहरूको प्रार्थना स्वीकार गर्नुभई ११ गाथासहितको ३८ मंगल(धर्मको) देशना गर्नुभयो । देशना सुनी एक हजार करोड देवताहरू अर्हत भए । स्रोताघन्न हुनेको त गिन्ती नै थिएन । भोलिपल्ट बुद्धले आनन्दलाई सो देशना सुनाउनुभयो । आनन्द भन्तेले पनि सो देशना अन्य भिक्षुहरूलाई सुनाउनुभयो । यसरी लोकमा मंगल-धर्मको उत्पत्ति भयो ।

लौकिक मंगल ३ प्रकारका

- (१) दृढ मंगल — मंगल रूप, वस्तु आदि हेर्नु वा देख्नु ।
- २) सुत्त मंगल — कर्णप्रिय शब्द, संगीत वा आवाज सुन्नु ।
- ३) मुत्त मंगल — सुवास लिनु, स्वादिलो वस्तु चास्नु, नरम वस्तुको स्पर्श गर्नु ।

मंगल-धर्मको उत्पत्ति बारे अर्को पूर्वप्रसंग

एकपल्ट देवताहरूमा मंगल-धर्म के हो भन्नेबारे चर्चा भएछ । कसैले कुनै प्रिय वस्तुलाई देख्नुमा मंगल हुन्छ भने, कसैले स्वादिष्ट खाद्यवस्तुको चखाइमा मंगल हुन्छ भन्ठाने, कसैले मंगल धुन वा कुनै कर्णप्रिय शब्द कानमा पर्नुलाई मंगलको प्रतीक बताए भने, कसैले सुखद् स्पर्श हुनुमा मंगल

देखे त कसैले सुगन्ध नाकमा पर्नुमा मंगल हुन्छ भन्ने तर्क दिए । यसरी भिन्नभिन्न देवताहरूले भिन्नभिन्न मंगलका निमित्तहरू सुभाए ।

तर यकिनका साथ मंगल यसैमा हो भनेर कसैले पनि निर्णय दिन सकेनन् । अतः उनीहरूले एकजना देवतालाई वास्तविक मंगल केमा हुन्छ भन्ने तथ्य बुझ्न भगवान बुद्धकहाँ पठाए । त्यस देवता पनि आफ्नो दलबलका साथ बुद्धकहाँ पुगे ।

भगवानले सबै देवताहरूको ध्यान आकृष्ट गरी भन्नुभयो, “मंगल” भनेको रूपमा, शब्दमा, गन्धमा, रसमा र स्पर्शमा हुँदैन । मंगल भनेको त कर्म गराइमा हुन्छ । क्रय, वाक र चित्तले गरेका कुशल कर्ममा हुन्छ । अकुशल कर्ममा अमंगल हुन्छ ।”

अनि भगवान बुद्धले मंगल—धर्मबारे ती देवताहरूको जिज्ञासालाई शान्त गर्दै सारा देव मनुष्यहरूको हित सुख र कल्याण हुने ३८ मंगल—धर्मको देशना गर्नुभयो । गृहस्थहरू घरकाजको क्रममा र कमाउने क्रममा व्यस्त रहेका हुन्छन् । धर्मकर्ममा लाग्ने फुर्सत निकाल्न सक्दैनन् । दुःख उनीहरू पनि चाहँदैनन् । दुःखबाट मुक्त हुन उनीहरू पनि चाहन्छन् । यसरी गृहस्थहरूको कल्याणलाई पनि मध्यनजरमा राख्नुहुँदैन ‘मंगल—धर्म’ के हो भनी जान्ने चाहना लिएर आएका देवताहरूलाई अनुकम्पा राख्नुभई ३८ मंगल—धर्मको देशना गर्नुभयो ।

मंगल सूतं (मंगल-सूत्र) पाठ पालि

- बहू वेवा मनुस्सा च, मङ्गलानि अधिन्तयुं ।
आकङ्खमाना सोत्थानं, ब्रुहि मङ्गलंमुत्तमं ॥१॥
- असेवना च बालानं, पण्डितानञ्च सेवना ।
पूजा च पूजनेयानं, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥२॥
- पतिरूपवेसवासो च, पुब्बे च कतपुच्छता ।
अत्तसम्मापणिधि च, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥३॥
- बाहुसञ्चञ्च सिप्पञ्च, विनयो च सुसिम्हिसतो ।
सुमासिता च या वाचा, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥४॥
- मातापितुःउपदठानं, पुत्तवारस्स सङ्गहो ।
अनाकुला च कम्मन्ता, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥५॥
- दानञ्च धम्मचरिया च, आतक्कनञ्च सङ्गहो ।
अनबज्जानि कम्मनि, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥६॥
- आरती विरति पापा, मज्जपाना च संयमो ।
अप्पमावो च धम्मेसु, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥७॥
- मारवो च निवातो त, सन्तुट्ठि त कतञ्जुता ।
कालेन धम्मसबनं, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥८॥
- खन्ती च सोवचस्सता, समणानञ्च वस्सनं ।
कालेन धम्मसाकच्छा, एतं मङ्गलंमुत्तमं ॥९॥

तपो च ब्रम्हचरियुञ्च, अरियसञ्चान-यस्स न ।
निब्बानसञ्छिकरिया च, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥१०॥

फुट्ठस्स लोकधम्मोहि, चित्तं यस्स न कम्पति ।
असोकं विरजं खेमं, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥११॥

एताविसानि कत्तवान्, सम्बत्थ मपराजिता ।
सम्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥१२॥

(मंगल सुत्तं निदिठत्तं)

(नेपालीमा शब्दार्थ र भावार्थसहित)

बहु देवा मनुस्सा च, मङ्गलानि अधिन्तयुं ।
आकङ्खमाना सोत्थानं, ब्रूहि मङ्गलमुत्तमं ॥१॥

बहु देवा मनुस्सा च - धेरै देवता र मनुष्यहरूले
मङ्गलानि अधिन्तयुं - स्वस्त मंगल हुने धिन्तना
गर्दै आएका र

आकङ्खमाना सोत्थान - पछिपछि पनि कल्याण हुने
इच्छा गरिआएका छौं,

ब्रूहि मङ्गलमुत्तमं - अनुकम्पा राख्नुभई उत्तम
मंगल-धर्मलाई बताइपिन्डोस् ।

(६)

भावार्थ -

भगवान् शास्ता ! यसै जन्ममा र भावी जन्ममा
हितसुख हुने कारणको आकांक्षा लिइबसेका हामीदेव
मनुष्यहरूलाई मंगल हुने धर्म तथागत भगवानले अनुकम्पा
राख्नुभई बताइदिनुहोस् ।

असेवना च बालानं, पण्डितानञ्च सेवना ।

पूजा च पूजनेयानं, एतमङ्गलमुत्तमं ॥२॥

- १) असेवना च बालानं - मूर्खजनको संगत नगर्नु
- २) पण्डितानञ्च सेवना - ज्ञानीजन तथा सत्पुरुषहरूको
मात्र संगत गर्नु,
- ३) पूजा च पूजनेयानं - मान्नु पर्ने वा सम्मान गर्नु
लाई सम्मान गर्नु
एतमङ्गलमुत्तमं - यी तीन उत्तम मंगल धर्म हुन् ।

भावार्थ -

मूर्ख अज्ञानीको सत्संग नगर्नु ज्ञानी पण्डितहरूको
संगत गर्नु र आदर सम्मान गर्नु योग्यलाई आदर
सम्मान गर्नु यी तीन उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

पतिरूपदेसवासो च, पुब्बे च क्त्वापुच्छता ।

असत्सम्मापधि च, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥३॥

- ४) पतिरूपदेसवासो च - अनुकूल स्थानमा बसोबास गर्नु
- ५) पुब्बे च क्त्वापुच्छता - पहिलेको जन्ममा
पुण्यकर्म गरेको हुनु,

- ६) अत्तसम्मापणिधि च - आफुलाई उचितरूपले
सन्मार्गमा लगाउनु,
एतं मङ्गलमुत्तमं - यी तीन पनि उत्तम मंगल-धर्म
हुन् ।

भावर्य -

अनुकूल स्थानमा बसोबास गर्न पाउनु, पूर्वजन्ममा
पुण्य गरेको हुनु, र आफूलाई सम्यक मार्गमा
लगाउनु, यी तीन पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।)

बाहुसच्छच्छ सिप्यच्छ, विनयो च सुसिक्खितो ।
सुमासिता च या वाचा, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥४॥

- ७) बाहुसच्छच्छ - धेरै कुराको जानकारी राख्नु
८) सिप्यच्छ - अनेक शिल्प विद्या
सिकिराख्नु,
९) विनयो च सुसिक्खितो - आचरण-धर्म सिकी विनयी
हुनु,
१०) सुमासिता च या वाचा - मृदु भाषी हुनु,
एतं मङ्गलमुत्तमं - यी चार पनि उत्तम मंगल-
धर्म हुन् ।

भावर्य -

बहुश्रुत ज्ञान हुनु, शिल्पविद्या जानेको हुनु, विनयमा
शिक्षित हुनु र बोली वचन राम्रो र प्रिय हुनु, यी
चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

११) मातापितु-उपट्ठानं - मातापिताको सेवा टहल गर्नु

१२) पुत्तवारस्स सङ्गहो - पत्नी तथा सन्तानको
भरणपोषण गर्नु

१३) अनाकुला च कम्मन्ता - आकुल न्याकुल नहुने
व्यवसाय अपनाउनु

एतं मङ्गलमुत्तमं - यी तीन पनि उत्तम मंगल-धर्म
हुन् ।

मावार्थ -

आमाबाबुको सेवा सुश्रुषा गर्नु, पत्नी र सन्तानको राम्ररी
पालनपोषण गर्नु र आकुल न्याकुल नहुने व्यवसाय अपनाउनु,
यी तीन पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

दानञ्च धम्मचरिया च, आतक्खनञ्च सङ्गहो ।

अनवज्जानि कम्मनि, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥६॥

१४) दानञ्च - दान प्रदान गर्नु

१५) धम्मचरिया च - शुद्ध धर्मपूर्वक आचरण गर्नु

१६) आतक्खनञ्च सङ्गहो - बन्धुवान्धवहरूलाई संग्रह
गर्नु वा सहयोग गर्नु र

१७) अनवज्जानि कम्मनि - दोष नभएको क्रमकुरा गर्नु

एतं मङ्गलमुत्तमं - यी चार पनि उत्तम मंगल-
धर्म हुन् ।

मावार्थ -

दानपुण्य गर्नु, धर्माचरण गर्नु, आफन्तहरूलाई संग्रह
गर्नु, र दोष नभएको क्रमकुरा गर्नु, यी चार पनि उत्तम
मंगल-धर्म हुन् ।

आरती विरति पापा, मज्जपाना च संयमो ।
अप्यमावो च धम्मेषु, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥७॥

- १८) आरती पापा — मनले नराम्रो नसोचु, नराम्रो
धारण नगर्नु
- १९) विरति पापा — शरीर वा वचनले पनि नराम्रो
कर्म नगर्नु
- २०) मज्जपाना च संयमो — मादक पदार्थ सेवन नगर्नु र
- २१) अप्यमावो च धम्मेषु — कुशल कर्म गर्नुमा अप्रमादी
हुनु
एतं मङ्गलमुत्तमं — यी तीन पनि उत्तम मंगल-धर्म
हुन् ।

भाषार्थ —

क्रय, वाक र चित्तले वा शरीर, वचन र मनले पनि
पापकर्म नगर्नु, मद्यपान नगर्नु र धर्मकर्म गर्नुमा अप्रमादी हुनु
यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

गारवो च निवातो च, सन्तुष्टि च कसच्छ्रुता ।
कालेन धम्मसवनं, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥८॥

- २२) गारवो च — गौरव राख्नुपर्ने व्यक्ति वा वस्तुको गौरव
राख्नु
- २३) निवातो च — कोमल हुनु, नरम मिजासको हुनु

- २४) सन्तुष्टि च - आफूसँग भएक्रेमा सन्तुष्ट हुनु
 २५) कतञ्जुता - अरूले आफूलाई गरिराखेको गुणोपकर
 नबिर्सनु र
 २६) कालेन धम्मस्सवन - बेलाभौक्रेमा धर्मको श्रवण गर्नु
 एतं मङ्गलमुत्तमं - यी पाँच पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

मावार्थ -

गौरव राख्नुपर्नेमा गौरव राख्नु, आफूसँग भएक्रेमा सन्तुष्टहुनु, कतञ्जु हुनु, समयसमयमा धर्मका कुरा सुन्नु, यी पाँच पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

खन्ती च सोवचस्सता, समजानञ्च वस्सनं ।

कालेन धम्मसाकच्छा, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥६॥

- २७) खन्ती च - सहने क्षान्ति गुण हुनु
 २८) सोवचस्सता - अनुशासित भई आज्ञाकारी हुनु
 २९) समजानञ्च वस्सनं - श्रमण वा कल्याणमित्रको
 सानिध्यमा जानु र
 ३०) कालेन धम्मसाकच्छा - बेलाबेलामा धर्मविषयमा छलफल
 गर्नु ।
 एतं मङ्गलमुत्तमं - यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

मावार्थ -

सहनशील हुनु, आज्ञाकारी हुनु, श्रमण तथा कल्याणमित्रहरूको सानिध्य पाउनु र समयसमयमा धर्म विषयमा छलफल गर्नु, यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

तपो च ब्रम्हचरियुष्य, अरियसञ्चयान-वत्सनं ।
निब्बानसङ्घिकिरिया च, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥१०॥

- ३१) तपो च — तप गर्नु वा ध्यानाचरण गर्नु
 ३२) ब्रम्हचरियुष्य — ब्रम्हचर्य पालन गर्नु तथा
 ब्रम्हविहारमा रमन गर्नु
 ३३) अरियसञ्चयान-वत्सनं — चार आर्यसत्यको अवबोध गर्नु
 ३४) निब्बानसङ्घिकिरिया च— निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु
 एतं मङ्गलमुत्तमं — यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

भावार्थ —

तप गर्नु ब्रम्हविहारमा रमण गर्नु, आर्य-सत्यको अवबोध
 गर्नु, निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु, यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म
 हुन् ।

फुट्ठस्स लोकधम्मोहि, चित्तं यस्स न कम्पति ।
 असोकं विरजं खेमं, एतं मङ्गलमुत्तमं ॥११॥

Dhamma.Digital

- फुट्ठस्स लोकधम्मोहि — आठ लोकधर्मले स्पर्श गर्दा,
 ३५) चित्तं यस्स न कम्पति — जसको चित्त कम्पायमान
 हुँदैन,
 ३६) असोक — शोक सन्ताप लिन्दैन,
 ३७) विरजं — रागद्वेषरूपी धुलोले ढाक्दैन र
 ३८) खेमं — भय त्रास पनि लिन्दैन
 एतं मङ्गलमुत्तमं — यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन् ।

भावार्य -

अष्ट लोकधर्मले छुँदा चित्त कम्पायमान नहुनु, शोक पनि नगर्नु, लोभ क्रोध पनि नजगाउनु र शान्त सुरक्षित र भयरहित हुनु यी चार पनि उत्तम मंगल-धर्म हुन्

एताविसानि कस्वान, सम्बत्थ मपराजिता ।

सम्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति, तं तेसं मङ्गलमुत्तमं ॥१२॥

एताविसानि कस्वान

- माथि उल्लिखित ३८ मंगल धर्मलाई आचरण गर्ने ब्यक्ति,

सम्बत्थ मपराजिता

- जहाँ गए पनि अपराजित हुन्छ, शत्रुसँग हार्नुपर्दैन,

सम्बत्थ सोत्थिं गच्छन्ति

- जहाँ गए पनि उसको भलो नै हुन्छ,

तं तेसं मङ्गलमुत्तमं

- उसलाई यी मंगल-धर्महरूले कल्याण नै गर्दछ ।

भावार्य -

यी माथि बताइएका बाहकडीलाई अथवा ३८ मंगल-धर्मलाई आचरणमा ल्याउने ब्यक्ति सबै ठाउँमा अपराजित रहन्छ, उसको जय नै हुन्छ ।

जहाँ गए पनि उसको मंगल नै हुन्छ, यी नै उत्तम मंगल हुन् ।

शब्दार्थ र भावार्यसहितको 'मंगल सूत्र' समाप्त भयो ।

मंगल-सूत्रको सारांश -

मंगल-धर्मको बारेमा धेरै देवमनुष्यहरूले १२ वर्षसम्म अनेक तर्कना गरी विचार गरिसके । तर पनि सही मंगल के हो र के मा हुन्छ भन्ने बारेमा अन्योलता रहेकाले कल्याणको आकांक्षा लिएर आएका छौं ।

तथागत भगवानले हामीमाथि कृपा गर्नुभई उत्तम मंगल बारे बताइदिनुहोस् ।

भगवानले आज्ञा गर्नुहुन्छ -

- १) मूर्खहरूको संगत नगर्नु, पण्डित ज्ञानीहरूको संगत गर्नु र सम्मान गर्नुपर्नेलाई सम्मान गर्नु - यी तीन उत्तम मंगल हुन् ।
- २) अनुकूल स्थानमा बसोबास गर्नु, पूर्वजन्ममा पुण्य गरेको हुनु र आफूलाई सही मार्गमा लगाउनु - यी तीन उत्तम मंगल हुन् । - ३
- ३) बहुश्रुत हुनु, शिल्पविद्यामा निपुण हुनु, विनयी (अनुशासित) हुनु, मीठो बोली बोल्नु - यी चार उत्तम मंगल हुन् । - ४
- ४) मातापिताको सेवा टहल गर्नु, पत्नी सन्तानको भरणपोषण गर्नु, आकुल ब्याकुल नहुने व्यवसाय अपनाउनु - यी तीन उत्तम मंगल हुन् । - ३
- ५) दान प्रदान गर्नु, धर्मको आचरण गर्नु, बन्धुबान्धव ईष्टमित्रको संग्रह गर्नु, दोषरहित काम गर्नु - यी चार उत्तम मंगल हुन् । - ५

- ६) काय र वचनद्वारा पाप नभित्र्याउनु, मनले पनि पाप नचिताउनु, मादक पदार्थ सेवन नगर्नु, धर्मकार्यमा पनि प्रमादी नहुनु— यी चार उत्तम मंगल हुन् । — ४
- ७) ब्यक्ति तथा चीजवस्तुमा पनि गौरव राख्नु, गौरव राख्नु पर्ने स्वभावको हुनु, कोमल स्वभावको हुनु, आफूसँग भएकामा सन्तुष्ट हुनु, कृतज्ञ हुनु र बेलाभौकामा धर्मका कुरा सुन्नु— यी पाँच उत्तम मंगल हुन् । — ५
- ८) सहनशील क्षमाशील र धैर्यवान हुनु, आज्ञाकारी हुनु, श्रमण वा कल्याणमित्रको सानिध्यमा जानु र बेलाबखतमा धर्म विषयमा छलफल गर्नु — यी चार उत्तम मंगल हुन् । — ४
- ९) तपध्यान गर्नु, ब्रम्हविहारमा रहनु, आर्यसत्यको अवबोध गर्न र निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु—यी चार उत्तम मंगल हुन् । — ४
- १०) आठ लोकधर्मले स्पर्श गर्दा चित्त कम्पायमान नहुनु, शोक सन्तापरहित हुनु, क्लेशरूपी धुलोले चित्त मैला नपार्नु र निर्भय र सुरक्षित रहनु — यी चार उत्तम मंगल हुन् । — ४

यी ३८ मंगल-धर्महरूलाई जसले धारण पालन पनि गर्दछ, ऊ जहाँ गए पनि अपराजित रहन्छ, जहाँ पनि उसको मंगल नै हुन्छ — यही देवमनुष्यहरूको लागि उत्तम मंगल हो ।

बुँदागतरूपमा अठतीस मंगल-धर्म यिनै हुन् -

- १) मूर्खजनको संगत नगर्नु ।
- २) कल्पाणमित्रको संगत गर्नु ।
- ३) सन्मान गर्नुपर्नेलाई सन्मान गर्नु । ३
- ४) अनुकूल स्थानमा बस्न पाउनु ।
- ५) पूर्वजन्ममा पुण्य संचय गरेको हुनु ।
- ६) आफूलाई सन्मार्गमा लगाउनु । ३
- ७) ज्ञान गुनका कुरा धेरै सुन्नु ।
- ८) शिल्पविद्या सिकेको हुनु ।
- ९) विनयाचरणमा सुशिक्षित भई बस्नु ।
- १०) बोली वचन प्रिय हुनु ४
- ११) मातापिताको सेवा गर्नु ।
- १२) पत्नी पुत्रपुत्रीको (सन्तानको) पालनपोषण गर्नु ।
- १३) आकुल हुनु नपर्ने व्यवसाय गर्नु ३
- १४) दान धर्म गर्नु ।
- १५) धर्मानुकूल आचरण गर्नु । Digital
- १६) आफन्तलाई सहयोग गर्नु ।
- १७) दोषरहित काम गर्नु । ४
- १८) मनले पाप नचिताउनु ।
- १९) शरीर र वचनले पनि पापकर्म नगर्नु ।
- २०) मादक पदार्थ सेवन नगर्नु ।
- २१) धर्ममा समेत प्रमादी नहुनु । ४
- २२) गौरव राख्नुपर्नेमा गौरव राख्नु ।

- २३) कोमल स्वभावधारी हुनु ।
 २४) जे जति छ त्यसमा सन्तुष्ट हुनु ।
 २५) गुण उपकारलाई नबिसर्नु ।
 २६) बेलाबेलामा धर्मका कुरा सुन्नु । ५
 २७) क्षमाशील/सहनशील हुनु ।
 २८) आज्ञाकारी बन्नु ।
 २९) शुद्ध सन्त ब्यक्तिको दर्शन गर्नु ।
 ३०) बेलाबेलामा धर्म विषयमा छलफल गर्नु । ४
 ३१) ध्यानबाट चित्त-शुद्धि गर्नु ।
 ३२) ब्रम्हविहारमा रहनु ।
 ३३) आर्य-सत्यको अनुभूति गर्नु ।
 ३४) निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु । ४
 ३५) चित्त विचलित नपार्नु ।
 ३६) शोक चिन्तारहित भएर बस्नु ।
 ३७) चित्तलाई राग द्वेषरहित पार्नु ।
 ३८) भयरहित र सुरक्षित भएर बस्नु । ४

मंगल-सूत्रका प्रत्येक कडीको बुँदागत टिप्पणी र व्याख्या -

मंगल-धर्म नै ? - असेका च बलान एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) मूर्ख ब्यक्तिको संगत नगर्नु भन्ने पहिलो मंगल-धर्म हो । यहाँ मूर्ख भनेर अबुभ, अज्ञानी, धर्मको ज्ञान नभएको, धर्मश्रवण नगर्ने स्वमुखी मानिसलाई भनिएको हो ।
- २) स्कूल, कलेज, विश्वविद्यालयमा पढेको ब्यक्ति पनि मूर्खमा गनिन सक्छ । यहाँ पढेलेखेको सँग मतलव होइन, चरित्र, आचरण र ज्ञानसँग मतलव हो ।
- ३) जो मिथ्यादृष्टियुक्त छ, जो धर्माचरणबाट टाढा छ उसलाई नै बालमूर्ख भनिएको छ ।
- ४) मूर्ख ब्यक्ति बच्चाजस्तै हो । आगोलाई पनि राम्रो खिलैना ठानी समात्न जान्छ र पोल्छ । त्यो बच्चालाई आगोले पोल्छ भन्ने ज्ञान नभएकोले नै पोलेको हो । ज्ञान भएको भए कि आगोमा जाँदैनथ्यो कि त्यतिसारो पोल्दैनथ्यो । आगोबाट बच्न खोज्थ्यो ।
- ५) मूर्खले गर्न नहुने काम गर्दा पनि सफल भएँ भनेर खुसी हुन्छ । तर खरानीको आगोले भै बिस्तारबिस्तारै पोल्दै ल्याउँछ ।
- ६) मूर्खले सही कुरा बुझ्न प्रयास नै गर्दैन । उसले त उल्टो सोच्छ, उल्टो बुझ्छ र उल्टो काम गर्छ । ऊ स्वार्थी हुन्छ ।
- ७) उसले हामीलाई आफ्नो स्वार्थ पूर्तिको साधन बनाउँछ । उसले नराम्रो कुरा सिकाउँछ र नराम्रो काम गराउँछ । उसले कहिल्यै राम्रो काम गर्दैन र गर्न दिँदैन ।

- ८) उसको इच्छा विरुद्ध गए कि रिसाउँछ कि ईख गछ कि वैरी बन्छ ।
- ९) उसले नराम्रो ठाउँमा लैजान्छ । नराम्रोको संगत गराउँछ ।
- १०) आध्यात्मिक उन्नतिका कुरा उसलाई मन पर्दैन । हामीलाई पनि नकार्न लगाउँछ ।
- ११) ऊ आफू खाल्डोमा खस्थ र हामीलाई पनि खाल्डोमा तान्छ वा खसाल्छ ।
- १२) ज्ञान नभएकोले आगोले पोल्छ भन्ने सम्म ज्ञान उसमा हुँदैन, आगोतिरै बढ्छ ।
- १३) आगोले पोल्दा कान छुनुपर्छ भन्नेसम्मको सामान्य ज्ञान पनि उसमा हुँदैन ।
- १४) मूर्खले पण्डितको संगत पाए पनि धर्म बुझ्दैनन् ।
(डाडुले तिहुनको स्वाद नपाएभैं)
- १५) एकदिन मनुपर्छ भन्ने समेत जान्दैनन् । मनपरी बोल्छ र अनर्थपूर्ण काम गर्छ ।
- १६) मन, वचन र कर्मले पाप गर्ने ब्यक्ति मूर्ख हुन् भनी बुझ्नुपर्छ ।
- १७) मूर्खहरू गरेकोलाई नगरेको, नगरेकोलाई गरेको भन्छन् ।
- १८) नराम्रो सोच्ने, नराम्रोको पक्ष लिने र अहित हुने काममा अघि सर्ने गर्छन् मूर्खहरू ।
- १९) पापलाई धर्म, धर्मलाई पाप भनी विचार गर्छन् मूर्खहरू ।
- २०) अजात शत्रु र देवदत्तको प्रसंग ।
अजातशत्रु पुण्यसंस्कार भएका र बुद्धिकुशल थिए ।
तर दुष्ट मति भएका देवदत्तको कुसंगतमा परेर आफ्ना बुबा बिम्बिसारलाई हत्या गरी सिंहासनमा बसे । उनले कुसंगतको फलस्वरूप पञ्चमहापापमा बाबु मार्ने पाप गर्न भ्याए । मनमा अशान्ति र दाहको आगोको रापले पोलेर छटपटाइरहनु पर्‍यो ।

२१) मूर्खको स्वभाव लोभ गर्नु, चोरी ठगी गर्नु, असन्तुष्ट रहनु र पापतिर ढल्किनु हुन्छ ।

२२) मालिकको सेवा गर्ने भनी मालिकको अनिष्ट गर्ने बाँदरको प्रसंग ।

एकजना मान्छेले बाँदर पालेको थियो । बाँदरलाई अनेक काम पनि सिकाए । बाँदरले पनि मालिकको सेवा मन लगाएर गथ्यो । एकदिन मालिक बाँदरको काखलाई सिरानी बनाएर सुते । त्यसैबेला एउटा भिङ्गा मालिकको नाकमा बस्यो । बाँदरले भिङ्गा धपाए तर फेरि नाकमा बस्न आयो । फेरि धपायो, फेरि नाकमा बस्न आयो । बाँदरलाई रिस उठ्यो र भिङ्गालाई निसाना बनाएर खुकुरीले हान्यो । भिङ्गा उडेर गयो तर चोट मालिकलाई पयो । मालिकका नाक च्चाट्टै काटियो ।

२१) मूर्खको स्वभाव लोभ गर्नु, चोरी ठगी गर्नु, असन्तुष्ट रहनु र पापतिर ढल्किनु हुन्छ ।

२२) मालिकको सेवा गर्ने भनी मालिकको अनिष्ट गर्ने बाँदरको प्रसंग ।

एकजना मान्छेले बाँदर पालेको थियो । बाँदरलाई अनेक काम पनि सिकाए । बाँदरले पनि मालिकको सेवा मन लगाएर गथ्यो । एकदिन मालिक बाँदरको काखलाई सिरानी बनाएर सुते । त्यसैबेला एउटा भिङ्गा मालिकको नाकमा बस्यो । बाँदरले भिङ्गा धपाए तर फेरि नाकमा बस्न आयो । फेरि धपायो, फेरि नाकमा बस्न आयो । बाँदरलाई रिस उठ्यो र भिङ्गालाई निसाना बनाएर खुकुरीले हान्यो । भिङ्गा उडेर गयो तर चोट मालिकलाई पयो । मालिकका नाक च्चाट्टै काटियो । मूर्खको संगतले पनि यस्तै परिणाम दिन्छ ।

- २३) बुद्धले सके आफूभन्दा ज्ञानीको संगत गर्नु, नभए समानको सित संगत गर्नु, त्यो पनि नभए एकलै बस्नु श्रेयस्कर छ भन्नुभएको छ । मूर्खको संगतले पनि यस्तै परिणाम दिन्छ ।
- २४) पातमा कुहिएको माछा पोको पार्व पछि पात नै गन्हाउने भएभै मूर्खको संगतबाट पनि गन्हाउने बानी नै सरेर आउँछ ।
- २५) मूर्खहरूलाई गुण गन्यो भने पनि वैगुण फर्काउँछन् ।
- २६) धम्मपदमा भनिएको पनि छ -
**सप्यो पुट्ठो सलो पुट्ठो, सप्यो पुट्ठतरो सलो ।
मन्तं साधेसि सोसप्यो, सलो केन समिज्जसि ॥**
सर्प दुष्ट हुन्छ, मूर्ख पनि दुष्ट हुन्छ । तर सर्पभन्दा मूर्ख दुष्ट हुन्छ । सर्पलाई मन्तरले वशमा पार्न सकिन्छ, मूर्खलाई के ले पो सधाउन सकिन्छ र !
- २७) मूर्खले राम्रो भनेको रूचाउँदैनन्, राम्रो कुरा सिकाउने नै गर्दैनन् ।
- २८) उसमा परोपकारको होइन, परापकारको भावना हुन्छ ।
- २९) धर्म र ज्ञान गुनका कुरा उसका लागि विषसमान हुन्छ ।
- ३०) मनले कुभला चिताउँछ, मुखले नराम्रो बोल्छ अनि शरीरले नहुने काम गर्छ ।
- ३१) पुण्यकर्म गर्दा पनि 'मलाई मूर्खको संगत कहिल्यै नमिलोस्' भनी क्रमना गर्नुपर्छ ।
- ३२) सर्पले मारे एकबाजी माला तर मूर्खले बारम्बार मार्ने काम गर्दछ ।
- ३३) मूर्खलाई सुधारु भनेर लागी पर्नु भालुको कम्पट समाउनु जस्तै हो ।

- ३४) अनपढ मात्र मूर्ख हुने होइन, पढैया पनि विद्वान पनि मूर्ख हुनसक्छ ।
- ३५) मूर्ख र ज्ञानी हुनुमा पढाइ लेखाइसंग होइन, धर्म र अर्थ बुझ्नु नबुझ्नुसंग हुन्छ ।
- ३६) एउटा भनाइै पनि छ - 'अनपढ मूर्ख भन्दा विद्वान मूर्ख बढी खतरनाक हुन्छ ।'
- ३७) मूर्खसंग मित्रता गर्नु ठीक छैन । उसलाई त्यागिदिनु नै बुद्धिमानी हो ।
- ३८) मूर्खको साथ छोड्ने मूर्खलाई सम्मान गर्ने ब्यक्ति उन्नतीको पथमा अघि बढ्छ ।

सयं मरं सयं मरं मामध
 सयं वै धर्मं महान् ।
 चरन्त्यस्य रत्नं सम्मानं
 सिद्धिं नमस्तान्नादान् ॥

मंगल-धर्म नं २ - पण्डितानञ्च सेवना एतं मंगलमुत्तमं ।

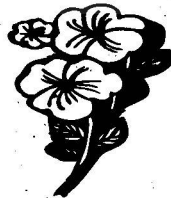
- १) सामान्यतया माथि मूर्खको प्रसंगमा भनिएका कुराको ठीक विपरित पण्डितको पहिचान हुन्छ ।
- २) कलेज विश्व विद्यालयमा पढेका, वेद शास्त्र पढेकालाई होइन, अर्थ जान्ने, धर्म बुझ्ने, ज्ञानी र धार्मिक ब्यक्तिलाई पण्डित भनिन्छ ।
- ३) पण्डितको संगत भए चित्तमल हटाउन सकिन्छ, हाम्रो हानी कहिल्यै हुँदैन ।
- ४) पण्डितसँगको बसउठ भए अष्टलोक धर्मबाट पनि चित्त त्यति विचलित हुँदैन ।
- ५) पण्डितका तीन लक्षण - शरीरले गर्ने ३, वचनले गर्ने ४ र मनले गर्ने ३ पाप गर्दैन ।
- ६) गुलाब पोको पारेको पातमा गुलाबको बासना रहेभौं पण्डितको संगतले पनि सुवास दिइरहन्छ ।
- ७) ज्ञानी सत्पुरुषको संगत पाउने ब्यक्ति धन्य हुन् ।
- ८) ज्ञानीजनमा उपकार गर्ने प्रवृत्ति हुन्छ । उनीहरू स्वार्थी हुँदैनन्, गुनिला हुन्छन् ।
- ९) निर्वाण प्राप्त नभएसम्म ज्ञानीजनको संगत मिलोस् भनी कामना गर्दैरहनुपर्छ । भनिएको पनि छ ।

(‘सतं समागमो होतु याव निब्बान-पत्तिया’)

- १०) पण्डित ज्ञानी सत्पुरुषहरू स्वागत, सत्कार, गौरव गर्न लायक ब्यक्ति हुन्छन् ।
- ११) पण्डितमा दया, करुणा, मैत्री हुन्छ ।

- १२) 'परोपकाराय पुण्याय, पापाय परपीडनं' भन्ने सुक्ति पण्डितको मूलमन्त्र हुन्छ ।
- १३) 'मूर्ख परम मित्र हुनुभन्दा पण्डित परम शत्रु भएको बेस' भन्ने कहावट पनि छ ।
- १४) पण्डितले आपद विपदमा पनि छोड्दैन । दुःखको बेलाको साथी उही हुन्छ ।
- १५) पण्डितको पहिचान धन, विद्या, रवाफ र, पण्डित्याईबाट होइन, उसको व्यवहारबाट हुन्छ ।
- १६) पण्डित त्यही हो जो सदाचारी छ, धर्मसम्मत छ, परोपकारी छ, अरूलाई दुःख दिंदैन र दुःखमा साथ दिन्छ ।
- १७) अरू ठाउँमा विद्वानलाई पण्डित भनिए पनि बुद्ध-शिक्षामा असल, सदाचारी, धर्ममा रम्ने अर्थ जान्ने, ज्ञानी, सज्जन र कुसंगतमा नफस्ने, सुमित्रलाई नै पण्डितको संज्ञा दिइएको छ ।

Dhamma.Digital

मंगलधर्म नं ३ -पूजा च पुजनीयान एतं मंगलसुखम् ।

- १) पूजाको अर्थ मूर्ति पूजा होइन । फूल अक्षता, धूप दीपको आवश्यकता छैन पूजामा ।
- २) आफूभन्दा ठूला बडाको सम्मान गर्नु नै पूजा हो ।
- ३) ठूला भनिने ३ प्रकारले हुन्छ -
क) उमेरले ठूला   ख) कर्मले ठूला   ग) ज्ञानले ठूला ।
- ४) बुद्ध धर्म र संघको पूजा उत्तम हो । यो पूजा पुण्य पूजा हो ।
- ५) लौकिक ज्ञान दिने गुरु र लोकुत्तर ज्ञान दिने गुरु दुवै पूजनीय हुन्छन् । तर ठूलोमा लोकुत्तर ज्ञान दिने ठूलो हुन्छ ।
- ६) सुमन मालीले राजालाई दिन लगेको फूलको गुच्छा बुद्धलाई दिए । पूजा गर्न योग्य त राजाभन्दा भगवान बुद्ध नै हुन् भनेर श्रद्धा उत्पन्न गरी राजा रिसाए रिसाउनु भनेर फूल बुद्धलाई चढाए । यो लौकिक पूजा होइन ।
- ७) गुणको पूजा गर्नु उत्तम हो, व्यक्तिको होइन ।
- ८) त्रिरत्नलाई, आचार्य गुरुजनलाई र अग्रजलाई सम्मान गर्नु श्रेष्ठ पूजा हो ।

मंगल-धर्म नं. ४ - परीरूप देसवासो च एतमंगलमुत्तमं ।

- १) अनुकूल देशमा बसोबास गर्नु मंगल हो ।
- २) छरछिमेक हेरी नयाँ घर बनाउनु राम्रो हो ।
- ३) नयाँ घर किन्दा पनि वरिपरिकर मानिस हेरी, उनीहरूको ब्यवहार हेरी किन्नुपर्छ नभए कचमच भई दिक्क लागी आधा मोलमा घर बेची हिँडनुपर्ने हुन्छ ।
- ४) भनिएको पनि छ - 'बोल्न पायो भने प्याच्च नबोल्नु, बस्न पायो भने थ्याच्च नबस्नु' । बस्नलाई त यसरी विचार गर्नुपर्छ भने बसोबासको लागि ठाउँ, छिमेकी र सुविधा राम्रो छ छैन हेर्नुपर्छ ।
- ५) माटो हेरी हावापानी हेरी बीउ रोप्नुपर्छ ।
- ६) राम्रो र अनुकूल ठाउँ हो भने विदेशमा भए पनि त्यो ठाउँ छोडेर आउन चाहँदैन ।
- ७) शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, सुरक्षाको ब्यवस्था भएको स्थानमा बस्न पाउनु पनि मंगल हो ।
- ८) डर, त्रास, भय, असुरक्षा नभएको ठाउँमा आरामपूर्वक बस्न पाउनु पनि मंगल हो ।
- ९) वृत्ति ब्यवसायको लागि अनुकूल सहयोगी मित्रहरू भएको स्थानमा बसोबास गर्न पाउनु मंगल हो ।
- १०) जहाँ चोरी, ठगी हुँदैन । कानून पालनको राम्रो ब्यवस्था छ, त्यो ठाउँमा मंगल हुन्छ ।
- ११) सुशासन भएको देशमा बसोबास गर्न पाउनु उत्तम मंगल हो ।
- १२) जहाँ धर्म छ र धर्मका कुरा सुन्न पाइन्छ, धर्म अनुयायीहरू बस्दछन्, त्यस स्थानमा बसोबास गर्न पाउनु पनि उत्तम मंगल हो ।

मंगल-धर्म नं. ५ - पुष्पे च क्तपुञ्जत् एतमंगलमुत्तमं ।

- १) बुद्धले कर्मलाई मान्नुहुन्छ, ईश्वर, आत्मा, जातपातलाई होइन ।
- २) असल कर्म गर्नु नै पुण्य हो र मंगल कार्य हो ।
- ३) अपुण्यले दुःख र पुण्यले सुख मिल्छ ।
- ४) उपतिस्स र कोलितको प्रसंग ।

उपतिस्स पछि गएर सारीपुत्र नामले भगवान बुद्धको दाहिने हात र कोलित पछि गएर मोद्गल्यायनको नामले भगवानको बायाँ हातको रूपमा रहेर ठूलो ख्याति कमाए । पूर्वपारमिता पूर्वकुशल कर्मको कारणले उहाँहरूलाई यो स्थान र ख्याति मिलेको थियो ।
- ५) पुण्यको कारणले नै भिक्षु मोद्गल्यायन भगवानको बायाँ हात भएर बस्न पाए तर पूर्व अपुण्यको कारणले डाँकाहरूद्वारा पिटाइ खाएर मर्नु पर्‍यो ।
- ६) पूर्व पुण्यकै कारणले असल परिवारमा जन्मिने, धर्म श्रवण गर्न पाइने, मार्गगामी भई मार्गलाभी हुन पाइने हुन्छ । भाग्यको कारणले होइन ।
- ७) पूर्णको कथा प्रसंग । पूर्ण कुनै महाजनको घरमा काम गर्ने दास हुन् । दास भए पनि उनको पूर्वसंचित कुशल कर्म र वर्तमानमा अर्हतलाई भोजन दान गरेको पुण्यको प्रभावले खनेको खेतभरि सुन भई साहु महाजनको पदवी पाए ।

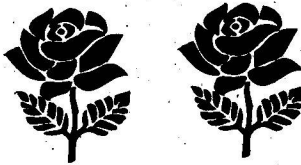
८) अंगुलिमालको प्रसंग ।

अंगुलिमाल खराब गुरूका कारणले डाँका बने ।
टट्ट मान्छे मारे । अझ त्योभन्दा बढीको हत्यारा बने ।
तर भगवानको सानिध्य पाएर धर्म अभ्यास गरी निर्वाणतकको
हकदार बने । यो पनि उनको पूर्वकुशल कर्मको वर्तमानको
बुद्ध-सदृश कल्याणमित्र भेटिएको र अभ्यास तीव्र भएको
कारणले सम्भव भएको हो ।

९) पहिलेको कुशल कर्मको फल अहिले सुख भोगिहेका
छौं भने अहिले गरिएका कुशल कर्मको फल पछि
भोग्न पाउने छौं ।

१०) पुण्यको फल सुख र अपुण्यको फल दुःख हो । अतः
पूर्वजन्ममा पुण्य गरेको हुनुबाटै वर्तमानमा मंगल हुने
कारण बन्दछ ।

Dhamma.Digital

मंगल-धर्म नं ६ - 'अत्तसम्मा

- १) आफूलाई वशमा राख्नु म
- २) चित्तको दमन आवश्यक छ
दन्तं सुखावहो ।' चित्तको द
- ३) असल चित्तले हाम्रो जति कल्या
आमाबाबु बन्धु बान्धवले गर्दैन ।
- ४) आफू सक्षम भए मात्र अरूलाई केही
- ५) अनासक्त, स्थिर मन, जाग्रत मन, संयमि
पुण्य पाप दुवैले तान्दैन ।
- ६) शत्रुले जति हानी गर्छ, त्यो भन्दा बढी स्वरा
हानी पुऱ्याउँछ ।
- ७) आफू सज्जन भए वा ठीक ठाउँमा भए आफ्नो
होइन, त्यसबाट अरू धेरैको उपकार हुन्छ ।
- ८) भनिएको पनि छ -

आपो पिवन्ति नो नज्जा, रुक्खा स्वादति नो फलं ।
वसन्ति कोचि नो मेघो, परत्थाय सप्पुरिसं धनं ॥

अर्थ - नदीले पानी खाँदैन । पानी प्यासीको लागि हो ।
रुखले फलफुल खाँदैन । फलफुल भोक्रको लागि हो ।
बादलले पानी पार्ने आफ्नो लागि होइन, उर्वरा भूमिको लागि
हो । त्यस्तै सत्पुरुषहरूको धन पनि अर्कको सेवाको लागि हो ।

८) आफू प्रज्ञा र करुणासहित भई आध्यात्मिक उन्नतिमा
लाग्नु मंगल हो ।

ई सुधार्नमा आफै लाग्नुपर्छ ।

शिक्षा लिनु र आफूलाई सम्यक मार्गमा लगाउनु
मंगल हो ।

जान बुद्धले भन्नुभएको छ - “अत्ताहि अत्तनो नाथो,
नाथो परोसिया” । अर्थ - आफ्नो मालिक आफै हो,
रू कुनै ब्यक्ति वा शक्ति होइन ।

आफूले गर्दा नै सुगतिलोक मिल्छ, आफूले गर्दा नै
दुर्गतिलोक ।

बुद्धले भन्नुभएको छ - “तुम्हेहि किच्चं आत्प्यं, अक्खातारो
तथागता ।” अर्थात् मैले त बाटो मात्र देखाइदिन सक्छु ।
त्यो बाटोमा हिंड्नु त तिम्रो काम हो ।

- १५) आफ्नो उन्नतिको लागि आफै अग्रसर हुनुपर्छ, अरूको
भर परेर हुँदैन ।
- १६) आफ्नो लागि आफूभन्दा ठूलो उपकारी मित्र अरू कोही
हुन सक्दैन ।
- १७) आफू उठ्न सके अरूलाई पनि उठाउन सकिन्छ ।

Dhamma.Digital

मंगल-धर्म नं . ७ - 'बाहुसच्चं च एतमंगलमुत्तमं' ।

- १) कुराहरू धेरै सुन्नुपर्छ र ज्ञानको भण्डार आफूमा भर्नुपर्छ ।
- २) प्रकृतिले भनाँ वा कर्मले भनाँ हामीलाई दुईटा कान दिएको छ, एउटा मुख । यसको अर्थ धेरै सुन्नु थोरै बोल्नु भन्ने हुन्छ ।
- ३) सत्पुरुषमा हुनुपर्ने ७ धनमध्ये 'बहुश्रुत' धन पनि एक हो भनी बुझ्ने भन्नुभएको छ ।
- ४) सुन्दै नसुनी ज्ञानको मार्ग खुल्दैन । त्यसैले भगवान बुझ्ने परियतिलाई अगाडि सार्नुभएको छ । परियतिपछि मात्र प्रतिपति आउँछ । अनि प्रतिवेध ।
- ५) बहुश्रुत हुनु आफूमा ज्ञान भर्नु हो र ज्ञान नै आँखा हो । विना ज्ञान विकास, उन्नति र मुक्तिको मुहान बन्द हुन्छ ।
- ६) बहुश्रुत ज्ञानले हामीमा जीवन जिउने कला र ज्ञानको मार्ग खुलस्त र प्रशस्त हुन्छ ।
- ७) फेरि सुनेर मात्र बस्नु बहुश्रुत होइन । सुनेर बुझ्ने र अनुभव पनि गर्ने गर्नुपर्छ ।
- ८) बहुश्रुत हुनुबाट बोली वचन र बानी ब्यहोरा राम्रो हुन्छ र परोपकारमा लाग्न सकिन्छ ।

मंगल-धर्म न ट - सिपञ्च एतमंगलमुत्तमं ।

- १) रोजगार व्यवसाय विना जीवन धान्न सकिँदैन । गृहस्थले काम गरेर खानुपर्छ, मागेर खानुहुँदैन । काम गर्न जानिएन भने रोजी रोटीको व्यवस्था हुँदैन ।
- २) राम्ररी काम गर्न जान्ने मान्छे दक्ष हुन्छ । त्यसको लागि शिल्प विद्या सिक्नुपर्छ । शिल्पी र उद्यमीले मात्र काम पाउँछ र उसको इज्जत हुन्छ । शिल्प विद्या नजान्नेहरू बेकम्मा भएर बस्नुपर्ने हुन्छ ।
- ३) व्यापार व्यवसाय गरेर कमाउनुपर्छ । तर त्यसो भनेर पैसा कमाउन पाइन्छ भन्दैमा जे पायो त्यस्तो व्यवसाय अपत्ताउनु हुँदैन । भगवान बुद्धले यी ५ प्रकारका व्यवसाय नगर्नु भन्नुभएको छ -

क) मासु नबेच्नु,	ख) हतियार नबेच्नु,
ग) प्राणी नबेच्नु,	घ) मादक पदार्थ नबेच्नु र
ङ) विष नबेच्नु ।	
- ४) काम जान्ने मान्छे भोकै बस्नु पर्दैन । जहाँ गए पनि ऊ सम्मानित र सुरक्षित रहन्छ । काम जानिएन भने सबैतिर उपेक्षित भई पराजय भोग्नुपर्छ ।
- ५) उद्योगी परिश्रमी र लगनशील व्यक्ति आफू आफ्नो परिवार र समाजको हित सुखको लागि प्रयत्नशील हुन्छ ।
- ६) स्वावलम्बी बन्नु हितकर छ । जो स्वावलम्बी हुन्छ, ऊ जहाँ पनि पूजित हुन्छ ।

मंगल-धर्म नै ट - विनये च सुशिक्षितो एतं मंगलम ।

- १) विनयको अर्थ अनुशासित हुनु हो ।
- २) अनुशासनले जीवनलाई सुन्दर र सार्थक पार्छ ।
- ३) जुन ब्यक्तिमा अनुशासन छैन उसले जीवनमा उन्नति गर्न सक्दैन ।
- ४) विनय र सुशिक्षा अनिवार्य निधि हुन् ।
- ५) विनयले आफूलाई दमन गर्ने र सही बाटोमा राखिदिने काम गर्दछ ।
- ६) कुलो खन्नेले आफूलाई चाहिएको ठाउँमा पानी लैजान्छ त्यस्तै विनयी र सुशिक्षित ब्यक्तिले आफूलाई सन्मार्गमा डोर्न्याउँछ ।
- ७) आफूलाई जित्ने विनय र सुशिक्षाले सक्षम गराउँछ ।
- ८) धम्मपदमा भनिएको छ - हजारौ लडाईं जित्नु भन्दा आफूले आफैलाई जित्नु नै श्रेयस्कर छ । त्यसैले सन्मार्गमा आफूलाई प्रस्तुत गर्नुपर्छ ।
- ९) परिवार र समाजमा रहेर आपसमा मैत्री करूणा राखी कर्तव्य निभाउने सक्षम हुन पनि मानिसले विनय धर्म पालन गर्नु र सुशिक्षाले आफूलाई सुसज्जित पार्नु अनिवार्य हुन आउँछ ।
- १०) मानिसलाई सच्चा मानिस बनाउनमा विनय र असल शिक्षाको ठूलो हात हुन्छ ।
- ११) विनित र सुशिक्षित ब्यक्ति धर्मको मार्गमा अधि बढ्न सक्छ ।

मंगल-धर्म नं १०- सुभासित व य वचन एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) बोली वचनमा नै मानिसको ब्यक्तित्व लुकेको हुन्छ ।
- २) बेली सुभासित हुनुपर्छ । मीठो बोल्ने मान्छे सबैलाई प्यारो हुन्छ ।
- ३) नबोल्नेको चामल पनि बिकदैन, बोल्नेको पीठो पनि बिकछ भन्ने उखान पनि छ ।
- ४) बोलीले गर्दा वा प्रिय ब्यवहारले गर्दा हिंस्रक जन्तुले पनि मायाँ गर्छ ।
- ५) मीठो बोल्नेको शत्रु भन्ने नै हुँदैन र त्यस्ताले आध्यात्मिक उन्नति गर्न सक्छ ।
- ६) शीलमा सम्यक वचन अगाडि आउँछ । वचन सम्यक भए मात्र कर्म सम्यक हुन्छ ।
- ७) कर्म सम्यक भए मंगल साध्न सकिन्छ ।
- ८) सुगन्धयुक्त फूलको कदर सबैले गर्छन् र मन पनि पराउँछन् ।
- ९) कुरा गर्दा पनि समय, परिस्थिति र मानिस हेरेर गर्नुपर्छ ।
- १०) खराब र दुर्भाषित वचन भएको मानिस धारिलो हतियार जस्तै हुन्छ ।
- ११) शुभ कार्य गरिरहँदा मर्नुपर्छ भनी बोल्न हुँदैन । सत्य कुरा पनि बेला मौका हेरेर बोल्दा उपयुक्त हुन्छ ।
- १२) मानिसको असली पहिचान उसको बोलीमा हुन्छ ।

मंगल-धर्म नं ११ - 'मातापितु उपद्वानं एतं मंगलमुत्तमं ।

१) आमाबाबु हाम्रा जन्मदाता हुनाले 'ब्रम्हा' भनिन्छ । सदा ख्याल राखेर मैत्रीयुक्त व्यवहार गर्ने भएकाले उहाँहरूमा मैत्री ब्रम्हविहार छ । सदा दुःख, कष्ट, रोग, भोक, शोकमा दया करुणाभाव राख्ने हुनाले उहाँहरूमा करुणा ब्रम्हविहार छ । हाम्रो हित सुख सफलता र खुसीमा प्रशन्नभाव राखेर खुसीले गद्गद् हुने हुनाले उहाँहरूमा मुदिता ब्रम्हविहार छ । जस्तै परिस्थिति आइपर्दा पनि समभाव राख्ने र सम्झाइ बुझाइ आश्वस्त पार्ने हुनाले उहाँहरूमा उपेक्षा ब्रम्हविहार छ । त्यसैले उहाँहरू साक्षात ब्रम्हास्वरूप हुनुहुन्छ ।

२) 'सिंगालोवाद सुत्त'लाई आधार लिएर भन्नुपर्दा पनि अनन्त गुण भएका मातापिताको स्याहार सुसार, भरणपोषण, शिक्षादीक्षा, आफूलाई प्रदान गरेको सुरक्षाको बदलामा उहाँहरूको खानपिन, लुगाफाटो, सयनासन, औषधिमुलो आदिको समयानुकूल उचित व्यवस्था गरि दिनु, हेला नगर्नु, अंशको भागिदार हुन योग्य हुनु, इज्जत सम्मान दिनु, मृत्युपश्चाद् अनेक पुण्यकार्यद्वारा पुण्य छोडिदिनु इत्यादि कामबाट मातापिताको गुणको भारा तिर्नुपर्छ भनिएको छ ।

३) साँच्चै नै मातापिताको गुण तिर्ने भनेको भरणपोषणबाट मात्र होइन, यी चार किसिमले तिर्नसक्नुलाई बुद्ध-शिक्षामा उत्तम मानिएको छ -

क) धर्ममा श्रद्धा नभएका भए श्रद्धा सम्पत्ति दिलाइदिनु,

ख) दुष्शील भए शील सम्पत्ति दिलाइदिनु,

ग) लोभी कञ्जुस भए त्याग सम्पत्ति दिलाइदिनु,

घ) प्रज्ञा नभए प्रज्ञा सम्पत्ति दिलाइदिनु ।

४) मातापिताको सेवा सुश्रुषा गर्ने मंगल हो भन्ने सम्बन्धमा अनेक उदाहरण, प्रसंग, दृष्टान्त, र प्रमाण सुन्न पढ्न पाइन्छ । तिनीहरूको पनि संग्रह गर्नु र तिनीहरूबाट पनि शिक्षा लिनु हितकर हुन्छ ।

५) अहिले मातापिता जिउँदै छन् भने तन, मन धनले उहाँहरूको स्वास्थ्य, प्रशन्नता, र खुसीको लागि हर्दम प्रस्तुत हुनु सन्तानमा हुनुपर्ने गुण हुन् । आमाबाबु नहुनेले उहाँहरूको गुणलाई सम्झी फोटोमा भए पनि वन्दना गर्ने गर्नुपर्छ ।

६) मातापिताको गुण अनन्त छ । सम्पूर्ण विश्वजगतमा मातापिताभन्दा अन्य कुनै गुनिला ब्यक्ति खोजेर पाइँदैन । दृष्टान्तको रूपमा हेर्ने हो भने गणेशले पनि सम्पूर्ण विश्व घुमेर पहिला पुग्ने प्रसंगमा मातापिताकै परिक्रमा गरेका थिए ।

मंगल-धर्म नं १२ - पुतकरस्स संग्हो एतं मंगलमतमं ।

- १) जन्म दिनु मात्र होइन, छोराछोरीको उचित ढंगले पालनपोषण गनुपर्छ ।
- २) उचित ढंगले भन्नुको अर्थ असल शिक्षादीक्षा दिनु, खराब संगतबाट छुटाई राम्रो संगत गराइदिनु, राम्रो व्यवसायमा राखिदिनु, आदर्शका संस्कारले भरिदिनु, योग्य वरवधुसँग विवाह गराइदिनु हो । कुलको रक्षा गर्नसक्ने ज्ञानले सिंगारिदिनु पनि यसैभिन्न पर्दछ ।
- ३) अनाथपिण्डकले आफ्नो छोरा काललाई सुशिक्षा दिलाउन गरेको कार्य प्रसंग -

अनाथपिण्डक आफू धर्मप्रति अति नै श्रद्धा भएका महाजन हुन् । काल भन्ने उनका छोरोमा धर्मप्रति श्रद्धा थिएन । बाबुचाहिले जति सम्झाए पनि ऊ अटेरी भई बुद्धकहाँ धर्म सुन्न जान मान्दैनथ्यो । एकदिन अनाथपिण्डकले धर्म सुन्न जाऊ, एउटा वाक्य भए पनि आएर सुनाउनुपर्छ, त्यसको बदलामा १००० रूपिया दिन्छु भनेर लोभ देखायो । उनलाई १००० रूपियाँ दिई धर्म सुन्न पठायो । कालले प्रतिदिन १००० पाउँदै गयो । धर्मको कुरा बुझ्दै आएपछि उनले बाबुसँग पैसा लिएन बरू पैसा लिएर धर्म सुनेकोमा पछुटो गरे र बाबुसँग माफी पनि मागे ।

- ४) दार भनेको श्रीमती हो । श्रीमती आफ्नो जीवनको आधा अङ्ग हो । आफ्नै आधा अङ्गको ख्याल आफूले नगरे कसले गर्छ ?
- ५) सिंगालोवाद सुत्त अनुसार श्रीमतीलाई निम्न ५ प्रकारले ब्यवहार गर्नुपर्छ -
- क) प्रिय वचनले प्रेमपूर्वक सम्बोधन गर्नुपर्छ । चित्त प्रशन्न पारिदिनुपर्छ ।
- ख) हेला गर्न हुँदैन । अरूको अगाडि तिनको इज्जत पनि गर्नुपर्दछ ।
- ग) आफ्नो श्रीमतीबाहेक अरूसँग भुल्नुहुँदैन ।
- घ) सम्पत्तिको अधिकार दिई विश्वासपात्र बनाउनुपर्दछ ।
- ङ) गच्छेअनुसार खाना, लुगा, गहना आदि समय समयमा दिनुपर्छ ।
- ६) आफूले श्रीमतीप्रति राम्रो ब्यवहार गरेको प्रिय वचन बोली प्रशन्न पारेको देखेर षष्ठिपष्ठि आफ्ना छोराछोरीले पनि त्यसैको नक्कल गर्दछन्, जसद्वारा उनीहरूलाई ठूलो शिक्षा मिल्दछ ।

मंगल-धर्म नं १३ - अनाकुल च कर्मन्त एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) यो मंगल-धर्म सिंगै गृहस्थहरूका लागि उपयुक्त देशना हो । गृहस्थले कमाएर खानुपर्छ, मागेर होइन ।
एउटा न एउटा व्यवसायमा गृहस्थ संलग्न हुनुपर्छ ।
- २) व्यवसाय अपनाउने भनेर जे पायो त्यो व्यवसाय समाउनुहुदैन । माथि पनि भनिसकिएको छ - सम्यक आजीविका अन्तर्गत बुद्धले कमसेकम यी ५ व्यवसाय अपनाउन हुँदैन भन्नुभएको छ -
  - क) विषको व्यापार नगर्नु,
  - ख) हातहतियार नबेच्नु,
  - ग) मादक पदार्थ नबेच्नु,
  - घ) प्राणी नबेच्नु र
  - ङ) मासु नबेच्नु ।
- ३) आफूलाई फाइदा हुने भो भने पनि अरूलाई दुःख हुन्छ भने त्यो व्यवसाय वर्जित बताउनुभएको छ । अहिले हेर्दा मात्र फाइदा देखिन्छ तर त्यसले भविष्यमा त्यसको फल भोग्नुपर्दा दुःख नै ल्याउँछ ।
- ४) मन आकुलब्याकुल हुने, बाहिरबाट पनि विघ्न बाधा तेर्सिने, दोषयुक्त काम गरेर जीविका कमाउनुहुदैन । आफूलाई पनि सुख शान्ति हुने अरूलाई पनि हानी नोक्सानी नहुने व्यवसाय लिनुपर्दछ ।
- ५) काम गर्दा मेहनती, उद्योगी र लगनशील हुनु पनि अनिवार्य छ ।

मुसा बेचेको प्रसंग -

एकदिन एकजना गरिब मान्छेले कामसाम नपाएको अवस्थामा बाहिर दुल्दै थियो । अचानक उसले बाटोमा मरेको मुसा फालिराखेको देख्यो । त्यो मुसालाई टिपेर बिरालो पालेको घरमा लगेर अलिकति पैसामा बेच्यो । त्यो पैसाले सक्खर किन्यो । उसले सक्खरपानी तयार गऱ्यो र जंगलको बाटोमा गएर बस्यो । बटुवाहरूले त्यो पानी किनेर खायो र साथै फूलको गुच्छा पनि दिएर गयो । ऊसँग पैसा जम्मा हुँदैगयो ।

हुरी बतास चलेर जंगलका रूखहरू धमाधम ढले । बाटो बन्द भयो । काठ दाउरा पाए हटाइदिन्छु भनेर उसले न्यापारी बटुवाहरूलाई भन्यो । हुन्छ भनेपछि उसले वरिपरिका केटाहरूलाई सक्खर पानी पिलाई पिलाई आफ्नो हातमा लिएर र उनीहरूको सहायताले काठ हटाए । काठ दाउरा त आफ्नै भयो । त्यो दाउरा भाँडो पोल्ने कुम्हालेलाई बेचे । पैसा पनि लिएर अनि भाँडा पनि किने । सक्खरपानी बेचन चाहिँ छोडेको थिएन । घाँस काट्न आउनेलाई सक्खरपानी खुवाई आफ्नो मुठीमा लिएर ।

एकपल्ट त्यही बाटो गरी ५०० घोडा लिएर एकजना न्यापारी आए । घाँसको आवश्यकता उसले पुऱ्याइदियो । त्यसबाट पनि उसले धेरै पैसा पाए । फेरि ढुँङ्गाबाट गएर न्यापार गर्नेको हुल आयो । उसले ढुँङ्गाहरू जति

थिए ती सबै त्यो दिनका लागि रिजर्भ गरे । ती न्यापारीहरूलाई ढुँडा नभई हुन्न थिए । एकएक हजार तिरेर ढुँडा लिए । यसरी उसले आकुल नभइकन धैर्यता राखी पैसा कमाए अनि सुखसाथ दिन बिताए । यसबाट कामधाममा धैर्यता, लगनशीलता र परिश्रम गर्न छोड्न हुन्दैन भन्ने शिक्षा मिल्छ ।

- ६) पछि पश्चाताप गर्नुपर्ने र दुःख भङ्गटमा फस्नुपर्ने व्यवसाय लिन हुँदैन ।
- ७) भगडा नहुने, गढबडी नहुने, खिचलो नहुने आफूलाई पनि अर्कालाई पनि हित सुख हुने काम गरेर खानुमा उत्तम मंगल हुन्छ ।

आनिच्छासत संसास उपपासवथ धम्मिनी ।
उपपिक्कथा विस्सज्जन्ति तेसंपुससो सुखी ॥

अर्थ -

सबै संस्कार अनिच्छा हुन् । विस्सज्जन्ति भन्नाले हुन् र विस्सज्ज हुन् छैन । उपपासित विनापलाई शक्यपूर्वक हेर्नेवालाले दुःखसक संस्थाहरू विच्छेदमा हुन् ।

मंगल-धर्म नं १४ - दानञ्च एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) शुद्ध चित्तले आफ्नो वस्तु अर्काको भलाइलाई सोचेर दिनु दान हो ।
- २) गृहस्थले दान दिनुपर्छ । आफ्नो कमाइको एक अंश दानको लागि छुट्टयाउनुपर्छ ।
- ३) श्रद्धाले दिएको दानले सुगति मिल्छ ।
- ४) दान दिँदा दान दिनु अधिको, दान दिइरहँदाको र दान दिइसकेपछिको चित्त बिगार्न हुँदैन । यसलाई पालिमा पुब्ब चेतना, मुञ्च चेतना र अपर चेतना भनिन्छ ।
- ६) लोभ भनेको प्रकटरूपमा प्रत्यक्ष देखिँदैन र लोभलाई छोड्न गाह्रो हुन्छ । यसको स्वभाव घुसघुसे हुन्छ, रिसको जस्तो उजण्ड र उग्र स्वभावको हुँदैन । रिसमा मुख रातो हुने, स्वर ठूलो र भर्भराउने, हात उचाल्ने, खुट्टा बजार्ने, आँखा ठूलठूलो हुने इत्यादि लक्षण प्रकटरूपमा सबैले देख्दछन् तर लोभमा त्यस्तो लक्षण देखिँदैन ।
- ७) दान खासगरी दुई प्रकारका हुन्छन् - पूजा दान र अनुकम्पा दान । गुणधर्म भएका ब्यक्तिहरूलाई दिइने दानलाई 'पूजा दान' भनिन्छ भने अन्य गुणधर्म नभएका ब्यक्ति वा पशुलाई उपकार होस् भनी कुनै वस्तुको त्याग गर्नु 'अनुकम्पा दान' भनिन्छ ।

- ८) दान अरू तीन प्रकारका पनि बताइएका छन् - उच्च दान, मध्यम दान र हीन दान । फेरि अर्को दुई प्रकारका दानमा - अभय दान र धर्म दान ।
- ९) दान महान कार्य हो । यसले मनुष्य जीवन सुन्दर र सार्थक बनाइदिन्छ । स्वार्थी बन्न दिँदैन । दानको कारणले नै ब्यक्तिको सही मूल्यांकन हुन्छ, सम्मानको पात्र बन्दछ ।
- १०) दानमध्ये सर्वोत्तम दान धर्मदान हो । वस्तुदानले केही समयको लागि गर्ज टार्छ भने धर्मदानले धर्मको ज्ञान दिने र अभ्यास गराइदिने हुँदा संचित संस्कारको क्षय गराई जन्मजन्मको दुःखबाट तार्ने काम गरिदिन्छ ।
- ११) दानको महिमा यसरी पनि गाइएको छ -

**दानं विभूषणं, लोके दानं, दानं दुर्गतिं निवारणं
दानं सगमस्स सोपानं, दानं सन्तिकरा सुभं ।**

अर्थ -

लोकमा दान दिनु नै आफूलाई गहनाले सिंगार्नु हो, विभूषित पार्नु हो । दान दुर्गति निवारणको लागि र सुगति प्रस्थानको लागि हो । दान स्वर्ग चढ्ने भन्दा हो । दान शान्तिदायक छ, सुखकर छ र शुभ पनि छ ।

मंगल-धर्म नै १५ - धम्मचरिया च एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) धर्म सुन्नु बुभुन्नु मात्र होइन, त्यसको अभ्यास गर्नु पनि उत्तम मंगल हो ।
- २) धर्मको आचरणबाट आफ्नो वरत्र परत्र सप्रनुको साथै अरूको पनि मंगल साधन सकिन्छ । काय, वाक र चित्तले धर्माचरणमा लाग्नुपर्छ ।
- ३) धर्मको प्रत्यक्ष प्रभाव र आनिशंस धर्माचरणमा भेटिन्छ । निर्वाणको लागि अभ्यास पनि यही नै हो । धर्माचरणविना निर्वाण सम्भव छैन ।
- ४) मानिस धार्मिक त्यसैबेला बन्दछ जुनबेला धर्म जीवनमा बोल्न थाल्दछ । धर्म निर्वाण-पथ हो । कल्याणकारी मंगलकारी र हितसुखकारी मार्गमा अग्रसर हुनु नै धर्माचरण हो ।
- ५) धर्माचरण बोधिसत्वको पहिचान नै हो । धर्माचरण गर्न सर्वप्रथम धर्मश्रवण गर्न आवश्यक छ । पहिले धर्म सुन्नु, त्यसपछि धारण गर्नु अनि मात्र धर्माभ्यास हुन्छ ।
- ६) त्यस्तै मादकपदार्थ सेवन नगर्नु, दान दिनु, परोपकारी काम गर्नु पनि धर्माचरणमै आउँछ । धर्माचरण भन्नाले शील-मार्ग, समाधि-मार्ग र प्रज्ञा-मार्गको अनुशरण र अवलम्बन हो ।
- ७) मनलाई वशमा लिनु, चार ब्रम्हविहारमा रहनु र ध्यानाभ्यास गर्नु पनि धर्माचरण हुन् ।

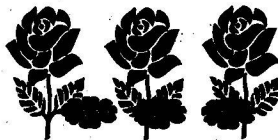
- ८) धर्माचरण नै वास्तवमा बुद्ध, धर्म र संघको पूजा हो ।
त्यसैले त्रिरत्न वन्दनाको पाठ गर्दा हामीले भन्नुपर्छ -
**इमाय धम्मानुधम्म पटिपतिया बुद्धं पुजेमि,
इमाय धम्मानुधम्म पटिपतिया धम्मं पुजेमि,
इमाय धम्मानुधम्म पटिपतिया संघं पुजेमि ।**
- ९) धर्माचरण नै शुद्ध मंगल-धर्म हो ।

मंगल-धर्म नं १६ - 'आतकनञ्च संगहो, एतं मंगलमुत्तमं' ।

- १) 'आति' भनेको नेपालीमा 'ज्ञाति' हो । ज्ञाति भनेको आफूपट्टि, पितापट्टि र मातापट्टिका नातागोता, वन्धुवान्धव हुन् । ईष्टमित्रलाई पनि यसमा समावेस गर्दा हुन्छ ।
- २) मानिस परिवारमा बस्छ । परिवार समाजमा हुन्छ । पारिवारिक र सामाजिक जीवन गतिलो भएन भने छिउनुको कुनै सार हुँदैन । भौतिक एवं आध्यात्मिक उन्नति पनि गर्न सकिँदैन । ज्ञातिवन्धु विना जीवन सुचारू र सुखमय हुँदैन ।
- ३) आमाबाबु, दाजुभाई, दिदीबहिनी, छोराछोरी, नातिनातिनाको अलावा काकाकाकी, मामामाइजु, आफूपट्टिका भए सासुससुरा, दिदीभिनाजु, भद्राभदै, भाञ्जाभाञ्जी, सालासाली, जेठानजेठानी, नन्द ईत्यादि सबै आफ्ना आति हुन् । नाताका पनि नातालाई अनि टोलछिमेकका र साथीभाइहरूलाई पनि यसमा गाभ्न नसकिने होइन ।

- ४) यी सबैले सुखदुःखमा साथ दिने वा यी सबैलाई सुखदुःखमा साथ दिनुपर्ने हुन्छ । अतः मर्दापर्दा, चाडपर्वमा, विवाह, ब्रतबन्ध, पास्नी आदि अवसरहरूमा ज्ञातिबन्धुलाई बोलाउनु र खुवाउनु पर्दछ । त्यस्तै बोलाउँदा आफै पनि जानुपर्छ उपहारको आदानप्रदान गर्नुपर्दछ । आपसमा मेलजोल सौहार्दता बढाउनुपर्दछ ।
- ५) यसरी बेलाभौकामा आनाजाना गर्दा चिनजान, बसउठ भइरहँदा परस्पर आपसमा समस्या सुन्नु सुनाउनुको क्रम चल्छ र आपसी सल्लाह सहयोगको वातावरण बन्छ ।
- ६) आफन्तहरूलाई विश्वासका साथ ब्यवहार गर्नुपर्दछ । आपद विपदमा सहायता गर्नुपर्दछ । जीवनवृत्ति के कसो छ, ठीक छ कि छैन सञ्चो विसञ्चो कस्तो छ बुझ्नु पर्दछ । तमासा हेर्न हुँदैन । उपकार गर्नुपर्दछ ।
- ७) त्यसैले ज्ञातिबन्धुहरूको संग्रह गर्नु पनि उत्तम मंगल हो ।

मंगल-धर्म नं १०- अनवज्जानि कम्मनि एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) दोषरहित काम गर्नु उत्तम मंगल हो ।
- २) काय, वाक र चित्तले कसैको हानी हुने, दुःख हुने काम नगर्नु नै दोष नभएको काम हो । इमान्दारितापूर्वक आफ्नो र अर्काको भलाइ हुने काम गर्नुलाई अनवज्जानि कम्मनि भनिन्छ ।
- ३) पापकर्म गरेर मानिस केही कालसम्म सुखले बाँच्न सके पनि पापको फल प्रकट भएपछि दुःख भोग गर्नु परिहाल्छ । पापकर्म छाडी काम गर्दा यो जन्ममा र अर्को जन्ममा पनि सुख हुन्छ । पापी जीवन जिउन पर्नु नरकको जीवन जिउनु जस्तै हो ।
- ४) राम्रो काम गरे यही जीवनमा सुख पाइन्छ, अर्को जन्म पखनु पर्दैन । त्यसैले दोष नभएको काम गर्नु पनि उत्तम मंगल हो भनी बुझ्नु भन्नुहुन्छ ।
- ५) दोषयुक्त काम भन्नु नै पञ्चशील भंग हुनु हो । आफूलाई पनि अरूलाई पनि सुखशान्ति नहुने काम गर्नु नै दोषयुक्त काम हो र सुखशान्ति हुने काम गर्नु उत्तम मंगल हो । आफू पनि सुखी र अरूलाई पनि सुखी बनाउने सूत्र नै शीलपालनमा भेटिन्छ ।
- ६) शीलको पालन नै दोषरहित काम हो र यसबाट आफ्नो साथै अरूको जिउज्यान, सम्पत्ति, ईज्जत मानमर्यादाको रक्षा हुन्छ ।

मंगल-धर्म नं १८/१८ - 'आरतिविरति पापा एतं
मंगलमुत्तम' ।

- १) आरति र विरति दुई भिन्दै शब्द हुन् । तर पनि यी दुईलाई एकैठाउँमा राखिएको पनि पाइन्छ । कहीं कहीं यी दुईटालाई छुट्टै राखिएको पनि पाइन्छ । अर्थ उस्तैउस्तै भएकोले यहाँ पनि यी दुईटालाई सँगै राखी चर्चा गरिन्छ ।
- २) 'आरति'को अर्थ मनसँग सम्बन्धित पापबाट अलग रहन कोशिस गर्नु वा अलग हुनु हो । मनबाटै पाप निसृत हुन्छ । मनलाई वशमा राख्न सकिएमा पाप चेतनामा नियन्त्रण हुन्छ । फेरि कुशल चेतना पनि मनबाटै निसृत हुन्छन् । यसलाई पनि ध्यानमा राख्नुपर्छ ।
- ३) 'विरति' भनेको शरीर र वचनले गरिने पापबाट पन्छिने वा विरत रहनु वा विरत हुनु हो । शरीर र वचनबाट हुने कर्म सुधार हुनु वा गर्नु नै शीलको पालना हो ।
- ३) विरतिमा शीलअन्तर्गत आउने सम्यक वचन, सम्यक कर्म र सम्यक आजीविकामा रहनु पापकर्मबाट टाढा र हुनु हो । त्यसको लागि सम्यक न्यायाम, सम्यक स्मृति र सम्यक समाधिको अभ्यास आवश्यक हुन्छ अनि मात्र पापकर्मबाट विरत हुन सकिन्छ ।

- ४) आरतिमा मनमा उठेका पापकर्मलाई अलग पार्नु हो । त्यसको लागि सम्यकदृष्टि र सम्यक संकल्प अथवा प्रज्ञा चाहिन्छ । त्यसको लागि समाधिको आवश्यक हुन्छ । समाधिको लागि शीलको पालन आवश्यक हुन्छ ।
- ५) पापकर्मलाई रोक्नु 'आरति विरति पापा' हो — मनबाट र शरीर र वचनबाट पनि ।
- ६) पञ्चशील भङ्ग हुनुबाटै पापको आगमन हुन्छ । पञ्चशील भङ्ग हुने माध्यम शारीरिक र वाचिक कर्मबाट हो । यी पापलाई शारीरिक र मानसिक सत्कर्मद्वारा रोक्नुपर्छ ।
- ७) चेतसिक कर्मबाट पनि पाप भित्रिन्छ । त्यसरी भित्रिने पापलाई चार सम्प्रधानद्वारा हटाउनुपर्दछ ।
- ८) संक्षेपमा भन्नुपर्दा शरीरबाट र वचनबाट पापकर्मलाई नभित्र्याउने र मनमा भित्रिसकेको पापलाई शमथ र विपश्यनाको अभ्यासद्वारा समन गर्ने कामलाई नै 'आरति विरति पापा' भनिन्छ । त्यसैले पापलाई रोक्नु र त्यसबाट अलग हुनु उत्तम मंगल हो ।

मंगल-धर्म न - २०) मज्जपाना च संयमो एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) मज्जपानाको अर्थ मद्यपान गर्नु हो, 'संयमो'को अर्थ नियन्त्रण गर्नु वा नखानु हो । मद्यपानका धेरै दोष छन् । मद्यपान गर्दा पञ्चशील पूरै भङ्ग हुनसक्छ ।
- २) मद्यपानले मति भ्रष्ट पार्छ । मति भ्रष्ट भएपछि भ्रान्ति उत्पन्न हुन्छ र लोभ क्रोधले मनमा घर गर्छ । लोभ क्रोधको वशमा परी हत्या गर्ने, अर्कोको धनमा आँखा गाड्ने, ब्यभिचार गर्ने, असत्य भाषण गर्ने गर्छन् । अनि त पञ्चशील एकपछि अर्को गर्दै बिग्रदै जान्छन् ।
- ३) 'सिं गालोवाद सुत्त'मा बुद्धले मद्यपानका दोषहरू बताउनुभएको छ -
 क) सम्पत्ति नास हुन्छ । ख) भैँभगडा मोल्छ ।
 ग) रोगको शिकार हुन्छ । घ) बदनाम हुन्छ ।
 ङ) लज्जा र भय हुँदैन । च) बुद्धिहीन हुन्छ ।
- ४) रक्सी पनि मात्रा मिलाएर खान जानियो भने औषधिको काम गर्दछ । प्रायःजसो डाक्टररी भगोल औषधिमा अल्कोहल मिसाएको हुन्छ । थोरै खाए फाइदा पनि गर्छ तर यसको मात्रामा नियन्त्रण गर्न मुस्किल हुन्छ । त्यसैले खाँदै नखानु उचित हो ।

५) मात्रा मिलाएर खाँदा औषधिको काम गर्छ भनौ न ।
 मात्राभन्दा बढी भयो भने बिरालो पनि बाघ बन्छ ।
 कसैलाई टेकेन । त्योभन्दा बढी भयो भने सुँघुर बन्दछ ।
 कुकुरले पनि मुखमा पिसाब गर्छ । मद्यपानबाट मानिसले
 मनुष्यत्व गुमाउँछ र पशुत्वभन्दा तल गिन्छ ।

६) सुरापानको क्रमले मात्तिको एक प्रमुख भिक्षुले नराम्ररी
 विनय भङ्ग गरेको उपमा ।

एकपल्ट एउटा भिक्षुले कुनै विषयमा सफलता
 पाएछ । अनि त्यस भिक्षु मन नपर्नेहरूले सल्लाह गरी
 त्यस भिक्षुलाई फलफूलको रस भनी रक्सी खुवाए ।
 अलिअलि भन्दै बेसरी रक्सी खुवाए । भिक्षु रक्सीको
 सुरमा बर्बराउन थाले । जे पायो त्यो बोल्ने जथाभावी
 चलने गर्न थाल्यो । उसलाई हात र खुट्टामा समातेर
 विहार पुऱ्याए । विहारमा पनि होहल्ला मच्चाए ।
 बुद्धसँग पनि जथाभावी बोले । खुट्टा यताउती चलाउँदा
 बुद्धको टाउकोमा पनि उसको खुट्टा लाग्यो । भोलिपल्ट
 होसमा आउँदा लज्जित हुनुपर्‍यो र बुद्धसँग क्षमा मागे ।
 यसैले रक्सी खानु भनेको पञ्चशील भक्त्रभक्त भङ्ग गर्दै
 जानु हो ।

**मंगल-धर्म न - २१) - 'अप्यमाद्ये च धम्मेषु
एतमंगलमुत्तम' ।**

- १) धर्ममा पनि अप्रमादी हुनुपर्छ । अप्रमाद भनेको अल्छी नहुनु, होस ठेगानमा हुनु, गर्नुपर्ने काममा जागरूक र सचेत हुनु, अकुशलबाट पन्छिनु इत्यादि हुन् ।
- २) यसको उल्टो प्रमाद हो । धर्माचरणमा मन नलगाइनु, कर्मकाण्डमा लागेर मुक्ति खोज्नु, पापबाट छूटकारा मिल्छ भनी पूजाआजा, होम यज्ञादि गर्नु गराउनु प्रमाद हो । असल कार्यमा समय ननिकाल्नु, नचाहिंदो काममा दौडधुप गर्नु पनि प्रमादकै लक्षण हुन् । धर्मबाट टाढिनु, आफूखुसी गर्नु पनि प्रमाद हो ।
- ३) प्रमादले हामीलाई धर्ममा अगाडि बढ्न दिदैन । अहिले गर्मी छ, अहिले जाडो छ, भर्खर त खाएको, थकाइ लागेको छ, आः पख न' भन्नेजस्ता कुरा प्रमादवश गर्दछन् । नचाहिने कामको लागि फुर्सत निकाल्ने, चाहिने कामको लागि भने फुर्सत छैन भन्ने कुरा प्रमादिले भिक्दछन् ।
- ४) धर्म कार्य भनेको पुण्यको काम हो । दान दिनु, शील पालन गर्नु, ध्यान भावना गर्नु, धर्म कार्यमा सहयोग गर्नु, आफूभन्दा ठूला र ज्ञानीको सम्मान गर्नु, धर्मका

कुरा सुन्नु, धर्मका कुरा सुनाउनु, प्राप्त पुण्य बाँडिदिनु, वितरित पुण्यको अनुमोदन गर्नु, सही धारणा लिने पुण्यकर्म हो ।

- ५) माथि बताइएका पुण्यकर्म गर्न उत्साहित हुनु वा कार्य सम्पादन गर्नु अप्रमादी बन्नु हो । उक्त कार्यमा आलस्यता जगाउनु, तत्पर नहुनु, त्यसतिर ध्यान नै नदिनु प्रमादी बन्नु हो । अतः धर्म गर्नमा अप्रमादी बन्नुपर्छ, प्रमादी होइन । यही पनि उत्तम मंगल हो ।

मंगल-धर्म नं २२ - 'गौरवो च एतं मंगलमृतम' ।

- १) 'गौरवो' भनेको गौरव हो । गौरव राख्नुपर्ने, व्यक्ति जस्तै पितामाता, श्रमण, मान्यजन, ज्ञानीजनलाई उचित स्थान दिनु, मेजमानी गर्नुपर्छ, अनादर गर्नुहुँदैन । त्यस्तै गौरव राख्नुपर्ने चीज वस्तु जस्तै मूर्ति, चिबर पात्र, कलम कापी, पुस्तक ग्रन्थ इत्यादिलाई पनि उचित स्थानमा राख्ने, नकुल्चने, फोहरमा नफ्याक्ने गर्नुपर्छ । फ्याकिराखेको देखे पनि टिपी तह लगाइदिनुपर्छ ।
- २) गौरव राख्ने बानीले गर्दा आफ्नो पनि गौरव बढ्छ । अरूले कति राम्रो शीलस्वभाव भएको भनेर प्रशंसा गर्छ ।
- ३) अरूको माया जित्न सकिन्छ ।

मंगल-धर्म नं २३ - निवातो च एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) 'निवातो' भनेको कोमल हुनु, नम्र हुनु हो । आदर गौरव मात्र राखेर हुँदैन, विनम्र पनि हुनुपर्दछ । विनम्रता भएन भने करबरेले गौरव राखेको ठहरिन्छ ।
- २) कोमल भएर आदर गौरव राखेमा मात्र कल्याण साध्न सकिन्छ । अगाडि मात्र ठीक्क पारेर आदर गरेजस्तो गर्नुबाट आफ्नो मंगल हुँदैन । अहंकार मात्र बढ्छ ।
- ३) विनितभावलाई पनि 'निवातो' भनिन्छ । अनुशासनप्रियता र कोमल स्वभाव भएकालाई सबैले मायाँ गर्दछन् र ईज्जत पनि गर्दछन् । त्यसैले निवातो उत्तम मंगल हो ।

सुखी बुझ्ने उपायो-सुखा सङ्ग्रह देसना ।

सुखा संघस्य सामग्री - समग्रान तपो सुखी ॥

बुद्धहरूको उपायि हुनु सुखकर छ, सदुर्माको उपायि सुखदायक छ, संघहरूको सानिध्य सुखकारी छ
 अनि सामुहिक ध्यान साधना सुखद छ ।

मंगल-धर्म नं २४ - 'सन्तुष्टि च एतं मंगलमुत्तमं' ।

- १) भनिएको पनि छ - 'सन्तोष परमं सुखं ।' आफूसँग जे छ, जति छ त्यसमा सन्तुष्ट हुनु नै सुखकर छ । भएकोमा सन्तुष्ट हुन सकिएन भने अनेक तरहले दुःखको आगमन हुन्छ । त्यसैले फेरि भनिएको छ - 'असन्तोषी सदा दुःखी' ।
- २) सन्तुष्ट हुनुभनेको लोभ नहुनु हो । लोभी ब्यक्ति कहिले पनि सन्तुष्ट हुनसक्दैन । जतिभए पनि पुग्दैन । अर्काको वस्तु, धन, द्रव्यमा आँखा गाडेर बस्छ । सुखी हुन सक्दैन । त्यस्ता ब्यक्तिले आफ्नो मंगल आफैले कुल्चन्छ ।
- ३) सन्तोषी ब्यक्ति हुँगाको सिरानी राखेर पनि मस्तसँग निदाउन सक्छ । असन्तोषी इनलप ओछ्यानमा पनि छटपटिरहन्छ, निदाउन सक्दैन ।
- ४) आफ्नो पूर्वकर्मानुसार फल आउँदा श्रीसम्पत्ति हुने हो । अहिले छैन, तर पछिको लागि दान धर्ममा मन लगाउँछु भनी पूर्वकर्म र कर्मफलमा विश्वास गरिबस्छ । ब्याकुल हुँदैन ।
- ५) अर्काको सम्पत्तिमा लोभ नगर्नु, आफूसँग भएकोमा सन्तोष लिनुमा नै मंगल छ ।
- ६) धन कमाउन पूर्वकर्मको बीउ, मेहनत, बुद्धि तर्किव अनि कुशल मित्र हुनुपर्छ ।
- ७) सुखको अर्को नाउँ नै सन्तोष हो भने दुःखको अर्को नाउँ असन्तोष । भनिन्छ पनि 'सन्तोषी सदा सुखी' ।

मंगल-धर्म नं २५ - 'कतञ्जुता एतं मंगलमुत्तमं' ।

- १) 'कतञ्जुता' भनेको कृतज्ञ हुनु हो । अर्काले आफू उपर गरेको गुणोपकारलाई कहिल्यै बिर्सनुहुँदैन । बरू उक्त गुणोपकारको बदलामा आफूले पनि उनलाई उपकार गरी तिर्नुपर्छ । उपकार भनेको कसैले पनि बारम्बार गरिरहन सक्दैन ।
- २) आफूले कसैलाई गुन लाएको छ वा उपकार गरेको छ भने बरू त्यसलाई बिर्सि पनि केही छैन । आफूले गुन लाएको कुरा बारम्बार सम्भिराखेमा वा उल्लेख गरिराखेमा आफूमा अहंकार पैदा हुन्छ । यो आफ्नो मंगलमा बाधा दिने तत्व हो ।
- ३) भई परी आएको बेला पैसाले वा वस्तुले सहयोग गरेको, विद्याज्ञान दिएको, काम सिकाइदिएको, काम मिलाइदिएको, आपदमा हारगुहार गरेको कुरालाई बिर्सनुहुँदैन ।
- ४) मान्छेले घरीघरी उपकार गरिरहन सक्दैन । एउटै मात्र गुन लाएको छ भने पनि त्यो ठूलो हो । त्यसलाई सम्झी कृतज्ञभाव पोख्नुपर्छ । अकतञ्जु (कृतघ्न) बन्न हुँदैन ।
- ५) भगवान बुद्ध संसारमा २ थरीका मान्छे पाउन दुर्लभ छ भन्नुहुन्छ -
  - क) अरूलाई उपकार गर्ने ब्यक्ति र
  - ख) अरूको गुणोपकार सम्भिराख्ने ब्यक्ति ।
- ६) उपकारमा आमाबाबुको उपकार र गुरुजनको उपकार

महान हुन्छ । आमाबाबुले बच्चाको स्याहारसुसार गरी पढाइदिई, वृत्तिव्यवसायमा पोस्त्त गरी भौतिक जीवन सपारी उपकार गरिदिएका हुन्छन् ।

- ७) गुरुजनले ज्ञान दिई आध्यात्मिक उन्नतितर्फ बढ्न सक्ने गरी उपकार गरिदिएका हुन्छन् । उहाँहरूको उपकारलाई पनि बिर्सन हुँदैन । बिर्सै पशुमा गनिन्छ ।
- ८) खानेकुरा, लत्ताकपडा र धन सम्पत्ति दिएर गुन लाउने मान्छेभन्दा विद्या, ज्ञान, बुद्धि, प्रज्ञा, धर्म, ध्यान आदि सिकाइदिने मान्छे महान हुन्छ । यस्तो उपकार अमूल्य र मोक्षदायिनी हुन्छ । त्यस्तो व्यक्तिलाई नै कल्याणमित्र भनिन्छ ।
- ९) क) चरा, कमिला र न्याधाको उपमा । (कृतज्ञताको प्रसंग)

एकपल्ट एउटा चराले एउटा कमिलालाई पानीमा छट्पटाइरहेको देख्यो । बचाउने उद्देश्यले एउटा पात कमिलाको छेवैमा खसालिदियो । कमिला पातमा चढ्यो र ज्यान बचायो । चराको गुण कमिलाले बिर्सन सकेको थिएन ।

एकदिनको कुरो हो त्यो चरा रूखको हाँगोमा बसिरहेको थियो । रूखमुनि एउटा न्याधाले त्यस चरालाई निशाना बनाइरहेको कमिलाले देख्यो । गुण तिर्ने मौका यही हो भन्ठानेर कमिलान्याधाको जीउमा चढ्यो कस्यी भित्र पसेर किटिक्क टोकिदियो । न्याधाको निशाना चुक्यो । कमिलालाई धन्यवाद दिँदै चरा भुर्र्र्र्र उडेर गयो ।

ख) सुनको फुल पार्ने हाँसको उपमा । (कृतघ्नताको प्रसंग)

एउटी कुखुरीले दिनको एउटा सुनको फुल पाथ्यो । घरधनी सुखसाथ दिन बिताइरहेको थियो । एकदिन उसको मनमा विचार उठ्यो - दिनको एउटा एउटा फुल टिपेर खर्च गर्दै के गर्ने ? बरू एकैचोटी जम्मै फुल बटुल्न पाए त मालामाल हुन्थे । यति सोचेर उसले त्यो कुखुरीको पेट चिन्थ्यो । तर फुल कति पनि पाएन । कुखुरी पनि मन्थ्यो । घर धनीले टाउकोमा हात राखेर ठूलो बिलौना गरे ।

१०) कोही त मेरा पुत्रपुत्री, बन्धुबान्धव, ईष्टमित्र, धन सम्पत्ति छँदै छन् के के धन्दा अरू कोही चाहिँदैन भनेर अरूको गुणसमेत बिसेर अभ्र उसैलाई तुच्छ ठानेर घमण्ड गर्छन् । यसरी सम्भन्नु स्वार्थी बन्नु हो, कृतघ्न बन्नु हो । अन्तिम समयमा ती सबैले द्वालद्वाल हेरेर मात्र बस्छन्, सँगै जान वा लैजान सकिँदैन । पाप पुण्यमात्र साथमा लिएर जाने हो ।

११) भनिएको पनि छ -

'पुत्तामत्थि धनमत्थि इति बालो विहञ्जति ।
अत्ताहि अत्तनो नत्थि कुतो पुत्ता कुतो धनं ॥'

अर्थ -

मेरा छोराछोरी छन्, धन सम्पत्ति प्रशस्त छ भनेर मूर्खले मात्र दम्भ छोड्छ । आफू त आफ्नो होइन भने पुत्रपुत्री भएर के गर्छ, धनसम्पत्ति भएर के गर्छ ?

मंगल-धर्म नं २६ - 'कालेन धम्मस्सवन एतं मंगलमुत्तमं' ।

- १) बेला बेलामा धर्मका कुरा सुन्नु पनि उत्तम मंगल हो भनी बुढले भन्नुहुन्छ ।
- २) मानिसलाई पशुबाट भिन्न गराउने कुनै तत्व छ भने यही धर्मश्रवण एउटा छ ।
- ३) यहाँ धर्म भन्दाखेरि सद्धर्मलाई लिनुपर्छ । साम्प्रदायिक धर्मलाई लिनुहुन्न ।
- ४) पाँचवटा दुर्लभमध्ये धर्मश्रवणलाई अति दुर्लभमा राखिएको छ ।
- ५) धर्मश्रवणबाट दुष्ट मानिस पनि सज्जनमा परिणत भएका घटनाहरू धर्मग्रन्थमा पढ्न पाइन्छ । ज्ञानगुनका कुरा प्रथमतः सुनाइबाटै हुन्छ र पछि पढाइबाट पनि ।
- ६) धर्मश्रवणका ५ फाइदा बताइएको भएता पनि यहाँ अन्य पनि समावेस गरिएका छन् -

- क) नसुनेको कुरा सुन्न जान्न पाइने,
- ख) सुनिसकेको कुरा अझ प्रष्टसित बुझ्न पाइने,
- ग) शंका समाधान हुने,
- घ) मन प्रशन्न हुने,
- ङ) चित्त र दृष्टि दुवै शुद्ध हुने,
- च) कल्याणमित्रको सानिध्य मिल्ने,
- छ) समयको सदुपयोग हुने,
- ज) मरणकालको लागि उपयुक्त आलम्बन बन्न सक्ने,
- झ) मुक्ति मोक्षको मार्ग निर्देशन मिल्ने इत्यादि . . . ।

७) मुण्ड राजालाई नारद भन्तेले बोध गरेको प्रसंग ।
 मुण्ड राजाले आफ्नी रानीलाई अघोरै मन पराउँथे ।
 प्रेमले शोक ल्याउँछ भन्ने कुराको ज्ञान उनमा थिएन ।
 अचानक एकदिन त्यति प्रिय भएकी रानीको मृत्यु
 भयो । राजा शोक विह्वल भए । खाना पनि नखान
 र निन्द्रा पनि नआउने स्थितिमा पुगे । रानीको दाहसंस्कार
 गर्न पनि दिएनन् ।

राजालाई फकाई फुल्याई भिक्षु नारदकहाँ लगे ।
 नारद भिक्षुले उनलाई अनित्यता, उदय-न्ययको उपदेश
 दिए । दुःख र शोक प्रेमको कारणले हुन्छ भनी यो
 गाथा सुनाए -

प्रेमतो जायते सोको, प्रेमतो जायते भय ।

प्रेमतो विष्यमुत्तस्स नस्थि सोको कुतो भय ॥

अर्थ -

प्रेमले शोक ल्याउँछ । प्रेमले भय पनि उत्पन्न गर्छ ।
 प्रेममा आसक्त नहुनेलाई न त शोक नै हुन्छ, न त भय नै
 उत्पन्न हुन्छ ।

८) एक प्रसंग -

अनाथपिण्डक महाजनकहाँ काम गर्ने पूर्णिका
 दासीले एकदिन जाडोमा थरथर कामी नुहाइरहेको
 ब्राम्हणलाई देखेर पानीले पाप मात्र होइन, पुण्य पनि
 बगाएर लैजान्छ भन्ने कुरालाई मनन गरी र बुद्धको
 उपदेश सुनी त्यस ब्राम्हणको दृष्टि शुद्ध भएको थियो ।

८) धर्मोपदेश सुनेर ज्ञानमात्र बढ्ने होइन, जीवनमा सुख र
 शान्ति पनि पाइन्छ । पशुत्वबाट त्राण पाइन्छ र
 मानिस भएर जन्मेको सार्थक पनि हुन्छ ।

मंगल-धर्म नं २० - स्वन्ति च एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) स्वन्ति भनेको क्षान्ति हो । क्षान्ति भनेको सहनशीलता हो ।
- २) सहनुमा सहस्र गुण हुन्छ । भगडा, वैमनस्यता, बदलाको भावना सबै शान्त हुन्छन् ।
- ३) सुख र शान्ति जीवनमा पाउनु छ भने अहंकार, क्रोध र ईर्ष्यालाई तिलाञ्जली दिइनुपर्छ । सुख शान्ति भनेको मनले अनुभव गर्ने कुरा हो । क्रोध अहंकारले मनलाई कलुषित पार्छ । सुख शान्तिलाई दूर भगाउँछ ।
- ४) कसैले भगडा गर्न आयो गाली गन्यो भने फुटेको घण्टाजस्तै बन्नुपर्छ भनी बुद्ध भन्नुहुन्छ । सुनेको नसुन्यै गर्नुपर्छ भन्नुहुन्छ । यसको अर्थ हो सहिदिनुपर्छ ।
- ५) कहिलेकाहीं सबै कुराको जवाफ दिइरहनुपर्छ भन्ने हुँदैन । जवाफ दिँदा उल्टो आइलाग्छ, भगडा निम्तिन्छ, क्रमकुरा भन बिग्रिन्छ भने उसले जे भने पनि जे गर पनि सहिदिनु बुद्धिमानी हुन्छ ।
- ६) यस सम्बन्धमा यहाँपिनर ४ प्रकारका प्रश्नको प्रसंगलाई पनि बुझ्नु मनासिव हुन्छ । प्रश्न ४ प्रकारका हुन्छन् भनी बुद्ध भन्नुहुन्छ । १) सामान्य प्रश्न जसको उत्तर दिन सोचिराख्न पर्दैन । २) यस्तो प्रश्न जसको उत्तर सोची सम्झकन दिनुपर्छ । ३) अर्को प्रकारको प्रश्न त्यस्तो हो जसको उत्तर प्रतिप्रश्नबाट दिनुपर्दछ । अनि

फेरि अर्को प्रश्न यस्तो हो जसको उत्तर दिइराख्नुपर्छ भन्ने छैन । चुप लागिदिए पुग्छ ।

- ७) सहनशील हुँदा अनेक अपवाद, भय, आक्षेप तथा निन्दबाट जोगिने हुन्छ । भनिन्छ नि - 'तोलाको जिब्रो फट्कनुभन्दा धानीको टाउको हल्लाउनु बेस ।'

मंगलधर्म न २८ - सोवचस्सता एतामंजुताम् ।

- १) 'सोवचस्सता' भनेको आज्ञाकारी बन्नु हो । जे भनिएको छ, जस्तो भनिएको छ त्यस्तै गर्नु हो । विनय आचरणमा रहनु हो । अनुशासित भएर आज्ञा पालन गर्नु हो ।
- २) शासनमा रहेर बुद्धोपदेशित शिक्षालाई शिरोपर गर्नु पनि यसको अर्थ हुनजान्छ । यसैमा हाम्रो मंगल निहित हुन्छ । शासनमा आज्ञाको उलङ्घन गर्नेको भलो हुँदैन ।
- ३) अनुशासनप्रिय हुनुपर्छ । शील पालन गर्नु भनेको पनि बुद्ध-शिक्षा निर्देशित अनुशासनमा रहनु हो । यसले नै हाम्रो कल्याणको ढोका खुल्दछ ।
- ४) आफ्नो काममा दत्तचित्त हुनु पनि अनुशासित हुनु हो । ड्राइभरले गाडी हाँक्नमा मन लगाएर अनुशासनपूर्वक गाडी हाँकेको खण्डमा दुर्घटना हुँदैन ।
- ५) आज्ञाकारी र अनुशासित मानिसलाई सबैले मायाँ गर्छन् । भनिएको पनि छ -

'सीलदस्सनसम्पन्नं धम्मदट्ठं सचवादिनं ।

अत्तनो कम्म कुब्बानं तं जनो कुरुते पियं ॥

अर्थ -

जो धर्ममा स्थित छ, सत्यवादी छ, शील र विद्याले सम्पन्न छ, जसले आफ्नो काममा सदा निरन्तर तत्परता देखाउँछ उसलाई सबैले प्रेम गर्छन् ।

६) रिसाहा डुङ्गा चलाउने माभीको प्रसंग ।

एकपल्ट एकजना ऋषि नाउमा बसे । माभीले नाउ चलाए । नाउमा बस्दा ऋषिले भाडा भनेको पहिले नै लिनुपर्छ । पछि नदिनेहरू पनि हुन्छन् । मान्छे सबै एकैनासका हुँदैनन् । पछि भाडा दिएन भनेर रिसाउनुहुँदैन । द्वेषभाव राख्न हुँदैन ।

पारी पुगेपछि ऋषिसँग भाडा मागे । ऋषिसँग पैसा थिएन । उनले भने, “मसँग पैसा छैन, मसँग धर्म मात्र छ । म तिमीलाई उपदेश मात्र दिन सक्छु । अधि नै पनि भनेको थिएँ कि भाडा भनेको पहिले नै लिनुपर्छ ।” तर माभी मूर्ख थियो । पैसा नदिएकोले ऋषिलाई तल भारेर बेसरी कुटे । माभीकी स्वास्नीले रोक्न खाजे । स्वास्नीलाई पनि गाली गरेर कुटे । गर्भवती स्वास्नीको गर्भ पनि तुहियो । बच्चा खेर गयो ।

सर्पलाई दुध पिलाउनु र मूर्खलाई ज्ञान दिनु उस्तै हो । दिइएको उपदेशलाई निको मान्दैनन् र उल्टै खनिन्छन् ।

७) मानिस आज्ञाकारी (बुद्धले बताउनुभएको कुरालाई जस्तोको तस्तै सुन्नु बुझ्नु) र अनुशासनमा बस्नु (बुद्धशासनमा रम्नु) नसकेकै कारणले बुद्धले जति राम्रो उपदेश दिनुभए पनि ज्ञान प्राप्त गर्न सकेका हुँदैनन् र मार्गफल लाभी हुन सकेका हुँदैनन् ।

८) ठूलाबडाको सम्मान गर्नु, आज्ञा पालन गर्नुबाट आफ्नै भलो हुन्छ, आफ्नै ईज्जत बढ्छ ।

(६६)

मंगलधर्म न २८ - समपानुधवत्सन एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) बेलाभैक्रमा श्रमणहरूको दर्शन गर्नु पनि उत्तम मंगल हो । यहाँ श्रमण भनेको प्रव्रजित ब्यक्ति जो क्लेशलाई शान्त गर्न मेहनत गरिरहेका हुन्छन् ।
- २) तर यसको भित्री अर्थ कल्याणमित्र पनि हो । बेलाबेलामा आफूभन्दा जान्ने ज्ञानीहरूको सानिध्यमा र हुनुपर्छ भन्ने यसको संकेत हो । यसबाट आफूलाई ज्ञान प्राप्त हुन्छ र आफ्नो मंगल साधना गर्न सकिन्छ ।
- ३) 'मंगल-सूत्र'को पहिलो र दोस्रो 'मंगल-धर्म'मा पनि भगवान बुद्धले मूर्खको अगाडि नपर्नु ज्ञानी सत्पुरुसहरूको संगत गर्नु भन्नुभएको छ । यहाँ ज्ञानीजनको अर्थ हो श्रमणहरू वा कल्याणमित्रहरू । मूर्खको संगतबाट आफूमा क्लेश भित्रिन्छ र अमंगलको कारण बन्दछ । श्रमण वा कल्याणमित्रहरूको संगतबाट सच्चा ज्ञान प्राप्त हुन्छ र मंगलको कारण बन्दछ ।
- ४) शीलमा रम्ने र बुद्धको उपदेशमा भिज्ने हुनाले श्रमणको नजिक जानु र धर्मका कुरा सुन्नु अति मंगलदायक हुन्छ । नचाहिने कुरामा मन डूल्ने हुँदैन ।
- ५) केश मुण्डन गरेका, पहिलो वस्त्र धारण गरेका तर धर्मका अर्थ नजानेका भए सच्चा श्रमण भनिँदैन । बोली वचनमा मृदुता, लोभमा नफस्ने, क्रोधमा नजल्ने आचरण शुद्ध भएको ब्यक्ति नै श्रमणमा गनिन्छ ।
- ६) दर्शन गर्नुको अर्थ अनुहार मात्र हेरेर फर्कनु होइन, सानिध्यमा बसेर उपदेश पनि सुन्नु उत्तम हो र यो नै मंगल-धर्म पनि हो ।

(६७)

मंगलधर्म न ३० - धर्मे धर्मसाकक्षा एतं मंगलम ।

- १) बेलामौकामा धर्म सम्बन्धी विषयमा छलफल गर्नु उत्तम मंगल हो ।
- २) धम्मस्सवन र धम्मसाकक्षामा यतिमात्र फरक छ कि धम्मस्सवन भनेको धर्म विषयका कुरालाई श्रद्धाचित्त जगाई तन्मयताका साथ सुन्नु हो । धम्मसाकक्षा भनेको धर्मका विषयमा जिज्ञासु मनले प्रश्नोत्तर गरेर धर्म बुझ्नु हो । धर्म-चर्चा पनि धर्मसाकक्षाजस्तै हो । धर्म चर्चा गर्दा होस्, धर्म श्रवण गर्दा होस् श्रद्धा, सति र वीर्य अत्यावश्यक हुन्छ ।
- ३) संस्कृतमा पनि भनिएको छ- 'वादे वादे जायते तत्त्व ज्ञान ।' अर्थात् छलफलको माध्यमद्वारा तत्त्वज्ञान मिल्दछ । त्यस्तै धर्मसाकक्षाबाट धर्म बुझ्ने राम्रो अवसर मिल्दछ ।
- ४) धर्मसाकक्षाको उद्देश्य नै धर्मबारे शंका समाधान गर्नु हो र चित्त शुद्ध पार्नु हो । अशुद्धिलाई हटाउन धर्म सुन्ने, धर्म साकक्षामा बस्ने र ध्यान भावनामा रम्ने गर्नुपर्छ ।
- ५) समयसमयमा धर्मसभा धर्म गोष्ठी आदिको आयोजना गरी अनुशासनपूर्वक जिज्ञासु मन लिएर उक्त सभा गोष्ठीमा सहभागी हुनुपर्छ ।

- ६) धर्मसाकक्षाबाट असल शिक्षा पाइनुको साथै सुसंगत पनि मिल्छ ।
- ७) धीर पुरुष वा सत्पुरुष भनेका सत्यवादी, अहिंसा गर्ने, संयममा बस्ने शान्त र क्लेश समन गर्ने हुन्छन् ।
- ८) मिलिन्द राजा र नागसेन भन्तेको धर्म साकक्षाबाट मिलिन्द राजाको सबै शंका निवारण भएको थियो ।
- ९) धर्म जान्ने बुझ्ने उद्देश्य लिएर र शंका निवारण हेतु धर्मसाकक्षामा बस्नुपर्छ । वादविवाद, तर्कवितर्क र आफू जित्ने उद्देश्य लिएर साकक्षामा बस्नुहुँदैन ।

Dhamma.Digital

एउटा धर्म-वीडा -

बन्धन बन्धन तीन कुसले - राम राम उमियगाले ।
तीन कुसले बन्धन कुसल, तीन समाधि बन्धने ॥

मंगल-धर्म नं ३१ - तपो च एतं मंगलमुत्तमं

- १) तप गर्नुको अर्थ विभिन्न हुन्छ । धैर्य धारण गर्नु सहनशील हुनु, वीर्य अधिष्ठान गर्नु, एकग्र चित्तले कुनै आध्यात्मिक उपलब्धिको लागि उद्योग गर्नु आदि यसका अर्थ हुन्छन् ।
- २) अधिष्ठान गर्नुको अर्थ दृढ संकल्प गर्नु हो । चाहे आफूलाई वा आफ्नो शरीरमा केही अनिष्ट नै किन नहोस्, मनले चाहेको वा संकल्प गरेको कुरा पूरा नभएसम्म यहाँबाट उठ्दिन भनेर दृढ मनले कार्य पूरा नभएसम्म टिकिराख्नुलाई पनि तप भनिन्छ ।
- ३) एकजना युवा भिक्षु एकपल्ट वेदना सहने अधिष्ठानमा रहेर जंगलमा तपस्या गरी बसेका थिए । राति बाघ आयो र तिनको पाइतलादेखि खान थाल्यो । खुट्टाको कुर्कुचासम्म खाँदा स्रोतापति, घुँडासम्म पुग्न आँट्दा सकृदागामी, घुँडादेखि माथिसम्मको खाइसकदा अनागामी र छातीसम्म पुग्दा अरहन्त भएर प्राण त्याग गरेको प्रसंग पनि बौद्ध बाइमयमा छ । वेदना यतिसम्म सहे कि बाघलाई पनि मैत्री राखी सहेर बसे, रोएनन्, कराएनन् ।

- ४) विद्या अध्ययन गर्नु, धन कमाउनु, ध्यानमा सिद्धि प्राप्त गर्नु पनि सजिलो छैन । तपस्या र निरन्तरको अभ्यास चाहिन्छ । जस्तै अष्टेरोको पनि समतापूर्वक सामना गर्नुपर्छ । यस्ता क्रमलाई पनि तप भनिएको छ । त्याग र तपस्याविना सफलता पाउन सकिदैन ।
- ५) धन कमाउन मेहनतमात्र होइन, अरू गुणहरूको पनि आवश्यकता पर्दछ । जस्तै पूर्वजन्ममा गरिएको पुण्य पनि चाहिन्छ । दानपुण्यको आचरणविना धनको प्राप्ति सहजै हुँदैन । ठूलाबढाको संगत पनि चाहिन्छ । बुद्धि तर्किव पनि चाहिन्छ । लगनशील पनि हुनुपर्दछ ।
- ६) तर धनले भौतिक सुख दिए पनि आध्यात्मिक सुख र शान्ति दिन सक्दैन । आध्यात्मिक शान्तिको लागि उपयुक्त ध्यान साधनाको आवश्यकता हुन्छ । त्यस प्रकारको साधनामा सिद्धि प्राप्त गर्न पनि तप गर्न अनिवार्य छ ।
- ७) अंग्रेजीमा भनिएको पनि छ – **'Slow and steady wins the race.'** बिस्तारै बिस्तारै हिम्मत नहारेर काममा निरन्तर लागि रहनेलाई नै सफलता प्राप्त हुन्छ । यो पनि एकप्रकारले तप नै हो ।

मंगलधर्म नं ३२ - ब्रम्हचरिउच्च एतं मंगलमुत्तमं ।

१) ब्रम्हचर्यको अर्थ आम मानिसले थाहा पाए अनुसार विवाह नगरी जीवन बिताउनु हो । यौन इच्छालाई दमन गरी बस्नु हो । सन्तानको इच्छा नगर्नु हो ।

२) फेरि नेपाली समाजमा 'एक नारी ब्रम्हचारी' भन्ने कहावट पनि छ । आफ्नी ब्याहिता स्त्रीमा सन्तोष मानेर अन्य स्त्रीमा मन नफर्काउनुलाई पनि ब्रम्हचर्यको पालन हो भन्ने मान्यता पाइन्छ ।

३) विवाह गरेर पनि दुवै पति पत्नी तपस्वी जीवन बिताएर मैथुनकर्म नगर्ने अधिष्ठानमा बसेका छन् भने पनि त्यसलाई ब्रम्हचर्य पालन गरेको भनिन्छ । यो कुराको दृष्टान्त धर्मग्रन्थमा पनि उल्लेख भएको भेटिन्छ । यसमा तपस्वी दुकुल र तपस्विनी पारिक्रको प्रसंगलाई लिनसकिन्छ ।

४) प्रवजित त्यागीहरूका लागि ब्रम्हचर्यमा रहनु नितान्त जरूरी छ । मैथुनकर्मबाट विरत रहँदा आफ्नो संकल्प अनुसारको तपमा सफलता मिल्छ । बाधा ब्यवधान हट्छ ।

५) ब्रम्हचर्य पालनको थुप्रै फाइदाहरू दर्शाइएको छ - बच्चा जन्माउने भन्कटबाट जोगिने, ध्यान भावना र धर्मकर्म गर्न यथेष्ट समय मिल्ने, भक्कने तर्कने, कलह भगडाबाट बच्ने, रिसराग, लोभ लालसाबाट उम्कन सकिने, एच.आई.भी जस्ता यौनजनित रोगहरूबाट मुक्त हुने, पति वा पत्नीलाई अरू लोग्नेमान्छे वा स्वास्नीमान्छेले जिस्क्यायो वा बाँगो आँखाले हेर्‍यो भने पनि भगडा हुने र ज्यानसमेत जाने खतराबाट जोगिने इत्यादि ।

६) ब्रम्हचर्या भनेर अर्को अर्थलाई पनि यहाँनिर बुझ्नुपर्ने हुन्छ । ब्रम्हविहारमा रहनुलाई पनि ब्रम्हचर्या भनिन्छ । ब्रम्हविहार ४ छन् - मैत्री ब्रम्हविहार, करुणा ब्रम्हविहार, मुदिता ब्रम्हविहार र उपेक्षा ब्रम्हविहार ।

७) सबै प्राणीलाई समान देखी भेदभाव नगरी ब्यवहार गर्नु मैत्री ब्रम्हविहार हो । आफूभन्दा दुःखी, अज्ञानी, निमुखा, गरिब, निर्बलियालाई दया गर्नु करुणा ब्रम्हविहार हो । आफूभन्दा सम्पन्न, सुखी, ज्ञानी र सफल जीवन बिताइरहेका प्रति ईर्ष्याभाव नराखी उनीहरूको प्रगति भएको देखेर मन प्रशन्न पार्नु मुदिता ब्रम्हविहार हो । सुख-दुःख, यश-अयश, लाभ-हानी र प्रशंसा-निन्दामा मन सन्तुलित अवस्थामा राख्नु उपेक्षा ब्रम्हविहार हो ।

८) अविवाहित जीवन बिताउनु ब्रम्हचर्य पालन हो । यसले गृहरूथ जीवनको भ्रमेलामा नफसिने भएबाट अन्य आध्यात्मिक अभ्यासको लागि पर्याप्त समय निकाल्न सकिने र क्लेशको बढोत्तरी नहुने र आसक्ति पनि कम नै हुने भएबाट शुद्ध जीवन ब्यतित गर्नमा सहज हुने हुन्छ ।

९) तर ब्रम्हविहारमा रमण गर्नाले लोकुत्तर मार्ग प्रशस्त हुन्छ, पारमिता धर्ममा वृद्धि हुन्छ र निर्वाण-मार्ग सरल र सुगम हुन्छ । त्यसैले ब्रम्हचर्य पालन गर्नु वा ब्रम्हचर्याको अभ्यास गर्नु उत्तम मंगल हो भनिएको छ ।

मंगलधर्म नं ३३ - अरिय सच्चकनवत्तनं एतं मंगलमुत्तमं ।

- १) चार आर्यसत्यको दर्शन गर्नु उत्तम मंगल हो । यहाँ दर्शन गर्नुको अर्थ अबबोध गर्नु हो विप्लेशणात्मक रूपले नाना उपमा र दृष्टांतका साथ चार आर्य-सत्यलाई यथार्थरूपले बुझेर आफ्नो जीवनमा घटित गर्नु हो ।
- २) चार आर्यसत्य यिनै हुन् -
  - १) दुःख-सत्यज्ञान (दुःख छ, दुःख नै सत्य हो) ।
  - २) दुःख समुदय-सत्यज्ञान (दुःखको कारण छ, यो पनि सत्य हो) ।
  - ३) दुःख निरोध-सत्यज्ञान (दुःख निर्मूल गर्न सकिन्छ, यो पनि सत्य हो) ।
  - ४) दुःख निरोध मार्ग - सत्यज्ञान (दुःख निर्मूल गर्ने उपाय छ, यो पनि सत्य हो) ।
- ३) क) पञ्चस्कन्ध धारण (जीवन धारण) नै दुःख हो भनेर बोध गर्नु दुःख-सत्यज्ञान हो ।
ख) जीवन धारणको मूल कारण नै अविद्या, संस्कार तृष्णा, उपादान र कर्मभव हुन् भनेर बोध गर्नु दुःख समुदय-सत्यज्ञान हो ।
ग) जीवन धारण गर्न नपर्ने अवस्था पनि छ त्यो सम्पूर्ण दुःख-मुक्तिको अवस्था 'निर्वाण' हो भनेर बोध गर्नु दुःख निरोध-सत्यज्ञान हो ।
घ) जीवन धारण गर्न नपर्ने अवस्थाको साक्षात्कार गर्ने उपाय पनि छ भनेर त्यो अवस्था भेट्टाउन

सम्यकरूपले अभ्यास आचरण गर्नु दुःख
निरोध मार्ग-सत्यज्ञान हो ।

- ४) आर्य मार्ग-सत्य नै आचरणीय धर्म हो । यो मार्ग ट
मार्गाङ्गमा विभक्त छ -
- शीलान्तर्गत - सम्यक वचन, सम्यक कर्म र
सम्यक आजीविका ३ मार्गाङ्ग ।
  - समाधिअन्तर्गत - सम्यक न्यायाम, सम्यक स्मृति
र सम्यक समाधि ३ मार्गाङ्ग ।
  - प्रज्ञाअन्तर्गत - सम्यक दृष्टि र सम्यक संकल्प २
मार्गाङ्ग गरी जम्मा ट ।
- ५) सम्यक समाधिअन्तर्गत मनलाई एकाग्र गर्ने र निर्मल
गर्ने भावना विधि आउँछन् । भावना पनि २ प्रकारका
प्रमुख छन् । एक शमथ भावना र अर्को विपश्यना भावना ।
शमथ भावनाले चंचल मनलाई नियन्त्रण गर्ने काम गर्छ
भने विपश्यना भावनाले मनलाई विकारबाट मुक्त गराई
निर्मल गर्ने काम गर्छ ।
- ६) विपश्यनाअन्तर्गत पनि ४ स्मृतिप्रस्थानका कुरा आउँछन् -
- क) कयानुपश्यना - शरीर, शरीरको बनावट, शरीरको
स्वभाव र शरीरको गतिविधिलाई अन्तर्मुखी भएर
यथार्थरूपले देख्नुलाई कयानुपश्यना भनिन्छ ।
- ख) वेदनानुपश्यना - शरीरको सतहमा उत्पन्न नाना
थरीका अनुभवजन्य घटनाहरूलाई वेदना भनिन्छ ।
वेदना खासगरी ३ थरीका हुन्छन् - सुखवेदना,
दुःखवेदना र असुख-अदुःखवेदना ।

— ध्यानको अवस्थामा शरीरमा सुखको आनन्दको अनुभव हुनु सुखवेदना हो । यसमा मन रमाउनु भनेको रागको संस्कार बन्न दिनु हो ।

— फेरि ध्यान बस्दाबस्दै यताउता कताकता दुखेको, चिलाएको, पोलेको, भम्भमाएको, घोचेको, अठेरो भएको, हाइ आएको, ढिको परेको आदि अनेक मन नपर्ने खालका वेदनाहरू उब्जिन्छन् । यसमा मन नपराउनु भनेको द्वेषको संस्कार बन्न दिनु हो ।

— कहिलेकाहीं सुखको पनि होइन, दुःखको पनि होइन, बीचको वेदनाको अनुभव हुन्छ । यसमा बेहोसी हुनु भनेको मोहको संस्कार बन्न दिनु हो । यी तीनै प्रकारका संस्कारहरू गाँठोको रूपमा मनको कुनामा थन्किएर बसेका हुन्छन् र कालान्तरमा यसले फल लिने हुन्छ । फल भोग्न पनि शरीर धारण गर्नुपर्ने हुन्छ र जन्मनु मर्नुपर्ने हुन्छ अनि दुःखको भागिदार बन्नुपर्ने हुन्छ ।

ग) चित्तानुपश्यना — चित्तको अवस्थाप्रति सचेत रहनु र चित्तको पछि नलाग्नु चित्तानुपश्यना हो । चित्तले हरदम सुख खोजिरहेको हुन्छ, दुःख पन्छाइरहेको हुन्छ । यही नै राग र द्वेषको प्रतिक्रिया हो । यसबाट नै जन्म मरणको चक्र घुमाउँछ । दुःखमा फसिन पुगिन्छ । अनेक भवमा प्रतिसन्धि गराउँछ ।

— फेरि चित्तलाई मनपर्ने खाना पनि राग र द्वेषको खाना हो । यो खाना नभई चित्त एकछिन पनि बाँच्न सक्दैन । शरीर गलेर सुकेर जानसक्छ तर आहारा नभए पनि शरीर केही दिन बाँच्न सक्छ, तर चित्त बाँच्न सक्दैन । चित्त बाँच्नु भनेकै जन्मको फन्चामा परेर हो ।

— अतः चित्त कहाँ जान्छ, के चाहन्छ, के गछ, के गराउँछ यसमा सतर्क र सचेत हुनुपर्छ । आफ्नो चित्तलाई चिन्नु र चित्तको रक्षा गर्नु भनेको यही हो । यही कामलाई चित्तानुपश्यना भनिन्छ । चित्तको गतिविधि र अवस्थालाई नियाल्नु चित्तानुपश्यना हो ।

घ) धर्मानुपश्यना — सबै वस्तु, व्यक्ति र परिस्थितिको स्वभाव धर्मलाई यथार्थतः निरीक्षण गर्नु बुझ्नुलाई धर्मानुपश्यना भनिन्छ ।

— प्रकृतिलाई, प्रकृतिको नियमलाई, कार्य-कारणको सिद्धान्तलाई सहीरूपमा बुझ्नुपर्छ । दुःखलाई सहीरूपमा बुझेर शील, समाधि र प्रज्ञाको मार्ग अवलम्बन गरी दुःख-मुक्तिको अवस्था हासिल गर्न धर्मको यथार्थ जानकारी लिनुपर्दछ । त्यसको लागि पनि स्वभाव-धर्मको अनुपश्यना गर्नु अनिवार्य छ ।

— ऋतु नियम, बीज नियम, चित्त नियम, कर्म नियम र धर्म नियम । यी पाँच अक्रट्य नियमअन्तर्गत चल अचल, जीव, निजीव जड चेतन सबै संचालित छन् । यी पाँच नियम नै शाश्वत हुन् । प्रकृतिको स्वाभाविक धर्म भनेको यही नै हो । यसलाई अनुशरण गर्नु, अनुशीलन गर्नु, बोध गर्नु, भाविता गर्नु, यथाभूत अनुभूत गर्नु नै धर्मानुपश्यना हो ।

मंगल-धर्म नं ३४—निब्बान सच्छिक्रिया च एतमंगलमुत्तमं ।

१) 'निब्बान' अथवा निर्वाण भनेको सम्पूर्ण तृष्णाको समूल उच्छेदन भएको अवस्था हो । 'नि' को अर्थ निरोध अथवा कति पनि बाँकी नरहेको र 'वान' भनेको तृष्णा हो । अतः निर्वाणलाई 'तण्हंखयो' पनि भनिन्छ ।

२) बुद्ध-शिक्षामा चार आर्य-सत्य निर्वाण प्राप्तिको दिशामा ज्ञान र मार्ग हो भने निर्वाण अन्तिम लक्ष्य हो । निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु नै त्यो अन्तिम लक्ष्य प्राप्त गर्नु हो । मानव जीवन यसैको लागि हो र हुनु पनि पर्छ ।

३) निर्वाणलाई निरोध-सत्य पनि भनिन्छ, सम्पूर्ण दुःख-मुक्तिको अवस्था पनि भनिन्छ । जब दुःखका कारणहरू जस्तै अविद्या, संस्कार, तृष्णा, उपादान र कर्मभव वा क्लेश पूर्णतः समाप्त हुन्छन्, अनि मात्र निर्वाणको साक्षात्कार सम्भव हुन्छ ।

४) मिथ्यादृष्टि वा १० मारवन्धन आदि सबै निर्वाणका बाधक हुन् । निर्वाणको अर्थ र जानकारी पाएर मात्र हुँदैन, आर्य-मार्गमा आरूढ भएर प्रज्ञाको आलोकमा त्यस सम्यक-मार्गमा पाइला चाल्न सकेमा सम्पूर्ण आस्रव क्षय भई निर्वाणको प्राप्ति हुन्छ ।

५) कोही मरेर जानुलाई निर्वाण भएको भन्छन् । त्यो उनीहरूको अबुभ्र्पना र अज्ञानता हो । मर्नु भनेको अहिले धारण गरिराखेको शरीरको अवसान हो तर क्लेशका कारणले पुनः अर्को पञ्चस्कन्ध धारण गर्नुपर्ने (जन्मनु पर्ने) हुन्छ । जन्मेपछि रोगब्याधिको शिकार हुनु, बुढाबुढी हुनु, मर्न पर्नु र

अनेक शारीरिक मानसिक दुःखहरूको भोग गर्नुपर्ने स्थिति कायमै रहन्छ । तर निर्वाण भनेको पुनः पञ्चस्कन्धको धारण गर्न नपर्ने अथवा वा जन्मन नपर्ने अवस्था हो । सम्पूर्ण दुःख-बन्धनबाट पूर्ण मुक्ति हो । जन्म-मरणको चक्रबाट पूर्ण छूटकारा हो ।

६) निर्वाण असंस्कृत, अविनासी, अजर, अमर, केवल, नित्य, शुभ, एक रसको र अक्षय सुखको अवस्था हो । यो अवस्थाको प्राप्तपछि दुःखका सबै कारक तत्त्वदेखि सर्वथा विमुक्त होइन्छ ।

७) श्रद्धा, सति, वीर्य, समाधि र प्रज्ञा यी ५ परम मित्रको संगत भयो र आर्ग-मार्गको अनुशरण गरी सम्यकदृष्टियुक्त विपश्यना ध्यानको अभ्यास गर्न सकियो भने निर्वाणलाभी हुन सकिन्छ ।

८) निर्वाणलाभी बन्नुजस्तो मंगल अरू कुनै पनि हुँदैन । अरू अरू मंगल-धर्म यसैको लागि हुन् । यसलाई प्राप्त गरेपछि अरू केही प्राप्त गर्नुपर्ने हुँदैन ।

९) निर्वाणका ४ खुड्किला छन् - स्रोतापति फल, सकृद्वागामी फल, अनागामी फल र अर्हत फल । फेरि निर्वाण २ किसिमका हुन्छन् - सोपादिसेस र अनुपादिसेस । सोपादिसेस निर्वाण भनेको स्कन्ध बाँकी रहने पनि क्लेश क्षय भएको अवस्था हो । अनुपादिसेस निर्वाण भनेको स्कन्ध पनि क्लेश पनि क्षय भएको अवस्था हो ।

१०) निर्वाण अक्षय सुखको अवस्था हो । यो नै नित्य हो, अन्य सबै अनित्य हुन् ।

मंगल-धर्म न ३५ - 'फुटठस्स लोकधम्मोहिं चित्तं यस्स न कम्पति एतंमुत्तम मंगलं ।'

१) लोकधर्मको सामना गर्नुपर्दा चित्त कम्पायमान नहुनु पनि उत्तम मंगल हो । लोकधर्म ट छन् । यसलाई अष्ट लोकधर्म भनिन्छ ।

२) सुख र दुःख - २, लाभ र हानी - २, यश र अयश - २ अनि प्रशंसा र निन्द-२ । जम्मा लोकधर्म ट । लोकमा रहनु परुन्जेल यी आठ लोकधर्मबाट कोही पनि निष्प्रभावित रहन सक्दैनन् । यिनले स्पर्श गर्दा चित्त सन्तुलनमा राख्न सक्नु मंगलदायक छ ।

३) चित्त सन्तुलनमा राख्नुको अर्थ समता-धर्मको पालना गर्नु हो । सुखको अवस्थामा, लाभमा, यशकीर्तिमा र प्रशंसामा नमात्तिनु र दुःखको सामना गर्नुपर्दा, हानी नोक्सानी हुँदा, अयशको अवस्था आउँदा र निन्दित हुनुपर्दा नआत्तिनु भन्ने यो मंगल-धर्मको मूल आसय हो ।

४) भय, चिन्ता, तनाव, त्रासलाई छेउमै आउन नदिनु, आइहाले पनि त्यसबाट निर्लिप्त रहन सक्नुमा नै हाम्रो मंगल समाहित छ । चिन्ताजस्तो बाहियात र क्रमै नलाग्ने कुरा अरू कुनै छैन भनी भगवान बुद्ध भन्नुहुन्छ । यसले हानीबाहेक अरू केही गर्दैन ।

५) चित्त कम्प हुनु भनेकै भयभीत हुनु हो, चिन्ताका रहमा डुब्नु हो, किंकर्तब्यविमूढ हुनु हो । यस्तो अवस्थामा चित्त डावाडोल हुन्छ र सही निर्णय गर्न सकिँदैन । आफ्नो लागि पनि अरूको लागि पनि यस्तो अवस्थाले हानी नै पुऱ्याउने हुन्छ ।

६) 'चिन्ताले चितामा पुन्याउँछ' भन्ने कहावट पनि छ नेपाली समाजमा । सन्तुलित मनले सुख, सन्तोष दिन्छ र प्रज्ञा जगाइदिन्छ । प्रज्ञाले सम्यक जीवन दिन्छ र अन्ततोगत्वा निर्वाण-सुख पनि दिलाउँछ । योभन्दा ठूलो मंगल अरु के हुन सक्छ र !

७) चित्तको शान्त स्वभाव विकसित गर्न आनापान-स्मृति-भावनाको अभ्यास आविर्त्य छ । चित्तको चंचलतामा ब्रेक लाउन स्मृतियुक्त हुनु जरूरी छ । आफ्नै सासमा होस कायम राख्नुजस्तो उपयुक्त आलम्बन अरु कुनै ध्यानालम्बन छैन ।

८) 'आनापान-स्मृति-भावना'को शब्दार्थ यस्तो छ - 'आनापान' भनेको आइरहेको र गइरहेको सास हो, 'स्मृति' भनेको होस, सचेतता, जागरूकता हो र 'भावना' भनेको सतत वृद्धि गर्दैलैजाने अभ्यास हो । यो अभ्यासले चित्तलाई दस ठाउँमा ढुल्ल दिँदैन, चित्तलाई लगाम कसछ जसले गर्दा चित्त संयमित, एकाग्र, सचेत, सजग रहन्छ र चित्तमा चिन्ता, तनाव, भय टिक्न दिँदैन । यही नै उत्तम मंगल हो ।

मंगल-धर्म नं ३६ 'अशोक' च एतं मंगलमुत्तमं ।

१) आमाबाबु, पति पत्नी, छोराछोरी वा नाताकुतुम्ब मरेर जाँदा अनि धन सम्पत्ति विनास भएर जाँदा मानिसलाई शोक हुन्छ । शोकको कारणले मनमा अशान्ति हुने, दाहा हुने, भत्भति पोल्ने, भक्कनो फुट्ने, छाती पिटिपिटि रुने कराउने गराउँछ ।

२) पति वा पत्नीको वियोग खप्नुपर्दा समता-धर्म पालन गर्न नसक्नेहरू त यस्तो शोकको बेला मूर्छासमेत पर्छन् । दाँतले जिब्रो टोकछन् । चम्चाले ठेलेर मुख खोल्नुपर्ने अवस्था पनि आउँछ । अनेक उपाय गरेर बल्ल बल्ल होसमा ल्याउनुपर्ने हुन्छ ।

३) यस्तो अवस्थामा सद्गुरुको सहारा आवश्यक छ । धर्मले मात्र धैर्य धारण गराउँछ । धर्म-श्रवण गरिराखेको फल यस्तै बेला काम आउँछ । मनलाई बलियो पार्न, विषम स्थितिसँग सामना गर्न धर्मले नै साथ दिन्छ, अरूले होइन । बरू त्यो धर्म साम्प्रदायिक हुनुहुँदैन । विशुद्ध धर्म हुनुपर्छ ।

४) कल्याणमित्रको सानिध्यले पनि शोकलाई कम गर्न सक्छ । पटाचाराको विक्षिप्त अवस्था र बन्धुशोकबाट उन्मुक्ति दिने क्षमता कसैमा थिएन । उनी बुद्धको सम्पर्कमा आइन् र

शोकबाट र विक्षिप्तावस्थाबाट उन्मुक्ति पाइन् । त्यतिमात्र होइन्, जीवन मरणको कुत्सित चक्रबाट पनि छुटकारा पाइन् । यसरी कल्याणमित्रको सानिध्य र उपदेशबाट पनि शोकको उपचार मिल्दछ ।

५) कल्याणकारी धर्म देशनाको प्रत्यक्ष प्रभावबाट शोक सन्तापबाट छुटकारा मिलेको प्रसंगको सम्बन्धमा वन्धुल सेनापतिकी श्रीमती मल्लिकाले शोक नगरेको र पतिसहित ३० जना छोराहरूसँग वियोग हुँदाको अवस्थामा पनि मनमा समता कायम गरी भोजन गराइराखेको घटनाको प्रसंग पनि छ ।

मंगल-धर्म नं ३० विरजं च एतं मंगलमुत्तमं ।

१) 'रज' को अर्थ धुलो हो । धुलो सफा र पवित्र हुँदैन । धुलो भनेको फोहर हो । फोहरमा राग, द्वेष र मोह बराबरको फोहर अरू हुँदैन ।

२) बाह्य धुलो शरीरमा लाग्दा टकटक्याउँदा जान्छ अथवा धोएर जान्छ । तर राग, द्वेष र मोहरूपी धुलो मनमा लाग्छ, त्यो न टकटक्याएर जान्छ न पानीले धोएर जान्छ । त्यसलाई त विपश्यनाको विधिद्वारा धोइपस्वाल्नुपर्छ ।

३) संसाररूपी किचडमा बारम्बार दुबाइदिने काम यी तीन रज (राग, द्वेष र मोह) को कारणले हुन्छ । दुःखको भुमरीमा फसाउने काम पनि यिनैको कारणले हुन्छ ।

४) यी तीन रजले रहित चित्त निर्मल हुन्छ, सफा हुन्छ । यसैलाई विरज भनिन्छ । यस्तो चित्त अशान्त, दुःखी र शोक संतप्त कहिल्यै हुँदैन । गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

५) रजले ढाकिने काम पञ्चोपादानस्कन्धमा तौंसिनाले हुन्छ । तौंसिनु भनेकै रागको कारणले हुन्छ । हुन त द्वेषमा पनि तौंसिन्छ । पञ्चोपादानस्कन्ध भनेका यी हुन् - रूप, शब्द, गन्ध, रस र स्पर्श । पञ्चोपादान पनि पञ्चस्कन्ध धारणको कारणले नै हुन्छ ।

६) राग कति बलवान हुन्छ भन्नेबारे प्रेमको कारणले अनेक प्रकारका अप्रिय घटना, आत्महत्या, सम्पत्ति विनासका घटित घटनाहरू यत्रतत्र सुन्न पाउँछौं ।

७) अर्को रज द्वेष पनि ज्यादै डरलाग्दो छ । द्वेषबाट अहंकार कुभावना, बदलाको भावना, ईर्ष्या, घमण्ड आदि विषैला सर्पहरू जन्मिन्छन् । यिनीहरूले पनि दुःखै दिइरहेका हुन्छन् । रिस क्रोध भनेका आगोका गोला हुन् । यिनले आफूलाई पनि अरूलाई पनि पोलेर जलाइदिन्छन् ।

८) द्वेष गर्नु अमंगल हो । रागबाटै द्वेष उत्पन्न हुनजान्छ । फेरि राग र द्वेष दुवै मोहवश उत्पन्न हुन्छन् । अतः सम्पूर्ण रजको अनुपस्थितिमा नै उत्तम मंगल निहित हुन्छ ।

यथा बुद्धुल्लसकं पत्तये - यथा पत्तये मरीचिकम् ।

एवमिदं अवेकसन्तं - मण्डुपराया न करणी ॥

यो संसारलाई धानीमा उठेको फोका समान हो
सो सम्झेर बस्नेलाई यमराजले पनि देख्न सक्दैन ।

मंगल-धर्म न ३८ 'खेमं च एतं मंगलमुत्तमं ।'

१) भयरहित हुने, सुरक्षित रहने, उपद्रव नहुने, अशान्त नहुने अवस्थालाई 'खेमं' भनिन्छ । क्लेशको कारणले मनमा भय र अशान्ति हुन्छ । क्लेशको उपसमन हुनु नै 'खेमं' हो । क्लेश भनेको लोभ लालच, क्रोध, द्वेष, मोह, अविद्या आदि आन्तरिक शत्रु हुन् ।

२) पूर्ण शान्तिको अवस्थाको प्राप्ति अर्हतत्व प्राप्तिपछि मात्र हुन्छ । अर्हतहरूमा क्लेश पूर्णतया क्षय भइसकेका हुन्छन् । अर्हतहरू सदैव शरीर र मनबाट शान्त, शितल र सजग हुन्छन् र दुःखका कारणहरूबाट पूर्णतया अलग भइसकेका हुन्छन् । अतः उहाँहरू सच्चा मंगललाभी हुनुहुन्छ, निर्वाणलाभी हुनुहुन्छ ।

३) पञ्चोपादानस्कन्धमा भुलेर बसुन्जेल मंगल सम्भव हुँदैन । सम्यकदृष्टि लिएर अकुशलबाट टाढा रहन सकेको अवस्थामा बल्ल मंगल सम्भव हुन्छ । मिथ्यादृष्टि नै अमंगलको कारक-त्व हो ।

४) क्लेशको कारणले भय हुन्छ । निर्भय रहन क्लेशलाई बिदा गर्नुपर्छ । निर्भयी हुनु भनेको पूर्ण सुरक्षित हुनु हो । चित्तलाई सर्वथा शान्ति र प्रशन्नताको स्थितिमा पाउनु हो । मिथ्यादृष्टि नै अशान्ति, असुरक्षा, भय र कुमार्ग गमनको पोषक हुन् । यसलाई नभित्रीयाउनु वा गलहत्याउनुमा पूर्ण शान्ति, निर्भयता र सुरक्षाको ग्यारन्टी अनुभूत गर्न सकिन्छ । मिथ्यादृष्टिको ठाउँमा सम्यकदृष्टि जगाउनु उत्तम मंगलको द्योतक हो ।

५) अप्रमादमा रम्ने साधक प्रमादलाई छेउमै आउन नदिई निर्वाणको नजिकै पुग्नसक्छ । अप्रमाद अमृत-पद हो, प्रमाद नै मृत्यु-पद हो । धम्मपदमा भनिएको पनि छ - 'अप्पमादं अमतं पदं, पमादं मच्चुनो पदं' ।

६) 'अनुपब्बेन मेधावी, थोकं थोकं खणे खणे ।

कम्मभारो रजतस्सेवं, निद्रुमे मलमत्तनो ॥

सुनारले चाँदीमा चढेको अशुद्धिलाई अलिअलि गर्दै भारेर शुद्ध गरेभैं मेधावी साधकले पनि आफ्नो चित्तमा चढेको क्लेशको फोहरलाई क्षणक्षणमा अलिअलि गर्दै भारेर शुद्ध पार्दछ ।

७) बुद्धले आफ्नो प्रथम उदानमा 'विसंस्वार गतंचित्तं, तण्हानं स्वयमज्झगा' भन्नुभएजस्तै जब चित्त संस्कार(क्लेश) ले विहीन हुन्छ, तृष्णा सबै विलीन भएर जान्छन् । यस्तो अवस्था नै 'स्वमं एतं मंगलमुत्तमं'को अवस्था हो ।

८) आगोले पातपतिंगर र ससाना काठका टुक्रा खाँदै ठूलूला रूख खाएर ढंडेलोले वन खाएभैं ससाना क्लेशलाई विनास गर्दै ठूलूलालाई पनि विनास गर्न सकिन्छ ।

९) फेरि फर्कन नपर्ने गरी लोकबाट निर्गमन हुनु नै सम्पूर्ण रोग, शोक, भय, अशान्तिबाट अलग हुनु हो । त्यो पूर्ण शान्तिको अवस्था निर्वाणको साक्षात्कारबाट मात्र प्राप्त गर्न सकिन्छ, कुनै देवदेवीको शरण गएर होइन, कसैको तथास्तुले होइन ।

मंगल-धर्मको प्रस्तुति समाप्त भयो ।

(८०)

यी ३८ मंगल-धर्मलाई विभिन्न ५ वर्गमा विभक्त गर्न सकिन्छ ।

- १) अनिवार्य मंगल-धर्म,
- २) भर दिने मंगल-धर्म,
- ३) व्यक्तिगत मंगल-धर्म
- ४) उच्च मंगल-धर्म
- ५) सर्वोच्च मंगल-धर्म

अनिवार्य मंगल-धर्ममा यी ६ वटा मंगल पर्दछन् -

- क) मूर्खको संगत नगर्नु,
- ख) ज्ञानीजनको संगत गर्नु,
- ग) मान्नुपर्नेलाई मान्नु,
- घ) अनुकूल स्थानमा बास गर्नु,
- ङ) पूर्वजन्ममा पुण्यकर्म गरेको हुनु र
- च) आफूलाई सन्मार्गमा लगाउनु ।

भर दिने मंगल-धर्ममा यी ७ वटा मंगल पर्दछन् -

- क) बहुश्रुत हुनु,
- ख) शिल्पविद्या जानेको हुनु,
- ग) विनयमा अनुशासित हुनु,
- घ) सुभाषित हुनु,
- ङ) मातापिताको सेवा गर्नु,
- च) पत्नी तथा सन्तानको भरणपोषण गर्नु,
- छ) आकुल न्याकुल नहुने व्यवसाय लिनु ।

न्यक्तिगत मंगल-धर्ममा यी ८ मंगल पर्दछन् -

- क) दान दिनु
- ख) धर्माचरण गर्नु
- ग) नातेदार र मित्रको संग्रह गर्नु
- घ) दोषरहित कामद्वारा समाजसेवा गर्नु
- ङ) पापकर्मबाट बच्नु
- च) मनले पनि पाप नचिताउनु
- छ) मद्यपान नगनु र
- ज) धर्मकार्यमा अप्रमादी हुनु ।

उच्च मंगल-धर्ममा यी ८ मंगल पर्दछन् -

- क) गौरव राख्नु
- ख) कोमल हुनु
- ग) सन्तोषी हुनु
- घ) कृतज्ञ हुनु
- ङ) बेलाबखतमा धर्म सुन्नु
- च) क्षमाशील हुनु, धैर्य गर्नु
- छ) आज्ञाकारी हुनु
- ज) कल्याणमित्रको सानिध्य पाउनु र
- झ) धर्म विषयक छलफल गर्नु ।

सबोच्च मंगल-धर्ममा यी ८ मंगल पर्दछन् -

- क) तप गर्नु, आफैलाई दमन गर्नमा अभ्यस्त हुनु
- ख) ब्रम्हविहार गर्नु, आष्टांगिक मार्गअनुसार चल्नु
- ग) आर्यसत्यको अवबोध गर्नु
- घ) निर्वाणको साक्षात्कार गर्नु
- ङ) लोकधर्मबाट आतंकित नबन्नु
- च) शोकरहित हुनु
- छ) क्लेशबाट मुक्त हुनु र
- ज) स्थायी शान्ति सुरक्षा प्राप्त गर्नु ।

(८८)

२) मैत्रीसूतं (मैत्री-सूत्र)

प्राक्कथन -

सामान्य अर्थमा भन्नुपर्दा मैत्री भनेको समानता हो, समान दृष्टि राख्नु हो र समान व्यवहार गर्नु हो । केमा समानता ? प्राणी प्राणीबीच दृष्टि र व्यवहारमा समानता । हामी संसारमा अनेक प्रकारका प्राणीहरू देख्न सक्दछौं - ठूला-साना, सुन्दर-असुन्दर, आफ्ना-पराया, डरलाग्दा-प्यारोलाग्दा, मायाँलाग्दा-धीनलाग्दा, प्रिय-अप्रिय, टाढाका-नजिकका, देखिने-नदेखिने, प्रीति उत्पादक-भय उत्पादक, उपकारी-अपकारी, शत्रु-मित्र इत्यादि । यस्ता आफूलाई अनुकूल वा प्रतिकूल लाग्नेखालका प्राणीहरूसँग सम्पर्कमा आउँदा वा उनीहरूसित बस-उठ गर्नुपर्दा कुनै भेद नराख्ने, सबैलाई एकनासले समान व्यवहार गर्ने, समदृष्टिले हेर्ने, काखा-पाखा नगर्ने, सबैमा प्रेम प्रदर्शन गर्ने र सबै प्राणीहरू आफू सरह हुन् भन्ने धारणा राखी सबैलाई बराबर मायाँ गर्ने इत्यादि सबै प्रवृत्तिहरू मैत्रीका परिभाषाभिन्न समेटिन्छन् ।

अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा मैत्री स्नेहभाव, मित्र-भाव र स्नेह-भाव हो । सबैमा मृदु-चित्त राख्नु हो र रागरंजित, द्वेषदूषित नभएको चित्त-स्थिति हो । जहाँ रागको उपस्थिति हुन्छ त्यहाँ द्वेषको पनि उपस्थिति हुन्छ अनि त्यहाँ मैत्री हुँदैन । सबैको हित सुख चाहने र लोभ र क्रोधरहित स्नेहयुक्त चित्त नै मैत्रीयुक्त चित्त हो । रागले मैत्रीलाई धमिल्याइदिन्छ र क्रोधले मैत्रीलाई भष्म पारिदिन्छ ।

(१०)

प्रायःजसो मानिसहरु स्वभावैले आफ्ना प्रियप्रति अधिक भुक्न र लगाव राख्दछन् । उनीहरु सुन्दर, नजिकका, प्रिय, मायालाग्दा, प्रीति-उत्पादक ब्यक्ति वा प्राणीहरुलाई मात्र अपनाउने र असुन्दर, अपरिचित, अप्रिय, घीनलाग्दा, भय-उत्पादक र शत्रुलाई टाढै राख्ने वा उनीहरुबाट आफू टाढै बस्ने स्वभाव बोकेका हुन्छन् । यस प्रकारका स्वभाव मैत्रीका पर्याय होइनन् ।

मैत्री-भाव भएको ब्यक्तिको कोही शत्रु हुँदैन, सबै आफ्नै हुन्छन् । न ऊ कोहीदेखि डराउँछ वा डराउनुपर्दछ, न ऊदेखि कोही डराउँछन् वा डराउनुपर्ने हुन्छ । उसको सबै र सबै उसको हुन्छ । ऊ कुनै पनि समाज र देशको परिधिभित्र सीमित हुँदैन । ऊ त विश्वकै नागरिक हुन्छ । यसरी उसले सबै महिलाहरुलाई उमेर र योग्यता क्रमानुसार आमा वा दिदी-बहिनी ठानेर ब्यवहार गर्दछ अनि पुरुषवर्गलाई बाबु वा दाजुभाइजस्तै ठानेर ब्यवहार गर्दछ । आफू सरहका अन्य सबैलाई साथी, संगी र मित्र ठानी ब्यवहार गर्दछ ।

आफूलाई सुख मन पर्दछ, दुःख मन पर्दैन । त्यस्तै अरुलाई पनि सुखै मन पर्दछ, दुःख मन पर्दैन भन्ने विचारले प्रेरित भई अरुलाई पनि सुखै बाँड्ने, दुःख दिने काम नगर्ने प्रवृत्ति र धारणाको विकास गर्ने प्रवृत्ति नै मैत्रीयुक्त प्रवृत्ति हो । जब आफू मात्र सुखी बनौं, अरु जे सुकै होस् भन्ने धारणा बोकी अरुको सुखमा भाँजो हाल्दैहिँड्छ, ऊ स्वयं पनि सुखसाथ बाँच्न सकिरहेको हुँदैन र अरुलाई पनि सुखसाथ बाँच्न दिन सकिरहेको हुँदैन । यसरी उसको जीवन मैत्रीको अभावमा

विषाक्त हुन पुग्दछ । मैत्रीको अभावमा अरु मात्र दुःखी हुने होइन, आफू पनि दुःखी हुनुपर्ने हुन्छ ।

मानिस समाजमा बस्दछ । ऊ सामाजिक प्राणी हो । सामाजिक प्राणी भएको नाताले पनि उसले यति त सोचनैपर्दछ कि समाजमा आफू मात्र होइन, अरु पनि बस्दछन् । समाजमा बस्दा आफू एकलै सुखी भएर अरु सबै दुःखी भएमा ऊ सुखसाथ बाँच्न सक्दैन । समाजका अरु पनि सुखी भए मात्र आफू पनि सुखसाथ बाँच्न सक्दछ । त्यसैले पनि आफ्नो मात्र होइन अरुको पनि सुखको कामना गर्न र कार्यगतद्वारा पनि सुख बाँड्नु अनिवार्य हुन आउँदछ । यसको लागि मैत्री-चित्तको विकास गर्न जरुरी हुन्छ ।

मैत्रीको गरिमालाई ब्यक्तिले जति छिटो बुझ्न थाल्दछ, त्यति नै छिटो ऊ मैत्री-धर्ममा दीक्षित हुन थाल्दछ । सबैलाई आफू समान देख्ने अभ्यासले मानिसलाई धर्ममा प्रवृत्त गराउँछ । अधर्म त्यसै त्यसै भाग्न थाल्दछ । आफू समान देख्न मुस्किल भएकै कारणले अनेक विभेदहरू, विसमताहरू, वैमनस्यताहरू र असामञ्जस्यताहरूको प्रादुर्भाव हुनपुग्दछन् । स्वार्थन्धताको मलजल पाएर ती फस्टाउँदै जाने हुन्छन् जसको फलस्वरूप अनेक प्रकारका विसंगतिहरू, समस्याहरू र द्रोहहरूको जन्म भई मानिसको ब्यक्तिगत, पारिवारिक र सामाजिक जीवन तहसनहस हुन्छ । यसको मूल कारण नै मैत्री-धर्मको नितान्त अभाव हो । बाहिर बाहिर जतिसुकै शान्तिको नारा घन्काए पनि शान्ति 'आकासको फल, आँखा तरी मर'

भनिएभै शान्ति पाईदैन, सुख पाईदैन । शान्तिको प्राप्ति
 ब्यक्ति ब्यक्तिमा मैत्री भावनाको विकास हुनुपर्ने कुरामा नै
 आएर टिकेको हुन्छ ।

मैत्रीको अभावमा मानिस भयभीत हुन्छ, आतंकित
 हुन्छ र सशक्तित हुन्छ । आफ्नासँग पनि भयभीत,
 परायासँग पनि भयभीत । यसरी भयभीत भएर बस्नुपर्ने
 कारण हामी आफूमा मैत्रीको विकास गर्न नसकिरहेकाले
 हो । मैत्रीको विकास हुन नसकिरहेको कारण खोज्दैजाँदा
 हाम्रो आफ्नै स्वार्थान्धता र त्याग-चित्तको अभाव नै हो
 भनेर बुझ्न सक्दछौं । स्वार्थ-चित्तले आफूलाई मात्र देखिर
 हेको हुन्छ । आफ्नो मात्र सुख खोजिरहेको हुन्छ । आफ्नो
 सुखको जगेर्ना गर्दा अरुको सुखमा बाधा पुगेको देख्दैनौं ।
 अन्ध भएकोले नै अरुलाई देख्न सकिरहेको हुँदैन । यो
 मैत्रीको विपरित हो । धर्मको विपरित हो । यसले सुख
 शान्तिलाई टाढा भगाइदिन्छ । यसरी स्वार्थान्धताले गर्दा
 ब्यक्तिमा त्याग-चित्त हुँदैन । मैत्री भावनाको विकासको निमित्त
 त्याग-धर्मको नितान्त आवश्यक हुन्छ । त्यसले दसपारमिता
 धर्महरूमा दान अथवा त्यागलाई प्राथमिकता दिइएको छ ।

मैत्री पनि पारमिता-धर्म हो । मैत्रीविना कमसेकम
 दान, शील र क्षान्ति पारमिता धर्महरू सम्पादन गर्न
 असम्भवप्रायः नै हुन्छ । त्यागबाट मैत्री भल्किन्छ र मैत्री
 भएकै कारणले त्याग चित्त जाग्दछ । त्यागको भावना नभए
 दान दिने चित्त फस्टाउँदैन, शील पालनमा कमजोरी आउँछ र
 सहनशीलता नद्वारद हुन्छ ।

यिनै र यस्तै प्रसंगको पुष्टि हुने गरी परित्राण सूत्रहरूमध्ये 'मेत्तसुत्त' अर्थात् 'मैत्री सूत्र'लाई पालि, शब्दार्थ र भावार्थसहित प्रस्तुत गरेको छु । सर्वप्रथम पालि पाठ, त्यसपछि शब्दार्थ अनि भावार्थको प्रस्तुति पनि पस्केको छु ।

मैत्री-भावनाको भाविताका ११ आनिशंस (फल) छन् । ती यिनै हुन् -

- १) मन शान्त र प्रफुल्लित हुने हुनाले सुखपूर्वक निदाउन सक्ने हुन्छन् ।
- २) शान्तसित निदाउन सक्ने भएको कारणले सुखपूर्वक बिउँभने हुन्छन् ।
- ३) निदाउँदा पनि नराम्रो र डरलाग्दो सपना देख्दैनन् ।
- ४) मनुष्यहरूका पनि प्यारा र स्नेही हुन्छन् ।
- ५) देवताहरूका पनि प्रिय हुन्छन् ।
- ६) देवताहरूले पनि रक्षा गर्दछन् ।
- ७) विष नलाग्ने, शस्त्रले नछूने र आगोले नपोल्ने हुन्छन् ।
- ८) समाधिमा चित्त छिट्टै स्थिर हुन्छ ।
- ९) रूपलावण्य स्वच्छ र सुन्दर देखिने हुन्छ ।
- १०) अप्रमादी नभएर सुखपूर्वक मरण हुन्छ ।
- ११) मैत्री ब्रम्हविहारमा रहने हुनाले ब्रम्हलोकमा प्रतिसन्धि हुन्छ ।

अन्य फल पनि छन् । बुद्धप्रमुख १००० भिक्षुहरूलाई भोजनदान गरेको पुण्यभन्दा विहारदानको पुण्य बढी हुन्छ । विहारदानको पुण्यभन्दा शीलपालनको पुण्य बढी हुन्छ । शीलपालनको पुण्यभन्दा मैत्री-भावनाको पुण्य बढी हुन्छ । सबैभन्दा बढी पुण्य आफ्नै शरीरमा अनित्य, दुःख अनात्माको भाविता गरी निरन्तर उत्पत्ति विनास भइरहेको स्कन्धलाई यथाभूत अनुभूति गर्नु हो भनी 'बेलाम सूत्र'मा बताइएको छ ।

दान दिँदा पनि मैत्रीचित्त वृद्धि गर्नेलाई दिइएको दानको महत फल हुन्छ । मैत्री सहितको र मैत्रीरहितको भिक्षु (याचक) लाई दान दिएको फल बराबर हुँदैन ।

जसरी आईमाईमात्र भएको घरमा चोर डाँक्रहरूले सजिलै आक्रमण गरेर धनजनको विनास गर्नसक्छ र पुरुषजाति भएको घरमा हम्मेसी आक्रमण गर्न सक्दैन त्यस्तै मैत्री-धर्मको वृद्धि गर्नेलाई चोरादिको भय हुँदैन र देवताहरूले पनि रक्षा गर्दछन् र सम्पत्ति विनास हुनबाट बचाउँछ ।

यहाँनिर एउटा प्रसंग जोड्न चाहन्छु -

एउटा गाउँमा एकजना सज्जन बस्दथ्यो । उनी मैत्रीचित्त भएका सन्तसमान थिए । एकरात अलि अबेरसम्म ऊ पुस्तक अध्ययनमा ब्यस्त थियो । सायद घरमा अरू कोही थिएन । त्यसैबेला एकजना चोर भ्यालबाट बुर्लक्क भयो । चोरले यताउति हेर्यो । कोठामा धमिलो लाल्टिनको प्रकाश छरिएको थियो । त्यो प्रकाशमा उसले एउटा कुनामा घरमालिक पढ्नमा तल्लिन भइरहेको देख्यो ।

चोर उसको नजिकै गयो र सेफको साँचो माग्यो । त्यो सन्त प्रकृतिको मानिसले टाउको उठाएर चोरलाई पुलुकक हेन्यो र केही नबोली साँचोको भुत्ता हातमा दियो । मानो त्यो चोर अरू कोही नभई आफ्नै मान्छे हो ।

चोरले सेफ खोली सेफबाट पैसा धमाधम भिक्न थाल्यो । यतिकैमा त्यो सज्जनले भन्यो, “एइ, सबै पैसा नलैजा, मलाई पनि अलि छोड्दे । मैले मात्र खान पर्देन ?”

यो कुरा सुनेर चोर भँल्यास्स भयो । उसले सोच्यो – ‘अहो, कस्तो मान्छेको फेला परेछु । केही नभनी सेफको साँचो दियो, कुनै प्रतिवाद गरेन । फेरि मलाई पनि अलि छोडिदे भन्यो । कत्रो हृदय !, कत्रो त्याग ! यस्तो उदार र सत्पुरुषको पैसा खाएर मेरो भलो हुन्नै, म त नरकमा पर्छु । भो, म केही लैजान्नै ।’

यति सोची सबै पैसा सेफमै हुल्यो र सरासर गएर त्यो सज्जनलाई साँचो बुझाउँदै क्षमा माग्यो अनि लुरूलुरु बाहिरियो ।

मैत्री-धर्मको वृद्धि गर्ने ब्यक्ति भय अन्तरायबाट पनि बच्दछ । अर्थ नबुझे पनि श्रद्धा राखी मैत्री सूत्रको पाठ मात्र गर्नेहरू पनि भय अन्तरायबाट मुक्त भएका पनि छन् भनिएको छ । अर्थ बुझेर पाठ गर्ने र भावना पनि गर्नेहरूलाई फल मिल्नेको त कुरै नगरौं । सिर्फ श्रद्धा, वीर्य र स्मृतिको दरकर पर्दछ । श्रद्धा नै छैन भने फल कहाँ ?

**मैत्री के हो भन्नेबारे बुझ्न यी बुँदाहरूमा पनि मनन गरौं -
मैत्री के, किन र कसरी ?**

- १) सबैले बुझ्ने भाषामा भन्नुपर्दा 'मैत्री' सबै प्राणीहरूप्रति राखिनुपर्ने समान दृष्टि र गर्नुपर्ने समान व्यवहार हो ।
- २) सबै प्राणी भन्दा ठूला-साना, टाढाका-नजिकका, भयंकर-सीधा, देखिने-नदेखिने, मोटा-दुब्ला, उड्ने-घस्रने, जलचर-थलचर, मायाँलाग्दा-धीनलाग्दा, यहाँका-वहाँका, आफ्ना-पराया, शत्रु-मित्र, गुणी-वैगुणी जो पनि हुनसक्छ । सबैमा उत्तिकै माया पोखी व्यवहार गर्नुपर्छ ।
- ३) सबै सत्वप्राणीप्रति स्नेहभाव र मृदुभाव राखी दुःख-सुखमा एकाकार हुने चित्तवृत्तिको विक्रस नै मैत्रीभावको विक्रस गर्नु/हुनु हो ।
- ४) मैत्री यस्तो हृदयस्पर्सी भावना हो जसमा रिस, क्रोध, बदलाको भावना, ईर्ष्या, लप्पन-छप्पन, धोखाधरी, ठगी, मनोमालिन्यता केही हुँदैन ।
- ५) रिसको विपरितार्थक शब्द नै मैत्री हो । रिस आगो हो भने मैत्री पानी हो । रिसमाथि रिस पोखेर रिस शान्त हुँदैन । दन्केको आगोमा दाउराका कप्टेराहरू थपिँदा आगो भन दन्किने हुन्छ, दन्केको आगोलाई निभाउन त पानी नै चाहिन्छ ।
- ६) धम्मपदमा भनिएको पनि छ -
अक्रोधेन जिने क्रोधं, असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन, सच्चेन अलिकवादिनं ॥

अर्थ - क्रोधीलाई अक्रोध अर्थात् मैत्रीले जित्नुपर्छ ।
 नराम्रो गर्नेलाई गुण गरेर जित्नुपर्छ । लोभीलाई दानले
 जित्नुपर्छ र असत्यवादीलाई सत्यले जित्नुपर्छ ।

- ७) मैत्रीभावनाको विकास आफूमा आफैले गरिनु पर्दछ ।
 व्यवहारतः मैत्रीको प्रभाव निसृत हुनुपर्छ । सबैभन्दा
 पहिले आफूलाई मैत्री राख्नुपर्छ । आफू सबल भएमात्र
 अरूलाई उठाउन सकिन्छ । आफू डगडग लडेर अर्को
 लडेको मान्छेलाई उठाउन सकिदैन ।
- ८) आफूमा मैत्री राख्ने अभ्यास गरेपछि आफ्ना नजिककाहरूलाई,
 छिमेककाहरूलाई, ज्ञातिवन्धुलाई, साथीभाइहरूलाई मैत्री
 राख्नुपर्छ ।
- ९) त्यसपछि अलि टाढा टाढाकाहरूलाई मैत्री राख्दै आफ्ना
 कोही शत्रु बनाउँदा छुन भन्ने उनीहरूलाई, अन्य हिंस्रक
 पशुप्राणीलाई पनि आफ्नो मैत्रीको दायरामा समेट्नुपर्छ ।
- १०) मैत्रीभावना विकसित भएको ब्यक्तिको कुनै शत्रु हुँदैन ।
 कसैले उसलाई हानी नोक्सानी गर्न सक्दैन । न ऊ
 कसैबाट पनि त्रसित हुँदैन, न कोही उसबाट त्रसित
 हुनुपर्ने हुन्छ । उसको सबै आफ्ना हुन्छन् र ऊ सबैका
 आफ्ना हुन्छ ।
- ११) ऊ विश्वकै असल नागरिक हुन्छ । ऊ निर्भयी, सबैका
 प्यारा र आदरणीय हुन्छ । उसबाट सद्ब्यवहार
 पाइराख्ने हुनाले सबै उसका मित्र र हितैषी हुन्छन् ।

१२) मानिस सामाजिक प्राणी हो । समाजमा सबै वर्ग, जाति, सम्प्रदायका मानिसहरू बस्दछन् । विभिन्न पेसामा संलग्न मानिसहरू एकै ठाउँमा बसेका हुन्छन् । त्यहाँ मैत्री नाउँको वस्तु मानिसमा भएन भने त्यो समाज बस्न लायकको ठाउँ हुँदैन । भगडा-तगडा, कर्कश आवाज, रिसको ढुँडेलो नै लाग्छ त्यहाँ । न आफू न अर्का कोही पनि सुखसाथ रहन सक्दैन । जीवन नर्कमय बन्दछ ।

१३) मैत्री सुखको स्रोत हो, शान्तिको कारकत्व हो, खुसहाली जीवनको द्योतक हो । अतः हामीमा मैत्रीभावनाको विकास हुनु आवश्यक छ ।

१४) चित्तमा मैत्रीको तरङ्गको लहर छ भने सबैभन्दा पहिले आफू प्रशन्न, सुखी, सन्तोषी र शितल हुनसक्छौं । अनि आफ्ना वरिपरिकलाई शान्ति र शितलता दिलाउन सक्छौं ।

१५) त्यस्तैगरी क्रोधको फिलिङ्ग मात्र भएमा पनि हामीलाई भित्रभित्रै जलाउँछ । त्यो फिलिङ्ग बढ्दैगएर वरिपरिका र टाढाकालाई समेत जलाइदिन्छ । त्यसरी त जीवन नर्कमय बन्दछ र आफू पनि दुःखी अरुलाई पनि दुःखी बनाउँछौं ।

१६) मानिसमा मैत्रीको अभाव भएमा ऊ सशक्त र भयभीत हुन्छ । आफ्ना मान्छेप्रति पनि शंका र भय, अरुप्रति पनि शंका र भय उब्जिन्छ । ऊ सुखी रहन सक्दैन ।

(ट ट)

१७) मैत्रीवानसँग हिंस्रकभन्दा हिंस्रक प्राणीहरू पनि विगत हुन्छन्, आक्रमण गर्नुको सट्टा लुटपुटिन आउँछन् । त्यो मैत्रीवान व्यक्तिले पनि उनीहरूलाई आफ्नै भाइबहिनीजस्तै ठानी मायाँ गर्छ । आँखिर सबै प्राणीहरू मायाँ नै चाहन्छन्, घृणा होइन ।

१८) मैत्री ब्राम्ही व्यवहार हो । गर्व पनि ब्रम्हलोकमा प्रतिसन्धि लिन्छ । जियँदो छँदा देवीय जीवन बिताउँछ । मैत्रीको महत्त्वलाई प्राथमिकता दिँदै चार ब्रम्हविहारमा मैत्री ब्रम्हविहारलाई सबैभन्दा माथि राखिएको छ ।

१९) हामी आफ्नालाई मायाँ गर्छौं, गर्नु पनि पर्छ । तर त्यसमा तृष्णा मिसिएको हुन्छ जसले गर्दा आफ्नालाई कसैले दुर्ब्यवहार गर्दा रिसाउँछौं । सच्चामैत्रीमा लोभ क्रोध मिसिएको हुँदैन । त्यहाँ दुर्ब्यवहार भन्ने हुँदैन । सद्ब्यवहार, विशुद्ध मायाँ, परोपकारिताको भावना, सुख लिनुमा भन्दा सुख दिनुमा आनन्द लिने भावना उम्लिरहेको हुन्छ । स्वार्थको गन्ध त्यहाँ हुँदैन ।

२०) मैत्रीमा दूरी, वैमनस्यता, परायाभाव, घृणाको गुञ्जायस रहँदैन । त्यसको बदलामा सानिध्यपन, मित्रता, आफ्नोपन, मायाँको न्यानो व्यवहार रहन्छ ।

२१) मैत्रीमा शील र शीलमा मैत्री मिसिएको हुन्छ । शील भिन्दै मैत्री भिन्दै सम्भन हुँदैन । शीलवान नभई मैत्रीवान हुन सक्दैन ।

२) मेतसूत (मैत्री-सूत्र) पालि पाठ

यस्सानुभावतो यक्खा नेव दस्सेन्ति भीसनं,
यमिह चवनुयुञ्जन्तो रत्तन्दिवं अतन्दितो ।
सुखं सुपत्ति सुतो च पापं किञ्चि नपस्सति,
एवमादिगुणूपेतं परितं तं भणामयं ॥

करणीयं मत्थ कुसलेन,

यन्तं सन्तं पदं अभिसमेच्च ।

सक्को उजू च सुहुजू च,

सुवचो चस्स मुदु अनतिमानी ॥१॥

सन्तुस्सक्को च सुभरो च,

अप्पकिच्चो च सल्लहुकवुत्ति ।

सन्तिन्द्रियो च निपक्को च,

अप्पगब्भो कुलेस्वननुगिद्धो ॥२॥

न च खुद्धमाचरे किञ्चि,

येन विञ्जू परे उपवदेय्युं ।

सुखिनो व खेमिनो होन्तु,

सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥३॥

ये केचि पाण भूतत्थि,

तसा वा थावरा व अनवसेसा ।

दीघा वा ये व महन्ता,

मज्झिमा रस्सक्का अणुकथूला ॥४॥

दिदृठा वा ये व अदिदृठा,

ये व दूरे वसन्ति अविदूरे ।

भूता वा सम्भवेसी वा,

सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥५॥

न परो परं निंकुब्बेथ,

नातिमज्जेथ कत्थिचि नं कञ्चि ।

न्यारोसना पटिघसज्जा,

नाज्जमज्जस्स दुक्खमिच्छेय्य ॥६॥

माता यथा नियं पुत्त-

मायुसा एकपुत्तमनुरक्खे ।

एवमिपि संब्बभूतेसु,

मानसं भावये अपरिमाणं ॥७॥

मेत्तञ्च सब्बलोकस्मिं,

मानसं भावये अपरिमाणं ।

उत्तं अधो च तिरियञ्च,

असम्बाधं अवेरंमसपत्तं ॥८॥

तिदृठं चरं निसिन्नो वो

सयानो वा यावतस्स विगतमिद्वो ।

एतं सतिं अधिट्ठेय्य,

ब्रम्हमेत्तं विहारमिधमाहु ॥९॥

दिदृठञ्च अनुपगम्म,

सीलवा दस्सनेन सम्पन्नो ।

कामेसु विनय्य गेधं,

न हि जातुग्गम्भसेय्यं पुनरेतीति ॥१०॥

(मेत्त सुत्तं निदृठत्तं)

(१०२)

(नेपालीमा शब्दार्थ र भावार्थसहित)

यस्सानुभावतो यक्खा नेव वस्सेन्ति भीसनं,
यमिह च्चेवनुयुञ्जन्तो रत्तन्निव्वं अतन्वितो ।

- यस्सानुभावतो यक्खा - यस मैत्री सूत्रको आनुभावले
देवता यक्षगणले पनि,
नेव वस्सन्ति भीसनं - डरलाग्दा दृष्यादि आलम्बनहरू
देखाउन सक्दैनन्,
यमिह च्चेवनुयुञ्जन्तो - यस मैत्री सूत्र परित्राणमा
अभ्यास गर्ने व्यक्तिलाई,
रत्तन्निव्वं मतन्वितो - रात दिन अल्सी नभइकन (पाठ
गर्नेलाई तर्साउन सक्दैनन्) ।

भावार्थ -

यो मैत्रीसूत्रलाई अल्सी नभइकन रातोदिन
बाम्बार पाठ गर्ने व्यक्तिलाई देव यक्षहरूले पनि
भयानक आलम्बन देखाई तर्साउन सक्दैनन् ।

सुखं सुपत्ति सुत्तो च पापं किञ्चि नपस्सति,
एवमाधिगुणूपेतं परितं तं भणामयं ॥

सुखं सुपत्ति सुत्तो च - त्यस्तो व्यक्ति सुखपूर्वक
निदाउन सक्छ र निदाउँदा पनि

- पापं किञ्चि नपस्सति - अलिकति पनि डरलाग्दो र
अमंगल सपना देख्दैन ।
- एवमादिगुणूपेतं - यस्तो गुणयुक्त र राम्रो
फलसहित भएको
- परितं तं भणामयं - यो मैत्रीसूत्रको हामीले पनि
पाठ गरौं ।

भावार्थ -

मैत्रीसूत्रको पाठ गर्ने व्यक्ति सुखपूर्वक निदाउँछ ।
निन्द्रामा पनि नराम्रो र तर्साउने सपना देख्दैन । यस्तो गुण
भएको मैत्रीसूत्रलाई हामी सबैले पाठ गर्ने गरौं ।

करणीयं मत्थकुसलेन, यन्तं सन्तं पदं अभिसमेच्च ।
सक्खे उज्जू च सुहुज्जू च, सुवच्चे चस्स मुहु अनतिमानी ॥१॥

- करणीयं मत्थकुसलेन - आचरण गर्नुपर्ने त्रिविध शिक्षालाई
ग्रहण गरी
- यन्तं सन्तं पदं अभिसमेच्च - शान्त शितल निर्वाण-पद
प्राप्त गर्न तत्पर हुनुपर्छ ।

(शान्तिपद निर्वाणको क्रमना गर्नेहरूले यी गुणहरू आफूमा विकसित गर्नुपर्छ ।)

- सक्को - अर्थकुशल र समर्थवान हुनुपर्छ ।
- उजु - क्रय र वाणीले सिधा हुनुपर्छ ।
- सुहुजु - मन वा चित्तले पनि सीधा हुनुपर्छ ।
- सुवचो - अनुशासित भई शिक्षालाई शिरोपर गर्नुपर्छ ।
- मुदु - मृदु वा कोमल हुनुपर्छ ।
- अनतिमानी - अभिमानी र अहंकारी हुनुहुँदैन ।

सन्तुस्सको च सुमरो च,
अप्पकिच्चो च सल्लहुकवुत्ति ।
सन्तिन्निप्रियो च निपको च,
अप्पगम्भो कुलेस्वननुगित्तो ॥२॥

(फेरि यी गुणले पनि सुसम्पन्न हुनुपर्छ)

- सन्तुस्सको च - असन्तोषी हुनुहुँदैन । भएकामा सन्तोष मान्ने हुनुपर्छ ।
- सुमरो च - भरण-पोषण गर्न सरल हुनुपर्छ ।
- अप्पकिच्चो - धेरै क्रममा अलमल नभएको हुनुपर्छ ।
- सल्लहुकवुत्ति - हलुका व्यवसाय लिएको हुनुपर्छ ।

- सन्तिन्द्रियो च — इन्द्रिय संयमित भएको
हुनुपर्दछ । चंचल इन्द्रिय
भएको हुनुहुँदैन ।
- निपको च — बुद्धिमान र काममा निपुण
हुनुपर्छ ।
- अप्पगब्भो — जंगली स्वभाव नभएको र
खराब कुरामा लज्जावान
हुनुपर्छ ।
- कुलेस्वननुगिद्धो — घरगृहस्थी वा कुलायन काममा
आसक्त नभएको हुनुपर्छ ।

भावार्थ —

आफ्नो अर्थ र हित चिन्ताउने ब्यक्तिले त्रिविध शिक्षालाई
ग्रहण गर्नुपर्छ । शान्त र सुखकर निर्वाण-पदलाई देख्न सक्ने
हुन समर्थवान हुनुपर्छ । सीधा आचरण भएको, अनुशासनमा
राख्न सरल, कोमल स्वभाव भएको, पटककै अभिमान नभएको,
सन्तुष्ट हुन सक्ने, पालनपोषण गर्न सरल, हरदम काममा
ब्यस्त भई नबस्ने, हलुका ब्यवसाय अपनाएको, इन्द्रिय शान्त
भएको, ज्ञानमा परिपक्व, जंगली स्वभाव नभएको र परिवार र
कुलायन कामकुरामा धेरै नअल्मलिने हुनुपर्छ ।

न च खुद्भाचरे किञ्चि, येन विञ्जू परे उपवदेय्युं ।
सुखिनो व स्वेमिनो होन्तु, सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥३॥

न च सुदमाचरे क्रिञ्च - कुनै पनि शुद्र आचरण
गर्न हुँदैन ।

येन विच्छू - जसको कारणले विज्ञहरूले
परे उपवदेय्यु - र अरूहरूले पनि दोष दिन
सक्छन् ।

सुखिनो व खेमिनो होन्तु - शारीरिक दुःख वा
भयनभएका होऊन् ।

सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता - सबै सत्त्वप्राणीहरू
सुखी रहून्, भयमुक्त
र चिन्तारहित होऊन् ।

ये केचि पाप भूतस्थि, तसा वा थावरा वा अनवसेसा ।

वीघा वा ये व महन्ता, मज्झिमा रस्सक्कअणुक्यूलान् ॥४॥

ये केचि पाप भूतस्थि - जति पनि सत्त्वप्राणीहरू छन्,
तसा वा - सबै त्रसित हुने जीव वा पृथकजन
शैक्षहरू,

थावरा वा - त्रसित नहुने जीवहरू, वृद्ध चित्तधारी
(अर्हतहरू),

अनवसेसा - शेष नरहने गरी सबैसबै नै,

वीघा वा - लामा शरीरधारी सत्त्वहरू र

ये महन्ता वा - स्थूल शरीरधारीहरू,

मज्झिमा वा - मध्यम शरीर भएका,

रस्सक्क वा - साना शरीर भएका,

अणुक वा - अणुमात्रका,

यूलान् वा - मोटा, स्थूलकाय सत्त्वहरूको
सबै नै ।

(१००)

दिदृश वा ये व अदिदृश, ये व दूरे वसन्ति अविदूरे ।
भूता वा सम्भवेसी वा, सब्बे सत्ता भवन्तु सुखितत्ता ॥५॥

दिदृश वा	- देखिने दृष्ट प्राणीहरू,
ये अदिदृश वा	- नदेखिने अदृष्ट प्राणीहरू,
ये व दूरे वसन्ति	- जो टाढाटाढा रहेका हुन्छन्,
ये च अविदूरे वसन्ति-	जो नजिक रहेका हुन्छन्,
भूता वा	- उत्पन्न भइसकेका, पछि उत्पन्न हुन नपर्ने अशैक्षहरू,
सम्भवेसी वा	- पछि उत्पन्न हुनुपर्ने शैक्षहरू,
सब्बे सत्ता	- यी सबै प्राणीहरू
भवन्तु सुखितत्ता	- शरीर र मन दुवैबाट शान्त सुखी भएका होऊन् ।

भावार्थ -

सबै त्रसित हुने, त्रसित नहुने, लामो शरीर भएका, स्थूल शरीर भएका, मध्यम शरीर भएका, मोटाघाटा, अणुप्रमाणका, अग्ला, होचा, ठूला, साना, दृष्ट, अदृष्ट, पछि उत्पन्न हुने, उत्पन्न नै नहुने, टाढाका, नजिकका लोक निवासी यी सत्वहरू शरीर र मनले सुखी होऊन्, भयमुक्त होऊन् ।

न परो परं निकुब्बेथ, नात्तिमञ्जेथ कत्थिचि नं कञ्चि ।

न्यारोसना पटिघसञ्जा, नाञ्जमञ्जस्स दुक्खमिच्छेय्य ॥६॥

परो परं	- कहिल्यै पनि एकले अर्कोलाई,
न निकुब्बेथ	- छलकपट नगरून्,
नाञ्जमञ्जेथ	- अभिमान अहंकारले ग्रसित भई अपमान नगरून्,

कस्यपि	- कुनै ठाउँमा पनि,
न कसिच	- कुनै एकजनालाई पनि,
व्यरोसन्न	- शरीर र वचनले कष्ट पुग्ने गरी,
पटिघसञ्जा	- द्वेष चित्त राखी बदलाको भावनाले,
अञ्जमञ्जस्स	- एकले अर्कालाई,
पुक्कं न इच्छेय्य	- दुःख दिने नियत नराखून् ।

मावार्थ -

कसैले कसैलाई छलकपट गर्ने, हेला अपमान गर्ने, शरीर र वचनबाट कष्ट दिने, द्वेषभाव राखी एक अर्कालाई दुःख दिने इच्छा नराखून् ।

माता यथा नियं पुत्र- मायुसा एकपुत्रमनुरक्त्से ।
एवमपि सम्बभूतेसु मानसं भावये अपरिमाणं ॥७॥

माता यथा	- जन्मदाता माता तथा उपकारीले भैं,
नियं पुत्र	- आफ्नी ओरस पुत्रलाई,
मायुसा	- आफ्नो प्राणको बाजी लगाएर
एकपुत्रं	- एकलो छोरोलाई,
अनुरक्त्से	- नछूट्टिने गरी रक्षा गर्छिन्,
एवमपि सम्बभूतेसु	- त्यस्तैगरी सबै सबै प्राणीहरू प्रति
मानसं भावये	- मैतीचित्त राखी बारम्बार भावना गर्नु पर्छ ।

(१०८)

भावार्थ -

जन्मदिने आमाले आफ्नै कोखबाट जन्म दिएको एकलो छोरोलाई आफ्नो प्राणको बाजी थापेर भए पनि जहिले पनि रक्षा गर्नेजस्तै सम्पूर्ण प्राणीहरूप्रति पनि असीमित मैत्री राखी भावना वृद्धि गर्नुपर्दछ ।

मेतञ्च सब्बलोकस्मिं, मानसं भावये अपरिमाणं ।
उद्वं अधो च तिरियञ्च, असम्बाधं अवेरंमसपत्तं ॥८॥

मेतञ्च सब्बलोकस्मि - सबै लोकजनमा मैत्रीचित्त
राखी,

मानसं भावये अपरिमाणं - मनमा असीमितरूपले मैत्री
जगाई भाविता गर्नुपर्छ ।

उद्वं च - माथिको लोक अरूपभूमिमा होस्,

अधो च - तलको लोक कामभूमिमा नै होस्,

तिरियञ्च - बीचका तीर्यक लोकमै होस्,

असम्बाधं - भेदभाव नहुने किसिमले,

अवेरं - आन्तरिक शत्रुता वा मनमुटाव
नहुने किसिमले,

असपत्तं - बाह्य शत्रुता पनि नहुने किसिमले
(भावये - भाविता गर्नुपर्छ ।)

भावार्थ -

माथिको भव अरूपभूमि, तलको भव कामभूमि, बीचको
रूपभूमि - सबै लोकमा असीमित मैत्रीचित्त बढाई कुनै
भेदभाव नराखिकन बाह्य वा आन्तरिक शत्रुभाव पनि नराखी
मैत्रीको भाविता गर्नुपर्छ ।

तिट्ठं चरं निसिन्नो वा,
सयानो वा यावतस्स विगतमिद्धो ।
एतं सति अधिट्ठेय्य,
ब्रम्हमेतं विहारमिधमाहु ॥८॥

तिट्ठं वा	- उठिरहँवा पनि,
चरं वा	- हिंडिरहँवा पनि,
निसिन्नो वा	- बसिरहँवा पनि,
सयानो वा	- पल्लिरहँवा पनि,
यावतस्स विगतमिद्धा	- जहाँसम्म जागा रहिरहन्छ,
एतं सति	- यस मैत्रीयुक्त स्मृतिलाई,
अधिठ्ठेय्य	- दृढचित्तले अधिष्ठान गरी
ब्रम्हमेतं	- यो मैत्रीले भरिएको उत्तम ध्यान उत्पत्ति हुन दिन,
विहारं	- अधिष्ठान गरिबस्न,
इध	- यो बुद्धशासनमा,
आहु	- तथागतहरूले आज्ञा गर्नुभएको छ ।

भावार्थ -

उभिरहँवा, हिंडीरहँवा, बसिरहँवा वा पल्लिरहँवा जहाँसम्म जागा भइरहन्छ त्यतिबेलासम्म चित्तमा मैत्री राखी स्मृतिवान भइराख्न अधिष्ठान गर्नुपर्छ । यसरी स्मृतिसहितको मैत्रीमा रहनुलाई यस बुद्धशासनमा तथागतहरूले 'ब्रम्हविहारमा रहनु भन्नुभएको छ ।

विट्ठञ्च अनुपगम्म, सीलवा दस्सनेन सम्पन्नो ।
कामेसु विनय्य गेधं, न हि जातुग्गब्भसेय्यं पुनरेतीति ॥१०॥

विट्ठञ्च	— आत्मदृष्टिमा पनि,
अनुपगम्म	— आसक्त नहुने,
सीलवा	— लोकुत्तर शीलले पनि,
दस्सनेन	— स्रोतापति मार्ग ज्ञानले पनि,
सम्पन्नो	— सम्पन्न भएका हुनेछन् ।
कामेसु	— पञ्च क्रमगुण आलम्बनलाई पनि,
विनय्यं	— शेषै नरहने गरी हटाइसकेका भएर
गेधं	— क्लेशमा आसक्त हुने प्रवृत्ति पनि,
न हि जातु	— निःसन्देहरूपले हुँदैन,
ग्गब्भसेय्यं	— प्रतिसन्धि हुनुपर्ने (आमाको गर्भमा सुत्न जानुपर्ने) स्थितिमा
पुनरेतीति	— फेरि पुग्नु नपर्ने हुन्छ ।

भावार्थ —

मैत्री ध्यान प्राप्त व्यक्ति आत्मदृष्टि उपादानमा नअल्भी,
शीलसम्पन्न स्रोतापति मार्गज्ञानयुक्त भई, क्लेशको फन्दामा
परी कामतृष्णामा भुल्ने स्वभावलाई पनि हटाएर फेरि आमाको
गर्भमा रहन जान नपर्ने गरी भव-चक्रबाट मुक्त हुन्छन् ।

शब्दार्थ र भावार्थसहितको 'मैत्री सूत्र' समाप्त भयो ।

मैत्री सूत्र परित्राणको सारांश -

हे सत्पुरुषहरू ! यो मैत्री सूत्र परित्राणको आनुभावद्वारा अनेक देवयक्षगणले पनि आफ्ना भयंकर रूप वा आलम्बन देखाई तर्साउन सक्दैनन् । यस मैत्री सूत्र परित्राण पाठ गरी रातोदिन अटूटरूपमा अभ्यास गरिरहने व्यक्ति सुखपूर्वक निदाउन सक्छ । निन्द्रामा पनि डरलाग्दो सपना देख्दैन । यस्तो आनुभावयुक्त मैत्री सूत्र परित्राणको पाठ हामीले पनि गरौं ।

शान्त र शितल छहारीसदृश निर्वाणको साक्षात्कर गर्न चाहनेले अर्थ र हितमा दक्षता हुनुपर्छ । उत्तम त्रिविध शिक्षाको आचरण गर्नुपर्दछ, समर्थवान हुनुपर्छ, क्रय र वाणीले सीधा हुनुपर्छ, मनले पनि अति सीधा हुनुपर्छ, जस्तो भनिएको छ त्यस्तै मान्ने र गर्ने हुनुपर्छ, क्रमेल स्वभावधारी हुनुपर्छ र अभिमानी पनि नहुनुपर्छ ॥१॥

आफूसँग जे छ जति छ त्यसमा सन्तुष्ट हुनुपर्छ, भरणपोषण गर्न सजिलो हुनुपर्छ, धेरै काममा अलमल नभएको हुनुपर्छ, सरल वृत्ति व्यवसाय लिएको हुनुपर्छ, इन्द्रिय शान्त भएको हुनुपर्छ, ज्ञानमा परिपक्व हुनुपर्छ, जंगली र अटेरी स्वभाव नभएको हुनुपर्छ, कुलायन कर्मकाण्डको भ्रमेलामा नफस्ने हुनुपर्छ ॥२॥

ज्ञानीजनले दोष दिने र निन्दा उपहासको पात्र बन्नुपर्ने काम सानोतिनो भए पनि गर्न हुँदैन । सत्त्वप्राणीहरू शारीरिक

तवरले सुखी भएका होऊन्, मानसिकतवरले पनि भयमुक्त र चिन्तारहित होऊन् ॥३॥

त्रसित हुने शैक्ष लोकजनहरू, त्रसित नहुने अरहन्त अशैक्षहरू, लामा शरीरधारी जीवहरू, स्थूल, मध्यस्थ, साना अणुप्रमाणका सत्वहरू र मोटाघाटा सत्वहरू पनि छन् ॥४॥

आँखाले देखिने र नदेखिने सत्वहरू, टाढा र नजिकका सत्वहरू, पछि उत्पन्न हुन नपर्ने अरहन्तहरू, भविष्यमा नयाँ जन्म लिनुपर्ने शैक्ष पुद्गलहरू यी सबै सत्वहरूको शरीरले र मनले सुखी रहून् ॥५॥

एकले अर्कोलाई छलकपटपूर्ण व्यवहार गर्न हुँदैन, जुनसुकै ठाउँको र जोसुकै भए पनि कसैलाई हेला र अपमान गर्न हुँदैन, शरीर र वचनद्वारा कष्ट पुऱ्याउनुहुँदैन, द्वेषचित्त राखी एकले अर्कोलाई दुःख दिने नियत राख्नुहुँदैन ॥६॥

जन्म दिने आमाले आफ्नो प्राणको बाजी लगाएर आफ्नैको खबाट जन्मेको एकलो छोराको सदैव रक्षा गरिरहनेजस्तै सम्पूर्ण प्राणीहरूलाई असीमित मैत्री राखी मैत्रीभाव अभिवृद्धि गर्दै लानुपर्छ ॥७॥

३१ भुवनमा माथिका अरूपभूमि, तलका कामभूमि र बीचको रूपभूमि सम्पूर्ण लोकका सत्वहरूमा असीमित मैत्रीचित्त बढाई भेदभाव नहुने गरी, आन्तरिक एवं बाह्यरूपले पनि शत्रुता नहुने गरी मैत्रीचित्तले भाविता गर्नुपर्छ ॥८॥

उभिरहँवा, हिंडिरहँवा, बसिरहँवा, वा पल्लिरहँवा जागा भइरहेको अवस्थासम्म मैत्रीयुक्त ध्यानलाई स्मृतिपूर्वक दृढताका साथ अधिष्ठान गरी धारण गर्नुपर्छ । यस बुद्धशासनमा मैत्रीयुक्त ध्यान स्मृतिको विक्रस गरी विचरण गर्नुलाई 'ब्रम्हविहार' भनी तथागतहरूले आज्ञा गर्नुभएको छ ॥८॥

यस आनिशसले सहित भएको मैत्रीध्यान प्राप्त गरिसकेका योगी साधकले आत्मदृष्टिमा नटाँसिने गरी, लोकुत्तर शील सम्पन्न भई, स्रोतापति मार्गज्ञानले युक्त भई वस्तु आलम्बन वा क्रमगुणमा कति पनि आसक्त नभई निःसन्देहरूूपले फेरि जन्म लिन नपर्ने अवस्था प्राप्त गर्दछ ॥१०॥

मैत्री सूत्रको अर्थ र सारांश समाप्त भयो ।

३) रतन सूतं (रत्न सूत्र) पालि पाठ

कोटीसतसहस्सेसु, चक्कवालेसु देवता ।

यस्साणं पटिग्गणहन्ति, यञ्च वेसालियं पुरे ॥

रोगा अमनुस्सं दुब्भिव्वं, सम्भूतं तिविधं भयं ।

खिप्पं मन्तरधापेसि, परित्तं तं भणाम हे ॥

यानीध भूतानि समागतानि,

भुम्मानि वा यानिव अन्तलिव्वे ।

सब्बेव भूता सुमना भवन्तु,

अथोपि सक्कच्च सुणन्तु भासितं ॥१॥

तस्माहि भूता निसामेथ सब्बे,

मेत्तं करोथ मानुसिया पजाय ॥

दिवा च रत्तो च हरन्ति ये बल्लिं,

तस्माहि ने रक्खथ अप्पमत्ता ॥२॥

यं किञ्चि वित्तं इध वा हुरं वा,

सग्गेसु वा यं रत्तनं पणीतं ।

ननो समं अत्थि तथागतेन,

इदम्पि बुद्धे रत्तनं पणीतं ।

एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ३॥

खयं विरागं अमतं पणीतं,

यदज्जग्गा सक्कयमुनी समाहितो ।

न तेन धम्मेन समत्थि किञ्चि,

इदम्पि धम्मे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ४॥

यं बुद्धसेट्ठो परिवण्णयी सुच्चिं,
समाधिमानान्तरिकञ्जमाहु ।
समाधिना तेन समो न विज्जति,
इदम्पि धम्मे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ५॥

ये पुग्गला अट्ठसतं पसत्था,
चत्तारि एतानि युगानि होन्ति ।
ते दक्खिण्येय्या सुगतस्स सावका,
एतेसु दिन्नानि महप्फलानि ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ६॥

ये सुप्पयुत्ता मनसा दल्हेन,
निक्कामिनो गोतमसासनम्हि ।
ते पत्तिपत्ता अमतं विगह्य,
लद्धा मुधा निब्बुतिं भुञ्जमाना ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ७॥

यथिन्दस्वीलो पठविंसितो सिया,
चतुब्भि वातेहि असम्पकम्पियो ।
तथूपमं सप्पुरिसं वदामि,

यो अरियसच्चानि अवेच्च पस्सति ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ८ ॥

ये अरियसच्चानि विभावयन्ति,
गम्भीर पञ्जेन सुदेसितानि ।
किञ्चापि ते होन्ति भुसप्पमत्ता,
न ते भवं अट्ठमं आदियन्ति ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ९ ॥

सहावस्स दस्सनसम्पदाय,
तयस्सु धम्मा जहिता भवन्ति ।
सक्कायदिट्ठि विचिकिच्छित्तञ्च,
सीलम्बतं वापि यदत्थि किञ्चि ।
चतुहपायेहि च विप्पमुत्तो,
छाभिठानानि अभब्बो कातुं ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १० ॥

किञ्चापि सो कम्म करोति पापकं,
कायेन वाचा उदचेतसा वा ।
अभब्बो सो तस्स पटिच्छदाय,
अभब्बता दिट्ठपदस्स वुत्ता ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ११ ॥

वनप्पगुम्बे यथा फुस्सितग्गे,
गिम्हानमासे पठमस्मिं गिम्हे ।
तथूपमं धम्मवरं अदेसयि,
निब्बानगामिं परमं हिताय ।
इदमिं बुद्धे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १२ ॥

वरो वरञ्जू वरदो वराहरो,
अनुत्तरो धम्मवरं अदेसयि ।
इदमिं बुद्धे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १३ ॥

स्वीणं पुराणं नवं नत्थि सम्भवं,
विरत्तचित्ता यतिके भवस्मिं ।
ते स्वीणबीजा अविरूल्हिच्छन्दा,
निब्बन्ति धीरा यथायं पदीपो ।
इदमिं संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १४ ॥

यानीध भूतानि समागतानि,
भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
बुद्धं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥ १५ ॥

यानीध भूतानि समागतानि,
 भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
 तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
 धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥१६॥

यानीध भूतानि समागतानि,
 भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
 तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
 संघं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥१७॥

रत्न सुत्तं निट्ठित

(नेपालीमा शब्दार्थ र भावार्थसहित)

कोटीसतसहस्सेसु, चक्कवालेसु देवता ।
 यस्साणं पटिग्गण्हन्ति, यञ्च वेसालियं पुरे ॥
 रोगा अमनुस्स दुब्भिक्खं, सम्भूतं तिविधं भयं ।
 खिप्प मन्तरधापेसि, परित्तं तं भणाम हे ॥

कोटीसतसहस्सेसु	- एकलाख करोड,
चक्कवालेसु देवता	- चक्रवालमा बसोबास गर्ने देवताहरू,
यस्साणं	- यस रत्न सूत्रको आनुभावलाई
पटिग्गण्हन्ति	- ग्रहण गरिरहेका छन् ।
यञ्च	- यसै परित्राण सूत्रको प्रभावद्वारा,

बेसालिया पुरे	- बैशाली नामको नगरमा,
रोमा अमनुस्स तुम्भिवस्स	- विभिन्न रोग, अमनुष्यको
	भय र अनिकालको कारणले,
सम्भूतं तिविधं भयं	- उत्पन्न भएका तीन प्रकारका
	भय पनि,
स्विष्यं	- तुरुन्तै,
अन्तरधापेसि	- लोप भएर गए ।
परित्तं तं	- यस्तो आनिशंसयुक्त रत्न
	सूत्र परित्राणलाई,
मणाम हे	- हामीले पनि पाठ गरौं ।

भावार्थ -

यो रत्न सूत्र परित्राणको आनुभाव र ऋद्धि प्रभावलाई एकलाख करोड चक्रवालमा निवास गर्ने देवब्रम्हाहरूले ग्रहण गरे । यही रत्न सूत्र परित्राणको पाठले बैशाली नगरमा विभिन्न रोगब्याधिको भय, अमनुष्यको भय र अनिकालको भय यी तीन प्रकारका भयलाई तुरुन्तै लोप गराइदिएको थियो । त्यस परित्राणको पाठ हामीले पनि गरौं ।

यानीध भूतानि समागतानि,
 भुम्मानि वा यानिव अन्तलिक्खे ।
 सब्बेव भूता सुमना भवन्तु,
 अथोपि सक्कच्च सुणन्तु भासितं ॥१॥

यानीध भूतानि	- यस स्थानमा बसोबास गरेका देवताहरू र,
समागतानि	- अरू भेला हुन आएका,
भुम्मानि वा	- भूमिमा उत्पन्न भएका,
यानिव अन्तलिक्खे	- आकासमा रहेका,
सब्बेव भूता	- ती सबै देवताहरू,
सुमना भवन्तु	- प्रशन्न भएका हुनुप-यो ।
अथोपि	- अनि फेरि,
सक्कच्च	- आदर गौरव राखी,
भासितं	- तथागतको उपदेशलाई
सुणन्तु	- सुन्नुप-यो ।

भावार्थ -

यहाँ बस्ने देवताहरू, भेला हुन आएका भूमिष्ठ देवताहरू, आकासमा बस्ने देवताहरू सबै प्रशन्नचित्तका भई प्रफुल्लित हुनुप-यो । अनि फेरि मेरो (तथागतको) उपदेशलाई गौरवपूर्वक सुन्नुप-यो ।

तस्माहि भूता निसामेथ सब्बे,
मेत्तं करोथ मानुसिया पजाय ॥
दिवा च रत्तो च हरन्ति ये बलिं,
तस्माहि ने रक्खथ अप्पमत्ता ॥२॥

तस्माहि - यसरी उपदेश सुन्नको लागि नै,
भूता - उपस्थित देवताहरू,

निसामेथ सब्बे	-	सबैले ध्यान लगाएर कवन दिई सुन्नुप-यो ।
मेत्तं करोथ	-	मैत्री र करुणा जगाई,
मानुसिया पजाय	-	मनुष्यमात्रमा पनि,
दिवा च रत्तो च	-	दिनमा पनि रातमा पनि,
हरन्ति	-	पूजा गर्दछन्
ये बलिं	-	पूजा गर्न योग्यलाई,
तस्माहि	-	त्यसै कारणले,
ने	-	ती मनुष्यहरूलाई,
अप्पमत्ता	-	अप्रमादि भएर,
रक्खथ	-	रक्षा गर्नुप-यो ।

भावार्थ -

म तथागतले उपदेश दिने प्रेरणा पाएपछि तिमी देवताहरूले मेरो उपदेशलाई कवन थापेर ध्यानपूर्वक सुन्नुप-यो । तिमीहरू सबैले मनुष्यमात्रप्रति स्नेह र मैत्री र स्त्रिदिनुप-यो । ती मनुष्यहरूले पूजा सामग्री ल्याई पूजा गरिरखेका हुनाले उनीहरूलाई तिमीहरूले प्रमादी नभइकन रक्षा गरिदिनुप-यो ।

यं किञ्चि वित्तं इध वा हुरं वा,
सग्गेषु वा यं रत्तनं पणीतं ।
ननो समं अत्थि तथागतेन,

इदम्पि बुद्धे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ३॥

- यं किञ्चि - सम्पूर्ण (जति पनि छन्),
वित्तं - धन रत्न सम्पत्ति,
इध वा - यस मनुष्यलोकमा वा,
हुरं वा - नाग गरूडआदि अनेक लोकहरूमा,
सग्गेषु वा - देवलोक ब्रम्हलोकमा पनि,
यं रत्तनं पणीतं - जति पनि उत्तम उत्तम रत्नहरूछन्,
ननो समं अत्थि - ती कुनै पनि समान छैनन्,
तथागतेन - तथागतसँग जोडा मिल्ने रत्न ती छैनन् ।
इदम्पि बुद्धे रत्तनं पणीतं - बुद्धसँग भएको त्यो प्रणीत
रत्नरूपी गुण हो ।
एतेन सच्चेन - यो सत्य वचनको कारणले,
सुवत्थि होतु - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र
उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

मनुष्यलोकमा, नाग गरूडलोकमा, देवलोकमा,
ब्रम्हलोकमा जति पनि उत्तम प्रणीत रत्नहरू छन्, ती रत्नहरू
बुद्धरत्नसमान हुन सक्दैनन् । बुद्ध गुण अति नै विशिष्ट प्रणीत
गुण हो । यो सत्य वचनद्वारा सबै सत्व प्राणीहरूको कल्याण
होस् ।

स्वयं विरागं अमृतं पणीतं,
 यदज्भगा सक्यमुनी समाहितो ।
 न तेन धम्मेन समत्थि किञ्चि,
 इदम्पि धम्मे रत्तनं पणीतं ।
 एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ४॥

स्वयं	- क्लेश क्षय गराउने,
विराग	- लोभ आसक्ति निवारण गराउने,
अमृतं पणीतं	- अति उत्तम मृत्युरहित अवस्था,
यदज्भगा	- जसलाई प्राप्त गरिलिइसक्नुभयो,
सक्यमुनी समाहितो	- समाहित चित्त भएका शाक्यमुनि तथागतले,
न तेन धम्मेन	- त्यस धर्मको साथ नभएको,
समत्थि किञ्चि	- अन्य कुनै धर्मसित पनि यो गुण छैन ।
इदम्पि धम्मे	- यस निर्वाण धर्ममा,
रत्तनं पणीतं	- यो प्रणीत रत्नसमानको गुण हो ।
एतेन सच्चेन	- यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु	- सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

भाबार्थ-

उहाँ तथागतले वासनालाई क्षीण गरेर विराग अमृतरूप निर्वाण धर्मलाई प्राप्त गरिलिनुभयो । त्यो धर्म सदृश अन्य कुनै धर्म छैन । धर्ममा यही उत्तम रत्नत्व विद्यमान छ । यो सत्य वचनद्वारा सबै सत्त्व प्राणीहरूको कल्याण होस् ।

यं बुद्धसेट्ठो परिवण्णयी सुचिं,
 समाधिमानान्तरिकञ्जमाहु ।
 समाधिना तेन समो न विज्जति,
 इदम्पि धम्मे रत्तनं पणीतं ।
 एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ५॥

यं बुद्धसेट्ठो	-	सर्वश्रेष्ठ हुनुभएका उहाँ बुद्धले,
परिवण्णयी	-	विभिन्न किसिमले प्रशंसा गर्नुभएको,
सुचिं	-	क्लेशरहित अति नै परिशुद्ध,
यं समाधि	-	जुन आर्यमार्ग समाधिलाई,
आनान्तरिकं	-	अनन्तरमा फल दिने आनान्तरिक समाधि हो भनेर,
आहु	-	सबै बुद्धहरूले आज्ञा भएको छ ।
समाधिना तेन	-	त्यस आर्यमार्ग समाधिसँग,
समो	-	समान भएको अर्को समाधि,
न विज्जति	-	देखिदैन / छैन ।
इदम्पि धम्मे	-	यो आर्यमार्ग धर्ममा,
रत्तनं पणीतं	-	रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ ।
एतेन सच्चेन	-	यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु	-	सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

परम श्रेष्ठ हुनुभएका भगवान बुद्धले जुन पवित्र समाधिको उपदेश दिनुभएको छ र त्यो समाधिको अभ्यास गर्नेले उत्तिखेरै फल पनि पाउँछन् । त्यो समाधिसमानको अर्को समाधि छैन । धर्ममा यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनद्वारा सबै सत्वप्राणीहरूको कल्याण होस् ।

ये पुग्गला अट्ठसत्तं पसत्था,
चतारि एतानि युगानि होन्ति ।
ते दक्खिण्येय्या सुगतस्स सावका,
एतेसु दिन्नानि महप्फलानि ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ६॥

ये पुग्गला - जो आर्य पुद्गलहरू,
अट्ठसत्तं - बुद्धादि आठ सत्पुरुषहरू,
पसत्था - उहाँहरू अति नै प्रशंसित हुनुहुन्छ ।
चतारि एतानि युगानि - उहाँ आर्य पुद्गलहरू मार्ग र
होन्ति - फल दुई दुई गरी चार जोडा,
ते दक्खिण्येय्या - हुनुहुन्छ ।
- फेरि उहाँहरू कर्म र फलको
उद्देश्य राखी दिइएको दानलाई
ग्रहण गर्न योग्य हुनुहुन्छ ।

(१२०)

- सुगतस्स सावका - उहाँहरू तथागत सुगतका
शिष्यहरू हुनुहुन्छ ।
- एतेस - उहाँ आर्य पुद्गललाई,
दिन्नानि - दिइएको दान,
महप्फलानि - महान फल दिने दान हुन् ।
इदम्पि संघे - यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीतं - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य
प्रशंसित गुण पनि छ ।
- एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन्
र उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

बुद्धादि मनुष्यहरूले प्रशंसा गरिएका सत्पुरुषहरू जोडाको हिसाबले चार भई आठजना हुनुहुन्छ । तथागत सुगतका शिष्य हुनुभएका उहाँहरू उत्तम दानलाई ग्रहण गर्न योग्य हुनुहुन्छ । उहाँहरूलाई दिइएको दानको महत् फलदायी हुन्छन् । आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

ये सुप्पयुत्ता मनसा दल्हेन,
निक्कामिनो गोतमसासनम्हि ।
ते पत्तिपत्ता अमतं विगत्थ्य,
लद्धा मुधा निब्बुतिं भुञ्जमाना ।

(१२८)

इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।

एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ७॥

- ये सुप्पयुत्ता - ती अर्हत आर्य पुद्गलहरू अति
नै उद्योग र अभ्यास गरिरहेका भएर,
मनसा दल्हेन - ढूढ र स्थिर समाधिसहितको मनोवृत्तिद्वारा,
निक्कामिनो - क्रमना केही नभई क्लेशबाट
पूर्णतया अलग भइसक्नुभएको छ ।
गोतमसासनम्हि - गौतम बुद्धको शासनमा,
ते पत्तिपत्ता - ती आर्यश्रावकहरू अर्हत फलमा
प्रतिष्ठित भइसक्नुभएको छ ।
अमतं - निर्वाणधातुको,
विगह्य - आलम्बन ग्रहण गरी निर्वाणावस्थामा
प्राप्त भएका,
लद्धामुधा - सजिलै एकदम पनि स्वर्च गर्न नपर्ने गरी,
निब्बुत्तिं - फल समापति शान्तिधातु रसलाई,
भुञ्जमाना - सेवन गरी/रसपान गरी निर्वाणसुखको
साक्षात्कार गरिसकेका हुनुहुन्छ ।
इदम्पि संघे - यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीतं - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित
गुण पनि छ ।
एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु - सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र
उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

दृढ र स्थिर समाधिद्वारा प्रबलरूपले उद्योग र अभ्यास गरी गौतम बुद्धको शासनमा क्लेशमुक्त हुनुभयो । उहाँ अर्हत आर्यहरूले निर्वाण धातुको आलम्बन ग्रहण गरी सजिलैसित कति पनि सम्पत्ति स्वर्च गर्न नपरिकन फलसमापतिको शान्त र सको सेवन गरी निर्वाणावस्थामा पुग्नुभयो । आर्यसंघको यो र त्नभाव गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

यथिन्द्रखीलो पठविंसितो सिया,
चतुब्भि वातेहि असम्पकम्पियो ।
तथूपमं सप्पुरिसं वदामि,
यो अरियसच्चानि अवेच्च पस्सति ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ८ ॥

यथिन्द्रखीलो - अति नै दृढ र शक्तिशाली
ईन्द्रकील स्तम्भजस्तै,
पठविंसितो सिया - पृथ्वीमा धसेर कति पनि
नहल्लिने गरी स्थिर भएको,
चतुब्भि - चारै दिशाबाट बहने,
वातेहि - हावा, हुरी, बतासले पनि,
असम्पकम्पियो - कति पनि हल्लउन नसकिने
भइसक्यो ।

- तथूपमं - त्यो नहल्लिने इन्द्रकीलसमान
भएका,
- सप्पुरिसं वदामि - ती स्रोतापन्न श्रावक हुन् भनी
म तथागतले बताउँदै छु ।
- यो अरियसच्चानि - जसले आर्यसत्यलाई,
अवेच्च - मार्गज्ञानमा घुसेर,
पस्सति - ज्ञानी बुझी सके ।
इदमिं संघे - यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीत - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य
प्रशंसित गुण पनि छ ।
- एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी
होऊन् र उनीहरूको मंगल
होस् ।

भावार्थ -

पृथ्वीमा भिन्नसम्म घुसेर दृढपूर्वक स्थिर भई गढेको
इन्द्रकील स्तम्भलाई चारै दिशाबाट बहने हुरी बतासले हल्लाउन
नसकेभै मार्गज्ञानले आर्यसत्यलाई अवबोध गरेका स्रोतापन्न
सत्पुरुषलाई त्यो इन्द्रकीलसमान हुन् भनेर म तथागतले
बताउँदै छु । स्रोतापन्न आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणांगले पनि
उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल
होस् ।

ये अरियसच्चानि विभावयन्ति,
 गम्भीर पञ्जेन सुदेसितानि ।
 किञ्चापि ते होन्ति भुसप्पमत्ता,
 न ते भवं अट्ठमं आदियन्ति ।
 इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
 एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ६॥

ये अरियसच्चानि	- जुन आर्यसत्यलाई स्रोतापन्नहरूले,
विभावयन्ति	- मार्गज्ञान उत्पत्ति वृद्धि हुने गरी अपनाइसकेका छन्,
गम्भीर पञ्जेन	- गम्भीर प्रज्ञा भएका तथागतले,
सुदेसितानि	- राम्ररी देशना गर्नुभएको छ त्यो उपदेशलाई ।
किञ्चापि ते होन्ति	- ती स्रोतापन्नहरूमा त्यस्तो स्वभाव हुँदैन,
भुसप्पमत्ता	- तीब्ररूपले सुख ऐश्वर्यमा भुलेर प्रमादी बसे पनि,
न ते भवं	- उनीहरूका लागि भव हुँदैन अब,
अट्ठम आदियन्ति	- आठौं जन्मस्कन्ध ग्रहण गर्ने स्वभाव उनीहरूमा हुँदैन ।
इदम्पि संघे	- यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीत	- रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ ।
एतेन सच्चेन	- यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु	- सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

गम्भीर प्रज्ञावान तथागतले बताउनुभएको सर्वोत्तम आर्यसत्यलाई अवबोध गरी मार्गज्ञान लाभ गरेका स्रोतापन्न पुद्गलहरूले तीब्ररूपले सुख ऐश्वर्यले मात्तिएर बसे तापनि आठौं जन्म ग्रहण लिने स्वभाव उहाँहरूमा हुँदैनन् । स्रोतापन्न आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणागले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

सहावस्स दस्सनसम्पदाय,
तयस्सु धम्मा जहिता भवन्ति ।
सक्कयदिट्ठ विचिकिच्छतञ्च,
शीलंब्वतं वापि यदत्थि किञ्चि ।
चतुहपायेहि च विप्पमुत्तो,
छ्चाभिठानानि अभब्बो क्कतुं ।
इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १० ॥

सहावस्स	-	त्यस स्रोतापन्न पुद्गलले एकैचोटी,
दस्सनसम्पदाय	-	स्रोतापति मार्गदर्शनले सम्पन्न भई,
तयस्सु धम्मा	-	यी तीन धर्महरूलाई (स्वभावहरू),
जहिता भवन्ति	-	चटककै क्कटेर मिल्कइसकेक्क हुन्छन्,
सक्कयदिट्ठ	-	(ती तीन के के हुन् भने) सत्कयवृष्टि,
विचिकिच्छतञ्च	-	विचिकित्सा र,
शीलंब्वतं वापि	-	शीलव्रत पनि,

(१३३)

- यदत्थि किञ्चि - बाँकी रहेका क्लेश जातिलाई पनि हटाइसकेका छन् ।
- चतुहपायेहि च - चार अपायभूमिमा खस्नेबाट पनि,
विप्पमुत्तो - राम्ररी नै मुक्त भइसकेका हुन्छन् ।
छचाभिठानानि - ६ वटा हीन कारणहरूलाई पनि,
अभव्वो कातु - हीन कर्म गर्न पनि अयोग्य भइसकेका हुन्छन् ।
- इदम्पि संघे - यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीत - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ ।
- एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

स्रोतापन्न पुद्गलहरूले मार्गज्ञानले सम्पन्न भइपछि एकैचोटी सत्कायदृष्टि, विचिकित्सा, शीलव्रत यी तीन धर्मसँग सम्बन्धित क्लेशलाई पनि हटाइसकेका हुन्छन् । चार अपायभूमि (नरकभूमि, तीर्यकभूमि, असुरभूमि र प्रेतभूमि)बाट पनि मुक्त भइसकेका हुन्छन् । दोषयुक्त कर्म गर्न पनि अयोग्य भइसकेका हुन्छन् । स्रोतापन्न आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

किञ्चापि सो कम्म करोति पापकं,
 कायेन वाचा उदचेतसा वा ।
 अभब्बो सो तस्स पटिच्छदाय,
 अभब्बता दिट्ठपदस्स वुता ।
 इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
 एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ ११॥

किञ्चापि सो	-	ती श्रौतापन्न पुद्गलहरूले प्रमादवश,
कम्म करोति पापक	-	गर्न सकिने पापकर्महरू,
कायेन वा	-	शरीरबाट गरिने वा,
वाचा	-	बोली वचनबाट गरिने वा,
उदचेतसा वा	-	फेरि मनबाट गरिने पापकर्म गर्न,
अभब्बो सो	-	ती पुद्गलहरू अयोग्य भइसकेका हुन्छन् ।
तस्स	-	गर्न भ्याइएका पापकर्मलाई,
पटिच्छदाय	-	लुकाइ छिपाइ राख्ने,
अभब्बता	-	अयोग्य भइसकेका हुन्छन् ।
दिट्ठपदस्स	-	मार्गज्ञानद्वारा निर्वाणलाई देखिसकेका हुन्छन् ।
वुता	-	तथागत भगवानले यी उपदेश दिनुभएको छ ।
इदम्पि संघे	-	यी आर्यसंघमा,
रत्तनं पणीत	-	रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ ।
एतेन सच्चेन	-	यस सत्य वचनद्वारा,
सुवत्थि होतु	-	सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

स्रोतापन्न पुद्गलहरूले शरीरले, वचनले र मनले पापकर्म गर्न भ्याए पनि ती पापकर्मलाई लुकाइ छिपाइ राख्दैनन् । मार्गज्ञानद्वारा निर्वाण दृष्टिगत गरिसकेका ती स्रोतापन्नहरूले त्यसरी पापकर्मलाई लुकाइ राख्दैनन् भन्ने कुरा तथागतले आज्ञा गर्नुभएको छ । स्रोतापन्न आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

वनप्पगुम्बे यथा फुस्सितग्गे,
गिम्हानमासे पठमस्मिं गिम्हे ।
तथूपमं धम्मवरं अदेसयि,
निब्बानगामिं परमं हिताय ।
इदम्पि बुद्धे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १२ ॥

वनप्पगुम्बे	- घना जंगलमा,
यथा फुस्सितग्गे	- राम्ररी फूल फुली हाँगाबिँगा फैली शोभायमान भएभैं,
गिम्हानमासे	- गृष्मऋतुको महिनाको,
पठमस्मिं गिम्हे	- गृष्मको प्रारम्भिक चरणमा,
तथूपम	- त्यो घना जंगलको उपमाधेँ शब्द र अर्थले सहित भएको,
धम्मवरं	- त्रिपिटकमा उल्लिखित उत्तम धर्मलाई,

(१३६)

- अदेसयि
निब्बानगामि
परमं हिताय
- इदमि बुद्धे
रत्तनं पणीत
- एतेन सच्चेन
सुवत्थि होतु
- उहाँ तथागतले देशना गर्नुभएको छ ।
  - निर्वाणमा पुग्ने कारणसहित भएको,
  - सर्वोत्तम हितार्थ निर्वाणधातुबारे
उहाँले बताउनुभयो ।
  - तथागतलाई, ~~स्व~~
  - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित
गुण पनि छ ।
  - यस सत्य वचनद्वारा,
  - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र
उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

गृष्मऋतुको बेला गृष्मऋतुको प्रारम्भ भएको चैत्र महिनामा हाँगामा राम्ररी फूल फुलिरहेको घना जंगल शोभामान भएभै शब्द र अर्थले आच्छादित भई त्यो घना जंगलसरि निर्वाण प्राप्तिको कारणसहित भएको त्रिपिटक उपदेश सर्वोत्तम हित र अर्थको निमित्त तथागतले देशना गर्नुभयो । तथागतमा रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ । यस सत्य वचनद्वारा सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको मंगल होस् ।

वरो वरञ्जु वरदो वराहरो,
अनुत्तरो धम्मवरं अदेसयि ।
इदमि बुद्धे रत्तनं पणीतं ।
एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १३॥

- वरो - देवमनुष्यहरूले क्रमना गर्नयोग्य हुनुभएक,
- वरञ्जु - त्यस सर्वोत्तम निर्वाण पदलाई
- वरवे - उत्तम धर्मलाई पनि देशना गर्नुभएक,
- वराहरो - प्रणीत सनातन मार्गलाई प्रकशमा ल्याइदिनु
- भएर,
- अनुत्तरो - अतुलनीय उहाँ तथागतले,
- धम्मवरं - उत्तम धर्मलाई,
- अदेसयि - देशना गर्नुभयो ।
- इदम्पि बुद्धे - तथागतमा,
- रत्तनं पणीतं - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित
- गुण पनि छ ।
- एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
- सुवत्थि होतु - सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र
- उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

सबै देवमनुष्यहरूले इच्छा गरी क्रमना गर्नयोग्य

भएक, विशुद्ध पुदगल हुनुभएक, सर्वोत्तम निर्वाणलाई साक्षात्कर

गरी उत्तम प्रणीत धर्मलाई देशना गर्नु हुने, पुरानो आचर

णयोग्य उत्तम धर्मलाई प्रतिपादित गर्नुहुने उहाँ तथागतले

नानाविध तरिकाले धर्मको प्रकश गर्नुभयो । तथागतमा र

त्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित गुण पनि छ । यस सत्य

वचनद्वारा सबै सत्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र उनीहरूको

मंगल होस् ।

स्वीणं पुराणं नवं नत्थि सम्भवं,
 विरत्तचित्ता यतिके भवस्मिं ।
 ते स्वीणबीजा अविरूल्हिच्छन्दा,
 निब्बन्ति धीरा यथायं पदीपो ।
 इदम्पि संघे रत्तनं पणीतं ।
 एतेन सच्चेन सुवत्थि होतु ॥ १४ ॥

- स्वीणं - क्षीण भई गइसके,
 पुराणं - पुराना कर्मसमूह,
 नवं नत्थि सम्भवं - नयाँ कर्मसंस्कार पनि उत्पन्न नहुने
 भइसक्यो,
 विरत्तचित्ता - प्रिय लाग्ने आसक्तिभाव पनि छैन अब,
 आयतिके भवस्मिं - पछि उत्पन्न हुनसक्ने नयाँ जन्ममा,
 ते स्वीणबीजा - प्रतिसन्धि बीज समाप्त भइसक्यो,
 अविरूल्हिच्छन्दा - जन्मलाई गाँसी स्थिर वृद्धि गर्ने
 कसिलो इच्छा पनि छैन अब,
 निब्बन्ति धीरा - उहाँ प्रज्ञावान अर्हतहरू त्यसरी नै
 शान्त हुन्छन्,
 यथायं पदीपो - जसरी तेलको बत्ती भयाप्य निभी
 शान्त भइदिन्छ ।
 इदम्पि संघे - यी आर्यसंघमा,
 रत्तनं पणीत - रत्नको रूपमा ग्रहणयोग्य प्रशंसित
 गुण पनि छ ।
 एतेन सच्चेन - यस सत्य वचनद्वारा,
 सुवत्थि होतु - सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी होऊन् र
 उनीहरूको मंगल होस् ।

भावार्थ -

अर्हतहरूमा अतीत कर्म पनि सिधिएको हुन्छ र नयाँ कर्म पनि उत्पन्न नहुने भइसकेको हुन्छ । पछि उत्पन्न हुने अर्को जन्ममा आसक्त हुने चित्त पनि निर्मूल भइसकेको हुन्छ । अनवरतरूपले उत्पत्ति हुने छन्द पनि उहाँहरूमा हुँदैन । उहाँहरू तेलको बत्ती भ्याप्य निभेभै निरोध तथा शान्त भइसक्नुभएका छन् । अर्हत आर्यसंघको यो रत्नभाव गुणांगले पनि उत्तम छ । यो सत्य वचनद्वारा सत्वप्राणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ।

यानीध भूतानि समागतानि,
भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
बुद्धं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥१५॥

यानीध	- यहाँ जो,
भूतानि	- देवताहरू र,
समागतानि	- समागम हुन आउनुभएका,
भुम्मानि वा	- भूमिबाट उत्पन्न भएका वा,
यानि व	- यहाँ भेला भएकै सबै र हामीहरूले पनि,
अन्तलिक्खे	- आकासमा रहेका देवताहरू सबैले
तथागत	- तथागतलाई,
देवमनुस्स पुजितं	- मनुष्यदेव आदिले पूजा तथा गौरव गर्न योग्य,
बुद्धं	- उहाँ तथागत बुद्धलाई
नमस्साम	- नमस्कार वन्दना गरिराखेका छन्,
सुवत्थि होतु	- सत्वहरू सबै सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ।

यानीध भूतानि समागतानि,
भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
धम्मं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥१६॥

यानीध	- यहाँ जो,
भूतानि	- देवताहरू र,
समागतानि	- समागम हुन आउनुभएक,
भुम्मानि वा	- भूमिबमट उत्पन्न भएक वा,
यानि व	- यहाँ भेला भएक सबै र हामीहरूले पनि,,
अन्तलिक्खे	- आकरसमा रहेक देवताहरू सबैले
तथागतं	- तथागतलाई,
देवमनुस्स पुजित	- मनुष्यदेव आदिले पूजा तथा गौरव गर्न योग्य,
धम्मं	- उहाँ बुद्धका उपदेशलाई
नमस्साम	- नमस्कार वन्दना गरिराखेक छन्,
सुवत्थि होतु	- सत्त्वहरू सबै सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ।

यानीध भूतानि समागतानि,
भुम्मानि वा यानि व अन्तलिक्खे ।
तथागतं देवमनुस्स पुजितं,
संघं नमस्साम सुवत्थि होतु ॥१७॥

यानीध	- यहाँ जो,
भूतानि	- देवताहरू र,
समागतानि	- समागम हुन आउनुभएक,
भुम्मानि वा	- भूमिबाट उत्पन्न भएक वा,
यानि व	- यहाँ भेला भएक सबै र हामीहरूले पनि,,
अन्तलिक्खे	- आकसमा रहेक देवताहरू सबैले
तथागत	- तथागतलाई,
देवमनुस्स पुजितं	- मनुष्यदेव आदिले पूजा तथा गौरव गर्न योग्य,
संघ	- उहाँ बुद्धक श्रावक शिष्यहरूलाई,
नमस्साम	- नमस्कर वन्दना गरिराखेक छन्,
सुवत्थि होतु	- सत्त्वहरू सबै सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ।
भावार्य -	

भूमिबाट उत्पन्न, आकसमा उत्पन्न देवताहरू यस ठाउँमा भेला हुनुभएको छ । ती देवताहरू र मनुष्यहरूले गौरव राखी पूजा गर्न योग्य तथागतलाई, धर्मलाई र संघलाई नमस्कर वन्दना गरिराखेक छन् । सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी र हुन् र उनीहरूको कल्याण होस् ।

शब्दार्थ र भावार्यसहितको 'रत्न सूत्र' समाप्त भयो ।

रत्न सूत्र परित्राणको अर्थ र सारांश -

जुन रतन-सुत्तको ऋद्धि प्रभावयुक्त आदेशलाई एकलाख करोड चक्रवालको देवब्रम्हाहरूद्वारा बैशाली नगरलाई घेरि रत्नको तीनतह भएको पर्खालको बीचमा बसेर तथागतको गुण स्मरण गरी पाठ गरिदिदा बैशाली नगरका जनताहरूलाई विभिन्न रोगब्याधि, अमनुष्य र अनिकालरूपी त्रिभयबाट त्राण मिलेको थियो, त्यस परित्राण सूत्रलाई हामीले पनि पाठ गरौं ।

यसबेला यस पृथ्वीमा वा अन्तरिक्षमा जति पनि भूत (अमनुष्य देवता)हरू उपस्थित छन्, उनीहरू सबैको चित्त प्रशन्न होस् र तथागतको उपदेशलाई ध्यान दिएर श्रवण गरून् ॥१॥

सबै भूत (अमनुष्य देवताहरू) तथागतको उपदेश सुन्न भेला भइसकेका छन् । उनीहरूले उपदेशलाई मना थापी ध्यान दिएर दत्तचित्त भई सुनून् । तिनीहरू सबैले मनुष्यमात्रप्रति मैत्री राखून् र अप्रमादी भइकन उनीहरूको रक्षा पनि गरून् । ती मनुष्यहरूले पनि रातोदिन पूजा सामग्रीद्वारा पूजा गरून् ॥२॥

यस मनुष्यलोकमा र नाग गरूडादि लोकमा जे जति मूल्यवान सम्पत्ति छन्, फेरि त्यस्तै देवब्रम्हलोकमा जति पनि प्रणीत रत्नादिहरू छन्, ती कुनै पनि तथागत बुद्धरत्नभन्दा श्रेष्ठ छन् । बुद्धमा त्यस्तो प्रणीत रत्न विद्यमान छ । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥३॥

आर्यजनहरू निर्वाणमा पुगिसक्नु भएपछि कुनै केही स्वर्च गर्नेनपर्ने गरी लाभ हासिल गरी फल समापति शान्ति र स सेवन गरिकन अरहन्त फललाभी भइसक्नुभएको छ । ती अरहन्त

आर्यमार्ग समाधिद्वारासमाहित चित्त शाक्यकुलमा उत्पन्न हुनुभएका शाक्यमुमिते सम्पूर्ण क्लेशलाई क्षीण गर्नुभई अमृतरूपी निर्वाण-धर्म प्राप्त गरिलिनुभयो । त्यो धर्मसंग जोडा भएको अरू कुनै धर्म छैन, धर्ममा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥४॥

श्रेष्ठतम बुद्धले क्लेशले रहित भई अति नै परिशुद्ध आर्यमार्ग समाधिलाई विभिन्न प्रकारले प्रशंसा गर्नुभएको छ । त्यस आर्यमार्ग समाधिलाई नै तुरुन्त फल दिन सक्ने समाधि हो भनी सबै तथागत बुद्धहरूले आज्ञा गर्नुभएको छ । त्यस आर्यमार्ग समाधिसमान अन्य कुनै समाधि नै छैन । धर्ममा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥५॥

बुद्धादि अनेक सत्पुरुषहरूले प्रशंसा गरिएका आठ आर्यपुद्गलहरू हुनुहुन्छ । ती आठ पुद्गलहरूलाई मार्ग र फलको हिसाबले दुई दुई गरी जोड्दा चार जोडा अर्थात् आठ हुन्छन् । ती तथागत सुगतका शिष्य हुनुभएका आर्यपुद्गलहरू दान ग्रहण गर्न योग्य 'दक्खिण्य' हुनुहुन्छ । ती आर्यपुद्गलहरूलाई प्रदान गरिने दान महान फलदायी हुन्छन् । आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥६॥

दृढ एवं सिधर समाधिद्वारा उत्कृष्ट अभ्यास गरी तथागतको शासनमा क्लेशबाट मुक्त भइसकेका अरहन्त

संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥७॥

पृथ्वीमा धसेर स्थिर भएको अति नै दृढ इन्द्रकील (स्तम्भ) लाई चारै दिशाबाट आउने हुरी बतासले डेग पनि चलाउन नसकिनेजस्तै आर्यसत्यलाई मार्गज्ञानले स्रोतापन्न आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥८॥

गम्भीर प्रज्ञावान सर्वज्ञ तथागत भगवानले उत्तम भइएको आर्यसत्यको उपदेशलाई मार्गज्ञानद्वारा बोध गरी जानिलिनुभएको सत्त्वस्वतुपरम स्रोतापन्न पुद्गलहरूमा सु ऐश्वर्यले प्रमत्त भई प्रमादी भइएता पनि उनीहरूले आठौं जन्म ग्रहण गर्ने स्वभाव हुँदैन । यो पनि आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥९॥

स्रोतापति पुद्गलले स्रोतापति मार्गज्ञानद्वारा तुरून्तै सत्क्रयदृष्टि, विचिकित्सा र शीलव्रत तीन धर्महरूको साथसाथै केही क्लेशहरूलाई पूर्णतः हटाइसकेको हुन्छ । त्यो स्रोतापन्न न्यक्ति चार अपायगतिबाट पनि मुक्त भइसकेको हुन्छ । स्थूल सुक्ष्म कारणबाट गरिने दोषकर्म गर्न पनि अयोग्य भइसकेको हुन्छ । यो पनि आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥१०॥

स्रोतापन्न ब्यक्तिले शरीर, वचन र मनले नराम्रो पापकर्म केही गर्न भ्याएको रहेछ भने पनि लुकाएर राख्दैन् । मार्गज्ञानद्वारा निर्वाण देखिसकेको उक्त आर्यले पापकर्मलाई लुकाएर राख्न सक्दैन् भनी तथागतले आज्ञा गर्नुभएको छ । यो पनि आर्यश्रावक संघमा विद्यमान यही उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥११॥

गृष्मऋतुको माथिल्लो महिना चैत्रमा राम्ररी फूल फुलिरहेको शाखा प्रशाखाहरूले ढकमक्क ढाकिएको घनाजंगल शोभायमान हुनेजस्तै शब्द र अर्थले सम्पन्न भई त्यस घनाजंगलसमान भएको हित र अर्थले युक्त उत्तम उपदेशले भरिएको त्रिपिटकरूपी सर्वोच्च परम हितकारी निर्वाण-धातुलाई तथागतले देशना गरिराख्नुभएको छ । यो पनि बुद्धमा विद्यमान उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥ १२ ॥

उत्तम मनोवृत्तिसहित भई देवमनुष्यहरूद्वारा पूजित भई पवित्र पुद्गल हुनुभएको, परम हितकारी निर्वाणलाई साक्षात्कार पनि गरी उत्तम कल्याणकारी धर्म देशना गर्नु भएको र उत्तममार्ग देखाउन नानाविधले देशना गर्नुभएको छ । यो पनि बुद्धमा विद्यमान उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्यवचनको प्रभावले सत्वप्रणीहरूको स्वस्ति मंगल होस् ॥१३॥

अरहन्त हुनुभएका आर्यजनहरूमा पुरानाकर्म परिक्षीण भइसकेका हुन्छन् । नयाँ कर्म पनि उत्पन्न नहुने भइसकेका हुन्छन् । नयाँ जन्म लिने आसक्ति पनि अब छैन । उहाँहरूमा प्रतिसन्धि लिने बीज पनि क्षीण भइसकेको छ । उत्पत्ति हुने विनास हुने इच्छा (छन्द) पनि निर्मूल भइसके । उहाँ अरहन्तहरू जसरी तेल सिधिएर बत्ती भ्याप्य निभेभै संसार

चक्रमा घुमिरहनुपर्ने कारण सबै निभी शान्त भइसकेका हुन्छन् । यो पनि अरहन्त संघमा विद्यमान उत्तम रत्नत्व हो । यो सत्य वचनको प्रभावले सत्त्वप्राणीहरूको स्वरित मंगल होस् ॥१४॥

भूमिबाट उत्पन्न, आकासमा उत्पन्न देवताहरू इस ठाउँमा भेला हुनुभएको छ । ती देवताहरू र मनुष्यहरूले गौरव राखी पूजा गर्न योग्य तथागतलाई नमस्कार वन्दना गरिराखेका छन् । सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ॥१५॥

भूमिबाट उत्पन्न, आकासमा उत्पन्न देवताहरू इस ठाउँमा भेला हुनुभएको छ । ती देवताहरू र मनुष्यहरूले गौरव राखी पूजा गर्न योग्य धर्मलाई नमस्कार वन्दना गरिराखेका छन् । सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ॥१६॥

भूमिबाट उत्पन्न, आकासमा उत्पन्न देवताहरू इस ठाउँमा भेला हुनुभएको छ । ती देवताहरू र मनुष्यहरूले गौरव राखी पूजा गर्न योग्य संघलाई नमस्कार वन्दना गरिराखेका छन् । सबै सत्त्वप्राणीहरू सुखी रहून् र उनीहरूको कल्याण होस् ॥१७॥

रत्नसूत्रको अर्थ र सारांश समाप्त भयो ।

(१४७)

४) बोज्झङ्ग सुत्त पालि पाठ

संसारे संसरन्तानं, सब्बदुक्खविनासने ।
सत्त धम्मं च बोज्झङ्गे, मारसेनापमद्दने ॥

बुज्झित्वा ये चि मे सत्ता, तिभवा मुत्तकुत्तमा ।
अजातिमजराब्बाधिं, अमतं निब्भयं गता ॥

एवमादिगुणूपेतं, अनेकगुणसङ्गहं ।
ओसधञ्च इमं मन्तं, बोज्झङ्गञ्च भणाम हे ॥
बोज्झङ्गो सतिसङ्खातो, धम्मनं विचयो तथा ।
वीरियपीतिपस्सद्धि, बोज्झङ्गा च तथा परे ॥१॥

समाधुपेक्खाबोज्झङ्गा, सत्ते ते सब्बदस्सिना ।
मुनिना सम्मदक्खाता, भाविता बहुलीकता ॥२॥

संवतन्ति अभिञ्जाय, निब्बानाय च बोधिया ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥३॥

एकस्मिं समये नाथो, मोग्गल्लानञ्च कस्सपं ।
गिलाने दुक्खिते दिस्वा, बोज्झङ्गे सत्त देसयि ॥४॥

ते च तं अभिनन्दित्वा, रोगा मुच्चितुं तङ्खणे ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥५॥

एकदा धम्मराजापि, गेलञ्जेनाभिपीलितो ।
चुन्दत्थेरेन तयेव, भणापेत्वान सादरं ॥६॥

सम्मोदित्वान आबाधा, तम्हा वुट्ठसि ठानसो ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥७॥

पहीना ते च आबाधा, तिण्णन्नम्पि महेसिनं ।
मग्गहता किलेसाव, पत्तानुपत्तिधम्मतं ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥८॥

(बोज्झङ्ग सुत्तं निट्ठत्तं)

(१४६)

(नेपालीमा शब्दार्थ र भावार्थ सहित)

संसारे संसरन्तानं, सब्बदुक्खविनासने ।
सत्त धम्मे च बोज्झङ्गे, मारसेनापमद्दने ॥

संसारे	- संसारमा,
संसरन्तानं	- संसार-चक्रमा फन्फिनिरहेका सत्त्वप्राणीहरू,
सब्ब दुक्खविनासने	- सम्पूर्ण दुःखलाई विनास गर्ने,
सत्त धम्मे च बोज्झङ्गे-	सात बोध्यङ्ग-धर्ममा,
मारसेनापमद्दने	- मारसेनालाई पनि नष्ट गर्न सक्ने गुण छ ।

बुज्झित्त्वा येचिमे सत्ता, तिभवा मुत्तकुत्तमा ।
अजातिमजराब्ब्याधिं, अमतं निब्भयं गता ॥

बुज्झित्त्वा	- यस धर्मलाई अबबोध गरिसकेका कारणले,
येचिमे सत्ता	- यी सत्त्वहरू,
तिभवा	- तीनवटै भवबाट,
मुत्तकुत्तमा	- मुक्त हुने,
अजातिमजराब्ब्याधिं	- प्रतिसन्धि नहुने, जीर्ण नहुने, रोगब्ब्याधिनहुने
अमतं	- मरण नहुने,
निब्भयं गता	- कुनै पनि भय नहुने अवस्था (निर्वाणमा) पुगिसकेका हुन्छन् ।

एवमादिगुणूपेतं, अनेकगुणसङ्ग्रहं ।

ओसधञ्च इमं मन्तं, बोज्भङ्गञ्च भणाम हे ॥

एवमादिगुणूपेतं	- इत्यादि गुणानिशसले भरिएको,
अनेकगुणसङ्ग्रहं	- धेरै नै गुणले संचित भइराखेको,
ओसधञ्च	- उत्तम औषधिसमान भएको,
इमं मन्त	- अन्तराय हटाउन मन्त्रसरि भएको,
बोज्भङ्गञ्च	- यो बोध्यङ्ग सूत्रलाई,
भणाम	- पाठ गरौं,
मय	- हामीले ।

बोज्भङ्गगो सतिसङ्खातो, धम्मानं विचयो तथा ।

वीरियपीतिपस्सद्धि, बोज्भङ्ग च तथा परे ॥१॥

बोज्भङ्गगो	- बोध्यङ्ग भनेको,
सतिसङ्खातो	- स्मृति बोध्यङ्ग,
धम्मानं विचयो	- धर्मविचय बोध्यङ्ग,
तथा	- अनि फेरि,
वीरिय	- वीर्य बोध्यङ्ग,
पीतिपस्सद्धि बोज्भङ्ग च	- प्रीति बोध्यङ्ग र प्रशब्धि बोध्यङ्ग पनि,
तथा	- फेरि अर्को,
अपरे	- अतिरिक्त पनि छन् ।

समाधुपेक्खाबोज्झङ्गा, सत्ते ते सब्बदस्सिना ।
मुनिना सम्मदक्खाता, भाविता बहुलीक्ता ॥२॥

- समाधुपेक्खाबोज्झङ्गा - समाधि बोध्यङ्ग र उपेक्षा
बोध्यङ्ग गरी,
सत्ते त - ती सातैवटा बोध्यङ्गहरूलाई,
सब्बदस्सिना - सम्पूर्ण धर्मलाई राम्ररी नै
देख्नुभएका,
मुनिना - उहाँ तथागत भगवानले,
सम्मदक्खाता - राम्ररी देशना गरिराख्नुभएको,
भाविता - (यी धर्मलाई) अभ्यास गरी
वृद्धि गरियो भने,
बहुलीक्ता - बारम्बार अभ्यास गर्दै लगियो भने

संवतन्ति अभिञ्जाय, निब्बानाय च बोधिया ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥३॥

- संवतन्ति - सम्भव हुने रहेछ,
अभिञ्जाय - चार आर्यसत्यलाई यथार्थतः
बुझ्न,
निब्बानाय च - निर्वाण साक्षात्कार गर्न पनि,
बोधिया च - मार्गज्ञान पाउनलाई पनि (सम्भव हुन्छ) ।
एतेन सच्चवज्जेन, - यो सत्य वचनको प्रभावले,
मे/ते - मलाई/तिमी/तिमीहरूलाई,
सोत्थि होतु सब्बदा- सर्वदा मंगल होस् ।

भावार्थ -

सम्पूर्ण धर्मलाई जान्नुभएको उहाँ तथागत भगवानले देशना गर्नुभएको स्मृति, धर्मविचय, प्रीति, प्रशब्धि, समाधि र उपेक्षा सात बोध्यङ्गहरूलाई अभ्यास गर्दै वृद्धि गर्दै लान सकेमा चार आर्यसत्यको अवबोध गर्न, निर्वाण लाभ गर्न, मार्गज्ञान प्राप्त गर्न सम्भव बनाइदिन्छ । यस सत्य वचनद्वारा मलाई/तिमी/तिमीहरू सदा सुखी होस् र मंगल पनि होस् ।

एकस्मिं समये नाथो, मोग्गल्लानञ्च कस्सपं ।

गिलाने दुक्खते दिस्वा, बोज्झङ्गे सत्त देसयि ॥४॥

एकस्मिं समय	- एक समय, एकपल्ट,
नाथो	- भगवान बुद्धले,
मोग्गल्लानञ्च	- मोग्गल्यायन स्थविरलाई,
कस्सपं च	- काश्यप स्थविरलाई पनि,
गिलाने	- बिरामी भएको,
दुक्खते	- दुःख कष्ट भइरहेको,
दिस्वा	- देख्नु भएर,
बोज्झङ्गे सत्त	- यिनै सात बोध्यङ्गलाई,
देसयि	- देशना गर्नुभयो ।

ते च तं अभिनन्दित्वा, रोगा मुच्चित्तुं तद्दस्वणे ।

एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥५॥

ते च	- ती दुवै स्थविरहरूलेपनि,
तं	- ती सात बोध्यङ्गहरूलाई,

अभिनन्दित्वा	- हर्षित भई ग्रहण गर्नुभयो ।
रोगा मुच्छित्तु	- रोगबाट पनि मुक्त हुनुभयो,
तद्दृष्ट्वा	- तुरून्तै ।
एतेन सच्चवज्जेन,	- यो सत्य वचनको प्रभावले,
मे/ते	- मलाई/तिमी/तिमीहरूलाई,
सोत्थि होतु सब्बदा	- सर्वदा मंगल होस् ।

भावार्थ -

एकपल्ट राजगृह नजिक पिप्पलि गुफामा बरिरहनुभएका महाक्रश्यप स्थविर बिरामी हुनुभएको बेला तथागतले यिनै सात बोध्यङ्गको उपदेश गर्नुभएको थियो । उक्त उपदेश सुनेर क्रश्यप भन्तेको रोग तुरून्तै निको भयो । त्यस्तै गृधकूट पर्वतमा बास गरिरहनुभएका मोद्गल्यायन स्थविर पनि बिरामी हुनुभएको बेला तथागतले देशना गर्नुभएको बोध्यङ्गको उपदेश सुनेर उहाँको रोग तत्क्षणमै निको भएको घटना पनि ताजै छ । यस सत्य वचनद्वारा मलाई/तिमी/तिमीहरू सदा सुखी होस् र मंगल पनि होस् ।

एकदा धम्मराजापि, गेलउडेनाभिपीलितो ।

चुन्दत्थेरेन तंयेव, भणापेत्वान सादरं ॥६॥

एकदा	- एकदिन,
धम्मराजापि	- धर्मराज तथागतलाई पनि,
गेलउडेन	- रोग वेदनाले,
अभिपीलितो	- तीब्ररूपले कष्ट हुँदा,

चुन्दत्थेरेन	- चुन्द स्थविरलाई,
तयेव	- ती बोध्यङ्ग सूत्रलाई नै,
भणापेत्त्वान सादरं	- आदर गौरवपूर्वक पाठ गरिदिन भन्नुभयो ।

सम्मोदित्वान आबाधा, तम्हा वुट्ठसि ठानसो ।
एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बदा ॥७॥

सम्मोदित्वान	- प्रशन्न मनले सुन्नुभएकोले,
आबाधा तम्हा	- उक्त रोगबाट,
वुट्ठसि ठानसो	- तत्क्षप नै निको भई उठ्नुभयो ।
एतेन सच्चवज्जेन,	- यो सत्य वचनको प्रभावले,
मे/ते	- मलाई/तिमी/तिमीहरूलाई,
सोत्थि होतु सब्बदा	- सर्वदा मंगल होस् ।

भावार्थ -

राजगृहको वेलुवन विहारमा विहार गरी बस्नुभएको समयमा तथागत स्वयं अस्वस्थ हुनुभयो । त्यसबेला चुन्द स्थविरलाई बोध्यङ्ग धर्मको पाठ गरिदिन आज्ञा भयो । तथागतले कश्यप र मोद्गल्यायन भन्तेलाई पाठ गरिदिएकै सूत्रलाई । चुन्द स्थविरले पाठ गरी सुनाउँदा तथागतलाई भएको रोगको तीव्र वेदना तुरून्तै हराएर गयो । यस सत्य वचनद्वारा मलाई/तिमी/तिमीहरू सदा सुखी होस् र मंगल पनि होस् ।

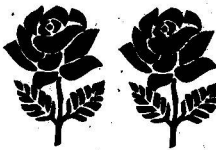
(१५५)

पहीना ते च आबाधा, तिण्णन्नम्पि महेसिनं ।
 मग्गहता किल्लेसाव, पत्तानुपत्तिधम्मत्तं ।
 एतेन सच्चवज्जेन, सोत्थि मे/ते होतु सब्बद ॥८॥

पहीना - बोध्यङ्ग धर्मद्वारा हटाइसकेको,
 ते च आबाधा - ती रोगहरू पनि,
 तिण्णन्नम्पि - उहाँ तीनजनामा,
 महेसिनं - तथागत, कश्यप र मोद्गल्यायनले
 (हटाइसकेका हुनुहुन्छ),
 मग्गहता - मार्ग आर्यधर्मले विनास गरिदिएका,
 किल्लेसाव - क्लेशहरूपनि,
 पत्तानुपत्तिधम्मत्तं - फेरि दोहरिएर नआउने स्थितिमा
 पुगिसकेका भए ।

भावार्थ -

मार्गज्ञानले हटाइसकेको क्लेशलाई फेरि दोहरिएर
 नआउने स्वभाव भएकाले उहाँ तीनजना महर्षिहरूले (तथागत,
 कश्यप अनि मोद्गल्यायनहरूले) बोध्यङ्ग धर्मद्वारा हटाइसकेको
 वेदना पछि फेरि नबल्किने स्थितिमा पुगिसकेको छ । यस
 सत्य वचनद्वारा मलाई/तिमी/तिमीहरू सदा सुखी होस् र
 मंगल पनि होस् ।

बोध्यङ्ग सूत्रको अर्थ सारांश -

संसारचक्रमा घूमिरहेका सत्वप्राणिहरूको सम्पूर्ण क्लेशरूपी मारसेनालाई सर्वथा निर्मूल हुने आर्यमार्गमा सातप्रकारका बोधिका अङ्ग छन् । ती सातप्रकारका बोधि अङ्गले पूर्ण भई बोध गर्ने व्यक्ति तीनै लोकबाट मुक्त हुन्छन् । मुक्त हुने व्यक्तिलाई फेरि जन्म, जरा, न्याधि, मरण, शोक, भयबाट विमुक्त अवस्था निर्वाण-पद प्राप्त हुन्छ । यसरी अनेक गुणले सम्पन्न तथा महौषध र सिद्ध मन्त्रसमान भएको यो बोध्यङ्ग सूत्रलाई हामीले पनि पाठ गरौं ।

स्मृति बोध्यङ्ग, धर्मविचय बोध्यङ्ग, वीर्य बोध्यङ्ग, प्रीति बोध्यङ्ग, प्रश्रब्धि बोध्यङ्ग त्यसैगरी ॥१॥

समाधि बोध्यङ्ग र उपेक्षा बोध्यङ्ग यी सात बोध्यङ्गको लोककल्याणार्थ तथागतले सम्यकरूपले देशना गर्नुभयो ॥२॥

फेरि अर्हतमार्ग ज्ञानको निमित्त, अभिज्ञानको निमित्त र निर्वाणको साक्षात्कारको निमित्त पनि बारम्बार भावना गर्नुपर्दछ । यो सत्य वचनको प्रभावले मलाई/तिमीलाई/तिमीहरूलाई सदा स्वस्ति होस् र सुख वृद्धि पनि होस् ॥३॥

एकसमयमा महामौद्गल्यायन र काश्यपलाई रोगले सताइरहेको बुझ्ने देख्नुभई यही सात बोध्यङ्ग सूत्रलाई पढी देशना गरिदिनुभयो ॥४॥

त्यस सूत्रलाई श्रद्धापूर्वक सुनेर अनुमोदन गर्नाले उहाँ
दुवैजना भिक्षुहरू तुरुन्तै रोगबाट मुक्त हुनुभयो । यो सत्य
वचनको प्रभावले मलाई/तिमीलाई/तिमीहरूलाई सदा स्वस्ति
होस् र सुख वृद्धि पनि होस् ॥५॥

एकसमय धर्मराजा तथागत स्वयंलाई नै रोगले ग्रस्त
भइरहेको बखतमा चुन्द स्थविरले बोध्यङ्ग सूत्र पाठ गरि
दिनुभयो ॥६॥

त्यस बखत भगवान बुद्ध प्रश्न हुनुभयो । उहाँको
रोग पनि तत्कालै शान्त भएर रोगमुक्त हुनुभयो । यो सत्य
वचनको प्रभावले मलाई/तिमीलाई/तिमीहरूलाई सदा स्वस्ति
होस् र सुख वृद्धि पनि होस् ॥७॥

उहाँहरू तीनैजनाको (महामौद्गल्यायन, कश्यप र भगवान
बुद्धको) रोगब्यथा मार्गज्ञानले क्लेशलाई हुत्याइदिएभै फेरि
फेरि उत्पन्न नहुने गरी निको हुनुभयो । यो सत्य वचनको
प्रभावले मलाई/तिमीलाई/तिमीहरूलाई सदा स्वस्ति होस् र
सुख वृद्धि पनि होस् ॥८॥

बोध्यङ्ग सूत्रको अर्थ र सारांश समाप्त भयो ।

५) आटानाटिय सूत्रको अन्तिम अंश - (१५-२८ सम्म)

वचसा मनसा चैव, वन्द्यमेते तथागते ।
सयने आसने ठाने, गमने चापि सब्बदा ॥१५॥

सदा सुखेन रक्खन्तु, बुद्धा सन्ति-करा तुवं ।
तेहि त्वं रक्खतो सन्तो, मुत्तो सब्ब-भयहि च ॥१६॥

सब्ब-रोगा विनिमुत्तो, सब्ब-सन्ताप-वज्जितो ।
सब्ब-वेर मतिक्कन्तो, निब्बुतो च तुवं भव ॥१७॥

तेसं सच्चेन सीलेन, खन्ति-मेत्ता-ब्रलेन च ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥१८॥

पुरत्थिमस्सिं दिसा-भागे, सन्ति भूता महिद्धिका ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥१९॥

दक्खिणस्सिं दिसा-भागे, सन्ति देवा महिद्धिका ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२०॥

पच्छिमस्सिं दिसा-भागे, सन्ति नागा महिद्धिका ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२१॥

उत्तरस्सिं दिसा-भागे, सन्ति यक्खा महिद्धिका ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२२॥

(१५९)

पुरत्थिमेन धतरट्ठो, दक्खिण्णेन विरूल्हको ।
पच्छिमेन विरूपक्खो, कुबेरो उत्तरं दिसं ॥२३॥

चतारो ते महा-राजा, लोक-पाला यसस्सिनो ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२४॥

आकासट्ठा च भूमट्ठा, देवा नागा महिद्धिका ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२५॥

इद्धिमन्तो च ये देवा, वसन्ता इध सासने ।
ते पि तुम्हे/अम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२६॥

सब्बीतियो विवज्जन्तु, सोको रोगो विनस्सतु ।
मा ते, मे, अम्हे भवन्तवन्तरायो, सुखी दीघायुको भव ॥२७॥

अभिवादन-सीलिस्स, निच्चं वुड्ढापचायिनो ।
चतारो धम्मा वड्ढन्ति, आयु वण्णो सुखं वलन्ति ॥२८॥

— निट्ठितं —

(१६०)

(नेपालीमा शब्दार्थ र भावार्थसहित)

वचसा मनसा चैव, वन्दामेते तथागते ।
सयने आसने ठाने, गमने चापि सब्बदा ॥१५॥

वचसा चैव	- वचनले पनि,
मनसा च	- मनले पनि,
सयने च	- सुत्वाखेरि पनि,
आसने च	- बस्वाखेरि पनि,
ठाने च	- उभिरहँदाखेरि पनि,
गमने चापि	- हिँडिरहँदाखेरि पनि,
सब्बदा	- सँधै,
वन्दामेते तथागते	- उहाँ तथागतहरूलाई वन्दन गर्नु ।

सदा सुखेन रक्खन्तु, बुद्धा सन्ति-करा तुवं ।
तेहि त्वं रक्खित्तो सन्तो, मुत्तो सब्ब-भयहि च ॥१६॥

सदा	-	सँधै,
सुखेन	-	सुखसाथ,
रक्खन्तु	-	रक्षा गर्नुपन्यो,
बुद्धा	-	तथागत बुद्धहरूले,
सन्ति-करा	-	दुःखलाई शान्त गर्ने शान्तिकरले,
तुवं	-	तिमी/तिमीहरूलाई,
तेहि	-	उहाँ तथागतहरूबाट,
त्वं	-	आफूलाई,
रक्खित्तो	-	रक्षा गराउन पाएक,

सन्तो	- भएर,
मुत्तो	- मुत्त हुन सक्ने भएर,
सब्ब-भयहि च	- सम्पूर्ण भयबाट पनि मुत्त हुन सक्ने होस् ।

सब्ब रोगा विनिमुत्तो, सब्ब-सन्ताप-वज्जितो ।

सब्ब-वेरं मतिक्कन्तो, निब्बुत्तो च तुवं भ ॥१७॥

सब्ब-रोगा	- सम्पूर्ण रोगब्याधिबाट,
विनिमुत्तो	- विशेषरूपले मुत्त हुन सक्ने भएर,
सब्ब-सन्ताप	- सम्पूर्ण शोक सन्तापबाट,
वज्जितो	- अलग हुन सक्ने भएर,
सब्ब-वेरं	- सम्पूर्ण वैरभावलाई,
अतिक्कन्तो	- अतिक्रमण (जित्न) सक्ने भएर,
निब्बुत्तो च	- शान्त शितल हुनसक्ने,
तुवं	- तिमि/तिमीहरू,
भव	- होस् ।

तेसं सच्चेन सीलेन, खन्ति-मेत्ता-बलेन च ।

तेपि अग्घे/तुग्घेजुरक्खन्तु अ-रोगेन सुक्केन ॥१८॥

तेसं	- उहाँ तथागतहरूको,
सच्चेन च	- सत्यबलले पनि,
सीलेन	- शीलको प्रभावले पनि,
खन्ति-मेत्ता-बलेन च	- क्षान्ति मैत्रीबो शक्तिले पनि,
तेपि	- उहाँ तथागतहरूले,

अम्हे / तुम्हे
अनुरक्खन्तु
अ-रोगेन
सुखेन च

- हामीलाई, तिमीहरूलाई
- आरक्षा गर्नुप-न्यो,
- रोगबाट अलग गरी,
- सुख हुने गरी (आरक्षा गर्नुप-न्यो ।

भावार्थ -

सम्पूर्ण दुःखलाई शान्त गर्न सक्ने उहाँ तथागतहरूले हामीलाई सुखसाथ रक्षा गर्नुप-न्यो । सम्पूर्ण भयबाट पनि आरक्षित गर्नुप-न्यो । सम्पूर्ण रोगब्याधिबाट पनि अलग हुने गरी सम्पूर्ण सन्तापबाट पनि मुक्त हुनुप-न्यो । उहाँ तथागतहरूको सत्य, शील, क्षान्ति, मैत्रीको बलले हामीलाई रोग भयबाट सर्वथा मुक्त गरी आरक्षा गर्नुप-न्यो ।

पुरत्थिमस्मिं दिसा-भागे, सन्ति भूता महिद्धिक्र ।
तेपि अम्हे / तुम्हे अनुरक्खन्तु अ-रोगेन सुखेन च ॥१६३॥

पुरत्थिमस्मिं दिसा-भागे - पूर्व दिशामा,
सन्ति भूता - गन्दर्भ क्षेत्रहरू विद्यमान छन्
महिद्धिक्र - अत्यन्त ऋद्धिमान भएका,
तेपि - उहाँ तथागतहरूले,
अम्हे / तुम्हे - हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु - आरक्षा गर्नुप-न्यो,
अ-रोगेन - रोगबाट अलग गरी,
सुखेन च - सुख हुने गरी (आरक्षा
गर्नुप-न्यो ।

दक्खिणस्सिं दिसा-भागे, सन्ति देवा महिद्धिका ।
ते पि अम्हे/तुम्हेरक्खन्तु अ-रोगेन सुखेन च ॥२०॥

दक्खिणस्सिं दिसा-भाग — दक्षिणदिशामा,
सन्ति देवा — कुम्भाण्ड देवताहरू विद्यमान
छन्,
महिद्धिका — अत्यन्त ऋद्धिमान भएका,
तेपि — उहाँ तथामत्तहरूले,
अम्हे/तुम्हे — हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु — आरक्षा गर्नुप-न्यो,
अ-रोगेन — रोगबाट अलग गरी,
सुखेन च — सुख हुने गरी (आरक्षा
गर्नुप-न्यो ।

पच्छिमस्सिं दिसा-भागे, सन्ति नागा महिद्धिका ।
ते पि अम्हे/तुम्हेरक्खन्तु अ-रोगेन सुखेन च ॥२१॥

पच्छिमस्सिं दिसा-भागे — पश्चिम दिशामा,
सन्ति नागा — नागराजहरू विद्यमान छन्,
महिद्धिका — अत्यन्त ऋद्धिमान भएका,
तेपि — उहाँ तथामत्तहरूले,
अम्हे/तुम्हे — हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु — आरक्षा गर्नुप-न्यो,
अ-रोगेन — रोगबाट अलग गरी,
सुखेन च — सुख हुने गरी (आरक्षा
गर्नुप-न्यो ।

उत्तरस्मिं दिसा-भागे, सन्ति यक्खा महिद्धिक्र ।
ते पि अम्हे/तुम्हेनुरक्खन्तु अ-रोगेन सुखेन च ॥२२॥

उत्तरस्मिं दिसा-भागे	-	उत्तर दिशामा,
सन्ति यक्खा	-	यक्षहरू विद्यमान छन्,
महिद्धिक्र	-	अत्यन्त ऋद्धिमान भएका,
तेपि	-	उहाँ तथामतहरूले,
अम्हे/तुम्हे	-	हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु	-	आरक्षा गर्नुप-यो,
अ-रोगेन	-	रोगबाट अलग गरी;
सुखेन च	-	सुख हुने गरी (आरक्षा गर्नुप-यो) ।

पुरत्थिमेन धतरट्ठो, दक्खिणेन विरूल्हको ।
पच्छिमेन विरूपक्खो, कुवेरो उत्तरं दिसं ॥२३॥

पुरत्थिमेन	-	पूर्व दिशामा,
धतरट्ठो	-	धृतराष्ट्र देवराज,
दक्खिणेन	-	दक्षिण दिशामा,
विरूल्हको	-	विरूढक देवराज,
पच्छिमेन	-	पश्चिम दिशामा,
विरूपक्खो	-	विरूपाक्ष देवराज र
कुवेरो	-	कुवेर देवराज,
उत्तरं दिसं	-	उत्तर दिशामा हुनुहुन्छ ।

चतारो ते महा-राजा, लोक-पाला यसस्सिनो ।
ते पि अम्हे/तुम्हेनुरक्खन्तु अ-रोगेन सुखेन च ॥२४॥
चतारो - चारजना,
ते महा-राजा - ती देवराजहरू,

लोक-पाला	- लोकलाई पालन गर्ने,
यसस्सिन	- धेरै यशकीर्ति भएक हुनुहुन्छ ।
तेपि	- उहाँ तथामत्तहरूले,
अम्हे/तुम्हे	- हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु	- आरक्षा गर्नुपऱ्यो,
अ-रोगेन	- रोगबाट अलग गरी,
सुखेन च	- सुख हुने गरी (आरक्षा गर्नुपऱ्यो ।

आकासदटा च भूमदटा, देवा नागा महिद्विका ।

ते पि अम्हे/तुम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२५॥

आकासदटा च	- आकासमा स्थित,
भूमदटा च	- भूमिमा स्थित,
देवा च	- देवताहरू,
नागा च	- नागराजहरू,
महिद्विका	- महान ऋद्धिवान हुनुहुन्छ ।
तेपि	- उहाँ तथामत्तहरूले,
अम्हे/तुम्हे	- हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु	- आरक्षा गर्नुपऱ्यो,

इद्धिमन्तो च ये देवा, वसन्ता इध सासने ।

ते पि अम्हे/तुम्हेनुरक्खन्तु, अ-रोगेन सुखेन च ॥२६॥

इद्धिमन्तो च	- अति ऋद्धिवान हुनुभएका,
ये देवा	- उहाँ देवताहरू,
वसन्ता	- रहनुभएका
इध सासने	- यस बुद्धशासनमा (रहनुभएका हुनुहुन्छ)

तेपि	- उहाँ तथ्यमत्तहरूले,
अम्हे/तुम्हे	- हामीलाई, तिमीहरूलाई
अनुरक्खन्तु	- आरक्षा गर्नुपन्थो,
अ-रोगेन	- रोगबाट अलग गरी,
सुखेन च	- सुख हुने गरी (आरक्षा गर्नुपन्थो ।)

सब्बीतियो विवज्जन्तु, सोक्खे रोगो विनस्सतु ।

मा ते, मे, अम्हे भवन्तवन्तरायो, सुखी दीघायुक्खे भव ॥२०॥

सब्बीतियो	- सम्पूर्ण भय उपद्रवहरू,
विवज्जन्तु	- हटेर जाओस्,
सोक्खे रोगो	- शोक सन्ताप र रोगब्याधिहरू,
विनस्सतु	- विनास भएर जाऊन्,
मा ते, मे, अम्हे	- तिमी/तिमीहरूलाई
(मा)भव अन्तवन्तरायो-	मलाई/हामीलाई (नहोस्)
	भय उपद्रव अन्तराय कुनै
	नहोस्,
सुखी	- शारीरिक र मानसिकरूपले
	सुख भोग गर्ने भएर,
दीघायुक्खे	- लामो आयुसहितको,
भव	- होस् ।

भावार्थ-

भय उपद्रव सबै हटेर जाओस् । शोक सन्ताप र विभिन्न रोगब्याधि पनि विनास होस् । कुनै पनि अन्तरायले नसताओस् । अनि शारीरिक र मानसिकरूपले पनि सुखी होस् र दीर्घायु पनि होस् ।

अभिवादन-सीलिस्स, निच्चं बुद्धापचायिनो ।
 चतारो धम्मा वद्धन्ति, आयु वण्णो सुखं बलन्ति ॥२८॥

अभिवादन-सीलिस्स	—	अभिवादन गर्ने स्वभावधारी भएर,
निच्चं	—	सदा सर्वदा,
बुद्धापचायिनो	—	उमेर, शिक्षागुण महान र उच्च भएकालाई आदर गर्नेलाई,
चतारो	—	यी चार,
धम्मा	—	धर्महरू,
वद्धन्ति	—	बढ्छन् । ती चार हुन् -
आयु	—	आयु,
वण्णो	—	रूपलावण्य,
सुख	—	सुख र
बलन्ति	—	बलशक्ति ।

भावार्थ -

अभिवादन गर्ने भएर उमेर, वा शिक्षाले महान हुने
 उपर आदर गौरव राख्ने भएर बसे आयु, रूपलावण्य, सुख र
 बलशक्ति यी चार धर्महरू वृद्धि भएर जान्छन् ।

Dharma Digital

आटानाटिय सूत्रांशक्रे अर्थ सारांश -

१) उहाँ तथागतहरूलाई ओछ्यानमा पल्टिरहँदा,
 उभिरहँदा, हिंडिरहँदा वा बसिरहँदा सदैव वचन र मनद्वारा
 वन्दना गर्दछु ।

२) उहाँ तथागतहरूले तिमीहरूलाई सुखपूर्वक राखून् र र
 क्षा पनि गरून् । यसरी रक्षित भएका तिमीहरू शान्त होऊन् र
 सम्पूर्ण भय त्रासबाट मुक्त होस् ।

(१६८)

३) सम्पूर्ण रोग न्याधि शान्त होस्, शोक सन्ताप दूर होस् र सम्पूर्ण वैरीबाट पनि मुक्त होस् ।

४) उहाँ तथागतहरूको सत्य, शील, क्षान्ति, मैत्री र बलको आनुभावले हामीलाई आरोग्यलाभ र सुख प्राप्त होस् र उहाँ तथागतहरूले हामीहरूलाई रक्षा गरून् ।

५) पूर्वादिशामा अत्यन्त ऋद्धिवान भूत (गन्धर्व देवताहरू) विद्यमान हुनुहुन्छ । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता प्रदान गरून् र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

६) दक्षिणदिशामा अत्यन्त ऋद्धिवान कुम्भानन्द देवताहरू) विद्यमान हुनुहुन्छ । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् । आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

७) उत्तरदिशामा अत्यन्त ऋद्धिवान यक्षहरू विद्यमान हुनुहुन्छ । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

८) पूर्वादिशामा धृतराष्ट्र देवराज, दक्षिणदिशामा विरूल्हक देवराज, पश्चिमदिशामा विरूपाक्ष देवराज र उत्तरदिशामा कुवेर देवराज हुनुहुन्छ ।

९) उहाँ चतुर्महाराजाहरू लोकलाई पालना गर्न सपरिवार रहनुभएको छ । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

१०) भूमिमा बास गर्ने र आकासमा बास गर्ने महान ऋद्धिवान देवताहरू र नागहरू हुनुहुन्छ । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

११) यो बुद्ध शासनमा अनेक ऋद्धिवान देवताहरू विद्यमान छन् । उहाँहरूबाट पनि हामीहरूलाई आरोग्यता र सुख प्राप्त होस् र रक्षा पनि गरून् ।

१२) सम्पूर्ण भय उपद्रव शान्त होस्, शोकरोग पनि विनास भएर जाओस्, ती अन्तरायबाट पनि मुक्त भई सुखी होस् र दीर्घायु पनि प्राप्त होस् ।

१३) त्रिरत्नमाथि श्रद्धा राखी पूजा, सेवा र वन्दना गर्नुमा उद्योग अभ्यास गरिरहेका, शील गुणले सम्पन्न भएका र दिनदिनै उमेरले जेठा र ज्ञानले जेठा भएकालाई आदर सत्कार गर्ने अभ्यास भएका न्यक्तिमा आयु, वर्ण, सुख र बल यी चार प्रकार को धर्म वृद्धि हुन्छ ।

आटानाटिय सूत्रांशको अर्थ सारांश समाप्त भयो ।

६) जयमंगल गाथा पालि पाठ

बाहुं सहस्समभिनिम्मितं सायुधन्तं,
गिरिमेखलं उदितघोर ससेन-मारं ।
दानादिधम्म-विधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥१॥

मारातिरेक मभियुज्झित सब्बरत्तिं,
घोरं पनालवकमक्खथद्धयक्खं ।
खन्तिसुदन्त-विधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥२॥

नालागिरिं गजवरं अतिमत्तभूतं,
दावाग्गिचक्कमसनिव सुदारूनन्तं ।
मेतम्बुसेक-विधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥३॥

(१००)

उक्खितं-खग्ग-मति-हत्थ सुदारुणन्तं,
धावं तियोजन-पथंगुलिमालवन्तं ।
इद्धिभिसंखतमनो जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥४॥

कत्वानं कट्ठमुदरं इव गब्भिनीया,
चिञ्चाय दुट्ठवचनं जनकाय मज्झे ।
सन्तेन सोमविधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥५॥

सच्चं विहाय मतिसच्चक वादकेतु,
वादाभिरोपितमनं अतिअन्धभूतं ।
पञ्चापदीप जलितो जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥६॥

नन्दोपनन्द-भुजगं विवुधं महिद्धिं,
पुत्तेन थेरभुजगेन दमापयन्तो ।
इद्धूपदेस-विधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥७॥

दुग्गाहविट्ठ-भुजगेन सुदट्ठहत्थं,
ब्रम्हं विसुद्धिं जुत्तिमिद्धिं बकाभिधानं ।
आणागदेन-विधिना जितवा मुनिन्दो,
तं तेजसा भवतु मे/ते जयमंगलानि ॥८॥

एता पि बुद्ध-जयमंगल अट्ठ गाथा,
यो वाचको दिनदिने सरतते अतन्दी ।
हित्वान नेकविविधानि चचुपद्दवानि,
मोक्खं सुखं अधिगमेय्य नरो सपञ्जो ॥९॥

(जयमंगल गाथा निट्ठितं)

(१०१)

ॐ जयगूल गाथाको अर्थ सारांश -

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले अत्यन्त भिषण हतियार लिएका गिरिमेखल भन्ने हात्तीमाथि चढेर भारी सैन्यसहित आएका हजार हात भएका मारलाई आफ्नो दानादि धर्मको बलले जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥१॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले ती मारले भन्दा कडारूपले रातभरि संग्राम गर्ने घोर कठोर हृदय भएको आलवक राक्षसलाई क्षान्ति र संयमताको विधि अपनाएर जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥२॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले आगोको मुस्लोसमान, चक्र एवं विद्युतसमान भएको चण्ड मात्तिको नालागिरी हात्तीलाई आफ्नो मैत्रीरूपी जलले सिञ्चन गरी जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥३॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले हातमा भयंकर खड्ग लिएका योजन योजनसम्म दगुर्न सक्ने अंगुलिमाल डाँकुलाई आफ्नो ऋद्धिबलको प्रभावले जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥४॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले काठको टुक्रालाई आफ्नो पेटमा राखी पटुकाले बाँधी गर्भिनीको भेष लिई सभामा आई तथागतलाई दुष्ट वचन बोल्ने चिञ्चमानलाई आफ्नो शान्त र सौम्य व्यवहारले जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥५॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले सत्यबाट विमुख भई असत्यवादको परिपोषण गर्ने अभिमानी वादविवादमा पोस्त्र र अहंकरले अन्धा भएका सचक परिव्राजकलाई प्रज्ञाको दियो बाली जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥६॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले विविध प्रकारले ऋद्धिसम्पन्न नन्देपनन्द नागलाई आफ्नो ऋद्धिशक्ति र उपदेशद्वारा जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् । ॥७॥

उहाँ तथागत मुनिन्द्रले मिथ्यादृष्टिरूपी भयानक सर्पद्वारा डसेका महान ऋद्धिशक्तिले सम्पन्न बक्र नाउँको ब्रम्हालाई आफ्नो प्रज्ञाज्ञानरूपी औषधि पिलाई जित्नुभयो । उहाँ तथागत भगवान बुद्धको आनुभावले मेरो/तिम्रो कल्याण होस् ॥८॥

जुन ब्यक्तिले यस आठ पदसहितको जयमंगल गाथालाई अल्छी नमानी दिनानुदिन पाठ गर्दछ, त्यो निरालसी बुद्धिमान ब्यक्ति नाना प्रकारका उपद्रवबाट मुक्त हुन्छ र मोक्षसुखको रसास्वादन गर्दछ । ॥९॥

जयमंगल गाथाको अर्थ सारांश समाप्त भयो ।

वन्दना, मैत्री-क्रमना र मंगल-क्रमना

- १) नमामि बुद्धं गुण सागरं तं,
नमामि धम्मं सुगतेन देसितं,
नमामि संघं मुनिराज सावकं, } त्रिरत्न वन्दना
- २) सत्ता सदा होन्तु सुखि अवेरा, (मैत्री-भावना)
कायोजि गुच्छो सकलो दुग्गन्धो, (अशुभ-भावना)
गच्छन्ति सब्बे मरणं अहं च । (मरणानुस्मृति-भावना)
- ३) धर्मविहारी पुरुष होऊन्, धर्मविचारी नारी ।
धर्मवन्त सन्तान होऊन्, होऊन् निर्वाणलाभी ॥
- ४) दुक्खप्पत्ताच निदुक्खा, भयप्पत्ताच निब्भया ।
सोकप्पत्ताच निस्सोका, होन्तु सब्बेपि पाणीनं ॥
- ५) भवतु सब्ब मंगलं, रक्खन्तु सब्ब देवता,
सब्ब बुद्धानुभावेन, सदा सोत्थि भवन्तु मे
सदा सोत्थि भवन्तु ते ॥
- भवतु सब्ब मंगलं, रक्खन्तु सब्ब देवता,
सब्ब धम्मानुभावेन, सदा सोत्थि भवन्तु मे ।
सदा सोत्थि भवन्तु ते ॥
- भवतु सब्ब मंगलं, रक्खन्तु सब्ब देवता,
सब्ब धम्मानुभावेन, सदा सोत्थि भवन्तु मे ।
सदा सोत्थि भवन्तु ते ॥

साधु ! साधु !! साधु !!!

दिवंगत लक्ष्मीप्रसाद शाक्यको सम्झनामा भाव-पुष्प अर्प

नाम हो लक्ष्मीप्रसाद, काम उत्तम,
सरल स्वभाव, गम्भीर अनि शान्त,
राष्ट्रसेवक, मृदु अनि कर्तव्यनिष्ठ,
मिलनसार उनी अब्बल समाजसेवी ।

प्रहरी नायव निरीक्षक सेवामा रम्दै,
सत्य सेवा सुरक्षाको मन्त्र जपदै,
बुद्धको अनित्य ज्ञानलाई सकाउँदै,
२०७१ चैत्र १४ मा हिंडे निर्वाण खोज्दै

'धुव मे मरण, अधुव मे जीवित',
मर्नु निश्चित र बाँचिराख्नु अनिश्चित,
यो बुद्ध वचनलाई राम्ररी अँगाल्दै,
सत्य सन्देशलाई सुन्दै र सुनाउँदै ।

जहाँ पुगे पनि धर्मलाई अँगाल्दै,
सुख शान्तिसाथ रहन बस्न पाऊन्,
शील समाधि र प्रज्ञाको मार्गमा,
आफूलाई सदा हिंडाउन पाऊन् ।

दुःखबाट सदासदाको लागि मुक्ति,
जन्म मरणको चक्रबाट उन्मुक्ति,
विमुक्ति-रस भेटाऊन् है शिघ्र,
यही हाम्रो सदाको मंगल-कामना ।

भवतु सब्ब मंगलं

रचना :

दोलेन्द्ररत्न शाक्य
२०७३ बैशाख

(१७५)

शुद्धि-पत्र

पेज भएको हुनुपर्ने थप गर्नुपर्ने / कैफियत

च

गर्नुहुनेछ भन्ने आसा गर्दछु । (थपी पढ्ने)

९ एतं

तं तेसं

१० गर्नु

गर्नुपर्ने

२३

२१ र २२ (दोहरिएको)

२४

मूर्खको संगतले पनि

यस्तै परिणाम दिन्छ ।

(हटाउने)

३२ संयमित मभएको

संयमित मन भएका

४१ प्रकाले

प्रकारले

४४ हुन्नं थिए

हुन्नथ्यो

६४ यहाँपिनर

यहाँनिर

६७ र हुनुपर्छ

रहुनुपर्छ

८४

गुणले पनि.....मंगल

होस् (हटाउने)

९० स्नेहभाव

आत्मियभाव (तलको)

१०० विाति

विनीत

१०९ मैतीचित्त

मैत्रीचित्त

११० तिर्यक लोकमै

रूपभूमिमै

१४१ भूमिबमट

भूमिबाट

१४३ श्रेष्ठ छन्

श्रेष्ठ छैनन

पेज भएको हनुपर्ने थप गर्नुपर्ने / कैफियत

१४३ आर्यजनहरू निर्वाणमा.....।
ती अरहन्त . (हटाउने)

१४४ दृढ एवं सिथर दृढ एवं स्थिर

१४६ परिक्षीण पनि क्षीण

१६९ पश्चिमदिशाको थप्ने पश्चिमदिशामा पनि अत्यन्त ऋद्धिवान
नागहरू छन् । उनीहरूबाट
पनि हामीहरूलाई
आरोग्यता र सुख प्राप्त
होस् र रक्षा पनि गरून् ।

Dhamma.Digital

निर्वाण कामना गर्ने परिवारका सदस्यहरू

धर्म पत्नि: श्रीमती लक्ष्मी शाक्य

सुपुत्र: शेखर शाक्य
बुहारी: उषा शाक्य

सुपुत्र: शेमिर शाक्य
बुहारी: किरण शाक्य

सुपुत्र: अमिर शाक्य
बुहारी: रन्जु शाक्य

